

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

Matea Marušić

PROPOVIJEDI FRA JERONIMA FILIPOVIĆA (1688.-1765.)

IZMEĐU PUČKE POBOŽNOSTI I MORALNE TEOLOGIJE

Diplomski rad

Mentor:

dr.sc. Marko Šarić, doc.

Zagreb, srpanj 2018.

Sadržaj:

1. Uvod.....	1
1.1. Teorijska polazišta.....	3
2. Dalmatinska zagora i Sinjska krajina u 18. Stoljeću.....	7
2.1. Sinjska krajina pod mletačkom vlašću.....	12
3. Narodna religija, pobožnosti i religijske prakse.....	21
3.1. Morlaci iz pera Alberta Fortisa i Ivana Lovrića (praznovjerje, zapisi, liječenje bolesti)	22
3.2. Narodni običaji, praznovjerja i kultovi u Sinjskoj krajini iz kuta etno-antropoloških istraživanja.....	38
4. Franjevci i njihovo djelovanje.....	51
4.1. <i>In patribus infidelium</i> : vjerske i crkvene prilike u Sinjskoj krajini pod osmanskom vlašću.....	54
4.2. Dolazak ramskih franjevacu u Cetinsku krajinu.....	59
4.3. Provincija Presvetog Otkupitelja.....	61
4.4. Djelovanje franjevacu.....	64
5. Život i rad fra Jeronima Filipovića.....	68
5.1. Porijeklo, mladost i školovanje.....	68
5.2. Generalni lektor, vizitator i provincijal.....	69
5.3. Posljednje godine.....	71
6. Književno-teološka djela i propovijedni rad fra Jeronima Filipovića.....	72
6.1. Tiskana djela na hrvatskom i latinskom jeziku fra Jeronima Filipovića.....	75
6.2. Jezik i grafija u djelima fra Jeronima Filipovića.....	81
6.3. Sveto i grešno: Fra Jeronim Filipović kao kritičar vjere i morala svojih suvremenika.....	82
7. Propovijedi.....	94
7.1. Vrijeme nastanka i namjena propovijedi.....	94
7.2. Struktura i toposi.....	97
7.3. Homiletska metoda i kulturološke prilagodbe.....	114
7.4. Moralna teologija i konfesionalna kultura u opreci prema „drugom“.....	116
8. Zaključak.....	120
9. Izvori.....	122
10. Literatura.....	122

Zahvale

Prije svega, željela bi se zahvaliti mojoj obitelji, ponajprije majci i ocu, bez kojih moje školovanje ne bi bilo moguće.

Hvala mom mentoru, dr.sc. Marku Šariću na strpljenju i velikoj pomoći u izradi ovog rada. Hvala voditelju istraživačkog smjera ranonovovjekovne povijesti, dr.sc. Dragi Roksandiću, na prijedlogu da istražujem ovu materiju.

Veliko hvala fra Mirku Mariću, predsjedniku Ogranka Matice hrvatske u Sinju, koji mi je omogućio pristup arhivskim rukopisima, te dao dozvolu korištenja istih. Također, hvala uredniku Zbornika Kačić, fra Gabrijelu Hrvatinu Jurišiću, koji mi je osobno poslao neke članke o fra Jeronimu Filipoviću, a uvelike su koristili u izradi ovog rada.

Hvala svima koji su mi bili podrška u svakom trenutku.

1.Uvod

Ovaj diplomski rad donosi istraživanje koje obuhvaća različite znanstvene poglede i stajališta, metode i pristupe u analizi i interpretaciji izvora. Cilj rada je pokušati dati što bolju interpretaciju izabranih propovijedi fra Jeronima Filipovića, koje su i glavni predmet istraživanja. Središte istraživanja su pučka pobožnost i moralna teologija u propovijedima fra Jeronima Filipovića, a naglasak je stavljen na grijeh. Ono što se smjelo raditi, ono što nije, te sve ono što se ipak radilo među stanovništvom Sinjske krajine. U ovom radu isprepliću se razne znanstvene grane kao što su historijska antropologija, vjerska povijest, socijalna i kulturna historija, folkloristika, etnologija, historijska imagologija, te mnoge druge. Fra Jeronim Filipović ostavio je bogatu materiju koju tek treba izučiti i proučiti. Krenula sam od makro do mikrohistorijskog pristupa, kako bi prvo prije svega mogli donekle razumijeti narod o kojem govorimo, a onda se usmjeriti na interpretaciju njihovih grijeha protiv Boga, onako kako ih vidi i donosi fra Jeronim Filipović. Namjera je bila istražiti koji su grijesi najteži „u očima“ fra Filipovića, koji su najčešći, te poklapaju li se ove dvije kategorije.

Glavno teorijsko polazište je konfesionalizacija, odnos katoličkog reformizma i narodne religije, praksi i pučke pobožnosti, a zatim socijalno discipliniranje laika i klerika, te procesi civilizacije¹, mijenjanje i prilagođavanje kulturnih obrazaca ponašanja, odnosno približavanje narodne kulture elitnoj ili „normativnoj“ religijskoj kulturi.

Metoda istraživanja propovijedi, odnosno grijeha, je kvalitativna i kvantitativna. Rad sadrži i tablicu u kojoj su grijesi navedeni po tom redosljedu, od najtežeg i najčešćeg prema manje spominjanim, uz *likarie*, odnosno kreposti kojima su se od tih grijeha mogli spasiti. Također, korištena je komparativna metoda u poglavlju koje govori o Morlacima iz pera Alberta Fortisa i Ivana Lovrića.

Dosadašnja literatura se i nije previše bavila fra Jeronimom Filipovićem. O njemu uglavnom pišu teolozi i crkveni povjesničari, te ponešto lingvisti, ali ovakvo istraživanje i pristup je potpuno nov. Naime, postoji zbornik o fra Jeronimu Filipoviću² kojeg su 2005. godine objavili Hrvatski studiji, no fra Filipovića na drugim mjestima samo usputno spominju u leksikonima, biografijama i sl. *shematizmima*, te u Zborniku Kačić, gdje se mogu pronaći poneki članci. Međutim, nedovoljno je prostora posvećeno liku i djelu fra Jeronima Filipovića

---

¹ Teorija konfesionalizacije na području dalmatinske unutrašnjosti je do svog punog izražaja mogla doći tek nakon 1699. godine, odnosno 1718. godine.

² Autori radova u zborniku koje sam koristila su: Ivan Karlić, Pavao Knezović, Ivan Bekavac Basić, Šime Demo, Karlo Jurišić.

pa i nekoj ovakvoj historijskoj analizi njegovih propovijedi, koje su bogata materija za istraživanje stanovništva Sinjske krajine u fra Filipovićevo vrijeme.

Korištena je mnoga literatura u vidu članaka i knjiga s ciljem da se što bolje opiše prostor i vrijeme, stanovništvo te njegov društveni, politički, kulturni te vjerski život. Knjiga fra Ante Solde *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, kao i knjiga Josipa Vrandečića i Miroslava Bertoše, Šime Peričića, te članci Slavka Kovačića o crkvenoj povijesti, bili su od velike pomoći. Članak i knjiga Bernarda Stullija, te analize deftera Fehima Spahe i Fazilete Hafizović, nadopunili su informacije o ondašnjem stanovništvu.

U istraživanju i analizi, korišten je izvorni rukopis, te će se neke transkripte moći pronaći i u samom radu, kao i već postojeće transkripcije drugih znanstvenika kao što su Pavao Knezović i Divna Zečević, koje sam također koristila kao objavljeni izvor. Rukopis se nalazi u Arhivu franjevačkog samostana u Sinju, vodi se pod imenom *Propovijedi fra Jeronima Filipovića, Fasc. III-IV*, te je zapravo u obliku knjige koja sadrži preko 500 stranica s 38 propovijedi.

U poglavlju o Dalmatinskoj zagori i Sinjskoj krajini u 18. stoljeću daje se pregled općih podataka o povijesnom razvoju kontinentalnog dijela mletačke Dalmacije, odnosno o novoj i najnovijoj stečevini. Isto tako, ovo poglavlje se dotiče i Sinjske krajine u fra Filipovićevo doba, te sadrži podatke o stanovništvu i uređenju Sinjske krajine.

Drugo poglavlje govori o narodnoj religiji, pobožnosti i religijskim praksama. Uvod u samo poglavlje su objašnjenja pojmova kao što su narodna religija, pučka pobožnost i religijske prakse, na teorijskoj razini. Zatim se skreće na glavni dio poglavlja koje govori o Morlacima, onakvima kakve su ih vidjeli i doživjeli Alberto Fortis i Ivan Lovrić, o praznovjerjima, zapisima, te kako su liječili bolesti.

U poglavlju o franjevcima i njihovom djelovanju u uvodu je riječ o Bosni Srebrnoj i kustodiji Bosna-Hrvatska. Zatim se opisuju crkvene i vjerske prilike u Sinjskoj krajini, dolazak ramskih franjevacu u Cetinsku krajinu, daje se kratak pregled povijesti Provincije Presvetog Otkupitelja i naposljetku se nalazi sinteza djelovanja franjevacu u vidu vjerske i prosvjetno-kulturne djelatnosti.

Peto poglavlje je potpuno usredotočeno na život glavnog protagonista, fra Jeronima Filipovića. Njegovo podrijetlo, mladost i školovanje, zatim djelovanje kao generalni rektor, vizitator, provincijal, te naposljetku njegove posljednje godine života.

Šesto poglavlje dotiče moralnu teologiju u književno-teološkim djelima fra Jeronima Filipovića. U uvodu je riječ o franjevačkoj pobožnoj književnosti u Dalmaciji 18. stoljeća. Zatim se fokus vraća na fra Jeronima, odnosno, na njegova tiskana djela na hrvatskom i latinskom jeziku. Ovo poglavlje uključuje i kratki osvrt, tj. uvid, u jezik i grafiju fra Filipovića, a zaokružuje se fra Filipovićevom kritikom vjere i morala svojih suvremenika.

Sedmo poglavlje je poglavlje koje donosi glavni dio ovog rada, a to je istraživanje. U uvodu se može pročitati opis izvora, a zatim slijedi vrijeme nastanka i namjena propovijedi. Opisana je struktura propovijedi po svim elementima, glavni topisi, a dotiče se i homiletska metoda, te kulturološke prilagodbe koje fra Filipović radi. Na kraju je historijsko imagološka analiza moralne teologije i konfesionalne kulture u opreci prema „drugom“.

Naposlijetku, nalazi se zaključak, kao i popis korištene literature, izvora, te kratki sadržaj rada na engleskom jeziku.

1.1. Teorijska polazišta

Kao što je već spomenuto, osnovna teorijska polazišta su konfesionalizacija i socijalno discipliniranje. Pojam „konfesija“ je prvobitno označavao „vjeroispovijest, vjeru“, ali od 19. stoljeća označava i „vjersku zajednicu“ koja se temelji na takvim vjerskim postavkama. „Konfesionalizacijom“ nazivamo proces nastajanja novih velikih društvenih skupina takve vrste u mnogostrukoj konkurenciji, u vremenu od 16. stoljeća pa nadalje.³ Za Heinza Schillinga konfesionalizacija znači „ne samo nastanak novovjekovnih konfesionalnih crkava kao institucija nego i samo „oblikovanje konfesije“ u smislu pojavljivanja vjersko-kulturnih sustava, koji se u vjerskom smislu međusobno jasno razlikuju po učenju, obredu, duhovnosti, te osobito u svakodnevnoj vjerskoj kulturi. Konfesionalizacija označava temeljni društveni proces, koji je najčešće usporedan, ali ponekad i u suprotnosti sa stvaranjem ranomoderne države, s oblikovanjem novovjekovnog discipliniranoga podaničkog društva, koje za razliku od srednjovjekovnoga nije personalno fragmentirano nego je organizirano na institucionalnoj razini te koje je paralelno s nastankom modernoga kapitalističkoga gospodarskog sustava duboko uzburkalo javni i privatni život u Europi.“⁴

---

³ ur. Völker-Rasor Anette: *Rani novi vijek*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2016., str.299.

⁴ Ibidem, str.300.

Heinrich Richard Schmidt je, u vezi s konfliktno-teorijskom socijalnom historijom 1960ih godina, paradigmi konfesionalizacije predbacio usmjerenost na djelovanje viših organa vlasti. Dakle, ona se bavi samo aktivnostima viših organa i narod promatra kao pasivni objekt njihova djelovanja. U stvarnosti su ti organi kroz svoje općine bili samostalni oblikovatelji svojega vjerskog života. Novija istraživanja o crkvenome odgoju u općinama, čak bi mogla pokazati da je upravo općina, a ne država, bila nositelj konfesionalizacije i discipliniranja.⁵ Različite nove detaljne studije došle su do zaključka da su i „konfesionalizacija“ i „socijalno discipliniranje“ od strane viših organa na licu mjesta velikim dijelom propale. Čak su i oni podanici, koji su pružali najveći otpor, često prihvatili one crkvene i državne mjere koje su odgovarale njihovim interesima. Tako je nastao važan temeljni sadržaj konfesionalnog konformizma. Ljudi su vjerovali da bi na kocki mogao biti spas vlastite duše, pa je tako razumijevanje i ponašanje suvremenih Europljana bilo konfesionalno oblikovano i pokazivali su disciplinirano društveno ponašanje.⁶

Odnos između države i Crkve nakon reformacije bio je podložan različitim promjenama, međutim, uz pomoć novoosnovanih organa vladari su snažno kontrolirali provođenje konfesionalne crkvene vlasti na svojim teritorijima. Držanje središnjih crkvenih organa prema upravnim tijelima crkvenih župnih zajednica na licu mjesta je međutim bilo različito. U Katoličkoj crkvi je, jednako kao kod luterana, postojalo hijerarhijsko načelo, premda su u određenim okolnostima mnogi župnici imali veliku slobodu djelovanja u vođenju zajednice. S druge strane, kod reformiranih Crkava općine su imale veću autonomiju i iz svojih redova birale predstavnike na zemaljskoj sinodi, koja je bila najviše tijelo koje je donosilo zaključke.⁷

Crkveni spisi značajni za istraživanje života zajednice su spisi crkvenih sudova. Kod katoličkih crkvenih sudova za laike, luteranskih općinskih saslušanja i prezbiterijalnih sjednica kod reformiranih Crkava, duhovnici i najstariji članovi općine izricali su crkvene kazne župljanima koji su počinili prijestupe protiv moralnog odgoja koji je kontrolirala Crkva. Na taj se način mogu donijeti zaključci o crkvenoj kontroli seksualnosti, konzumacije alkohola i svečanostima.⁸ U propovijedima fra Jeronima Filipovića vidljivo je da se navedene aktivnosti osuđuju, svrstavaju pod grijeh, a i sam Filipović ih kritizira.

---

⁵ Ibidem

⁶ Ibidem, str.303.

⁷ Ibidem, str.334.-335.

⁸ Ibidem, str.335.-336.

Obrasci i standard afektivnih kontrola različiti su u društvima na različitim stupnjevima razvoja, pa čak i u različitim slojevima istog društva. U toku takvih dugoročnih transformacija, ustalio se pojam *razvoj*.⁹ Nikad se sa sigurnošću ne može reći da su pripadnici nekog društva *civilizirani*, već bi se moglo reći da su neke skupine ljudi postale *civiliziranije*. Takva promjena strukturâ osobnosti lako se može iskazati kao specifičan aspekt nastajanja društvenih struktura.¹⁰ U kontekstu „civiliziranosti“ Morlake se karakterizira prosvjetiteljskim pojmom „plemenitog divljaka“. Pitanja koja se nameću su: „Što se smatra civiliziranim u Europi, ili preciznije, jugoistočnoj Europi ranog novog vijeka?“, „Spadaju li Morlaci u civiliziranu skupinu naroda ili „primitivnu“ skupinu naroda?“

Prema statističkom okviru dominantnih teorija o sistemu pojavljuju se tada društvene promjene, društveni procesi, društveni razvoj, u što, među ostalim, spada i razvoj neke države ili neki civilizacijski proces.¹¹ Zamišljene „strukture“ i „funkcije“ društvene „cjeline“ ili njezinih „dijelova“ se kreću i mijenjaju.¹² Po pitanju morlačkog stanovništva ova priča je prilično zamršena s obzirom na razne utjecaje s različitih strana, u vrijeme ratova čestom mijenjanju teritorija, te miješanju stanovništva.

Niz promatranja sugerirao je pretpostavku da struktura „civiliziranog“ ponašanja stoji u najužoj vezi s organizacijom zapadnih društava u obliku „država“.¹³ Pojam „civilizacija“ odnosi se na vrlo različite činjenice: na stanje tehnike, načine vladanja, razvoj znanstvene spoznaje, na religijske ideje i običaje. On sažima sve ono za što zapadno društvo posljednjih dva ili tri stoljeća misli da ima prednost pred ranijim i „primitivnijim“ suvremenim društvima. Tim pojmom zapadno društvo nastoji karakterizirati ono što je njegova specifičnost i ono na što je ponosno, tj. na stanje *njegove* tehnike, način *njegova* ponašanja, razvoj *njegove* znanstvene spoznaje ili *njegova* svjetonazora, itd. Razlika je i u tome gdje se taj pojam upotrebljava, u kojoj državi. Riječ kojom se u njemačkom interpretira sebe sama, te se u prvom redu izražava ponos na vlastita postignuća i vlastitu bit je *kultura*. Taj njemački pojam se odnosi na duhovne, umjetničke, te religijske činjenice. Pridjev „kulturni“ označava

---

⁹ Elias Norbert: *O procesu civilizacije; Sociogenetska i psihogenetska istraživanja*, Antibarbarus, Zagreb, 1996., str.7.

¹⁰ Ibidem, str.14.

¹¹ Ibidem, str.15.

¹² Ibidem, str.16.

¹³ Ibidem, str.48.

vrijednosti čovjekova bitka, vrijednost i značaj određenih čovjekovih proizvoda, dok je riječ „kultiviran“ veoma bliska zapadnom pojmu civilizacije.¹⁴

Socijalno discipliniranje laika provodilo se najviše „s oltara“ i od strane organa vlasti, a discipliniranje klerika, jednako kao i laika, odredio je i Tridentски koncil koji je nastao s idejom da se među crkvenim službenicima razriješe mnoga pitanja i daju odgovori i smjernice kako reformirati katoličanstvo, te obnoviti ga, nakon mnogih vjerskih promjena koje su zadesile ondašnju Europu.

Svećenstvo okupljeno u Tridentu je smatralo da su protestanti daleko od toga da se vraćaju samim izvorima kršćanstva, kao što su tvrdili, te da su zapravo „opasni inovatori“. Naglasak je odmah stavljen na kontinuitet kršćanske povijesti, određujući „izvore vjere“. Bibliji, kao jedinom izvoru i slobodnom ispitivanju, suprotstavio je tradiciju Biblije, odnosno svjedočanstva Svetih otaca i poznatih sabora sudom i pristankom Crkve. Tridentски sabor nije objavio nikakvu zabranu prevođenja ili čitanja Biblije na narodnim jezicima, ali se zahtjevalo pozivanje na Vulgatu u javnim predavanjima, raspravama, propovijedima i izlaganjima. Zabrana čitanja Biblije na narodnom jeziku je tek izglasana Indukcijama iz 1559. godine i 1564. godine.¹⁵

Odjek tridentskih reformi i katoličke obnove, došao je u Hrvatsku preko katoličkih pisaca sa Zapada. Na području Dalmacije i Dubrovnika, ali i na cijelom ondašnjem hrvatskom prostoru, franjevci i dominikanci razvijaju mrežu školskih ustanova različite namjene i stupnjeva.¹⁶ Tridentски sabor osudio je praznovjerje, međutim, problem je nastajao kada se pokušalo definirati što se u određenom trenutku smatra praznovjerjem. Također, zabranjene su i sve vrste astrologije, jer je u narodu bilo uobičajeno proricanje budućnosti iz snova. Praznovjerje se moralo osuđivati i u propovijedima, ali ono primarno što su ljudi morali naučiti za spasenje je čitati i pisati. Zadaću učitelja su franjevci i isusovci posebno marljivo izvršavali tijekom 18. stoljeća.¹⁷

---

¹⁴ Ibidem, str.55.-56.

¹⁵ Delumeau Jean: *Katolicizam između Luthera i Voltairea*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad – Izdavački centar “Cetinje”, Cetinje, 1993., str.61.

¹⁶ Karlič Ivan: *Hrvati i teologija nakon Tridentskog sabora (1545-1563)*, u: *Tridentaska Baština; Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, Zbornik radova, Matica Hrvatska; Katoličko bogoslovni fakultet u Zagrebu; Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 2016., str.67.

¹⁷ Rupnik Matasović Maja: *Svjedočanstva o iskorjenjivanju praznovjerja u Hrvatskoj u 18. stoljeću prema odlukama Tridentskog sabora (477.-490.)*, u: *Tridentaska Baština; Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, Zbornik radova, Matica Hrvatska; Katoličko bogoslovni fakultet u Zagrebu; Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 2016., str.480.-486.

2. Dalmatinska zagora i Sinjska krajina u 18. stoljeću

Dalmacija je za Veneciju bila ostatak i podsjetnik na nekadašnju imperijalnu snagu. Takav odnos Republike prema Dalmaciji je od strane povjesničara definiran kao „ideologija carstva“. Dalmacija je Veneciji bila značajna pomorska baza i kao takva izrazito važna.¹⁸ Društveno-ekonomska slika Dalmacije nije bila na razini ostatka mletačkog posjeda. Foscarini je u svojem govoru u Senatu 1747. godine istaknuo da je „Dalmacija podređena provincija Republike koja je jedina proširila granice u 17. i 18. stoljeću, za što su posebno zaslužni njezini hrabri stanovnici, koji su cijelo vrijeme stajali na braniku Republike“.¹⁹ Tijekom 18. stoljeća su generalni providuri stalno upućivali državno vodstvo na važnost Dalmacije. Ponajprije u pogledu potencijala teritorija dobivenih geografskim proširenjima, ali i zbog potencijala novodoseljenog stanovništva. Izvješća iz druge polovice stoljeća su bila koncentrirana na nove teritorijalne, ekonomske i antropološke prepoznatljivosti pokrajine, te na njene pogranične i administrativno-upravne probleme.²⁰

Dugotrajni mletačko-osmanski ratovi u 17. stoljeću prisilili su Mletačku Republiku na jačanje državne uprave i prihvaćanje veće odgovornosti u Dalmaciji. Ratovi su u sastav Mletačke Republike uz nove teritorije donijeli i novo stanovništvo.²¹ Naime, spomenuti ratovi, koji su promijenili karakter Dalmacije i njezina društva su, Kandijski (1645.-1669.), Morejski (1684.-1699.) i Mali rat (1714.-1718.).²²

Godine 1645. započinje Kandijski rat²³, osmanskim desantom na otok Kretu. Kreta je bila pod mletačkom vlašću i predstavljala je smetnju osmanskoj komunikaciji između Egeja i Egipta. Većina dalmatinskih komuna je rat dočekala s nesprenim ljudima i zidinama.²⁴ Senat u Dalmaciju šalje jednog od svojih najboljih generala, Leonarda Foscola koji je 1648. godine osvojio Drniš, Knin, Imotski, Zadvarje i Klis²⁵.²⁶ Venecijanska vojska se osnažila dodatnim pojačanjem u vidu Morlaka, koji su stalno dolazili na mletačke posjede, ili su se sami proglašavali mletačkim podanicima, pobunivši se protiv Osmanlija u Osmanskom

---

¹⁸ Lane, Frederic C.: *Povijest Mletačke Republike*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007., str.56.

¹⁹ Ibidem, str. 57.

²⁰ Ibidem, str. 58. - 60.

²¹ Vrandečić Josip; Bertoša Miroslav: *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, Leykam international, Zagreb, 2007., str.48.

²² Ibidem, str.52.

²³ Ime dobio po Kandiji, istoimenom otoku koji je bio povod ratu. (Ibidem)

²⁴ Ibidem

²⁵ Klis je nakon rata jedini ostao u trajnom mletačkom posjedu. (Ibidem)

²⁶ Ibidem, str.53.

Carstvu.²⁷ Morlaci su bili stalna straža duž osmanske granice i Senat je nastojao steći njihove simpatije. Međutim, nisu se pouzdavali u aktivno sudjelovanje Morlaka u borbi s Osmanlijama zbog straha da bi mogli preći na osmansku stranu.²⁸ Gašpar Vinjalić piše kako su Morlaci bili veoma aktivni u borbi protiv Osmanlija kada su napadali Sinj, te da su za vrijeme svih opsada Sinja oni svakodnevno pristizali, pa čak i Morlaci koji nisu živjeli na tom području, odnosno oni s područja Zadra i okolice. Vinjalić radi, geografsku distinkciju Morlaka, pa tako konkretno spominje, osim ovih iz Zadra i okolice, Morlake Klisa i Morlake Zagore.²⁹ Mletačke operacije zaustavila je kuga 1649. godine, kao i odlazak Foscola iz provincije i nedostatak novca i profesionalaca. Kako tvrdi Josip Vrandečić, Kandijski je rat naglasio programsku krizu mletačke dalmatinske politike.³⁰ Rat je afirmirao ekstramuralni dalmatinski svijet, morlačke zbjegove i ratne zapovjednike koji su pobjegli u Dalmaciju u kojoj su živjeli od papinske pomoći, ugrabljena plijena i otkupa zarobljenika. Tijekom Morejskog rata, habsburški su uspjesi u Panoniji i pritisak osmanskih podanika prisilili Veneciju na zadržavanje osvojenog prostora.³¹ Godine 1684. Venecija je formalno stupila u Svetu ligu zajedno s papom, Poljskom i Habsburgovcima, velikim dijelom zbog pritiska Morlaka. Mletački je poraz kod Sinja 1685. godine nadomješten udarima 30 000 „Morlaka“ po Osmanlijama. Generalni providur Cornaro, sljedeće je godine zauzeo Sinj. Knin i Vrlika osvojeni su 1688., a sljedeće godine i Trebinjski kotar.³² Mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine Venecija je dobila Peloponez i Dalmaciju sve do Dinare. Bijeg Crnogoraca na mletački teritorij poslužio je kao neposredan povod Malom ili Drugom morejskom ratu, tijekom kojeg će 1715. godine Osmanlije bezuspješno zaprijetiti Sinju. Rat je završio mirom u Požarevcu 1718. godine.³³

Mirom u Požarevcu uređene su konačne granice (*Linea Mocenigo*), koje su ostale bitno nepromijenjene sve do pada Mletačke Republike 1797. godine. Granica se protezala od otoka Krka do Neuma na jugu, kopnena granica od rta Sv. Magdalene kod Starigrada pod

---

²⁷ Voliero, mletački povjesničar, kaže da su Morlaci na sve moguće načine nanosili štetu osmanskim krajevima. Njihovom pobunom granica kao da je nestala i nije se ustalila sve do mira 1699. godine. (Ibidem)

²⁸ Bogović, Mile: *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1982., str. 6.-7.

²⁹ Vinjalić Gašpar: *Kratki povijesni i kronološki pregled važnijih zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514.-1769.*, Književni krug, Split, 2010., str. 201.

³⁰ Nakon osvajanja Klisa 1648. godine senatori su se većinom zalagali za rušenje utvrde, ali je zagovorom lokalnih zapovjednika ona zadržana. (Vinjalić, str.201.)

³¹ Zadarski nadbiskup Parzaghi u izvještaju 8. studenog 1683. godine kaže kako su Morlaci napali i ognjem i željezom opustošili osmansku zemlju ostavivši u okruženju njihova jedina preostala uporišta, Knin i Sinj. (Vinjalić, str.201.)

³² Vrandečić Josip; Bertoša Miroslav: *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, Leykam international, Zagreb, 2007., str.53.-54.

³³ Ibidem, str.54.-55.

Velebitom, preko Knina, Vrlike, Sinja, Imotskog i Metkovića, do Neuma. Pripadali su joj i svi otoci od Krka do Korčule. Prema ondašnjim podacima radilo se o prostoru od 12 000 km², zajedno s Bokom Kotorskom³⁴. Dakle, radilo se o jednom od najprostranijih dijelova Mletačke Republike, ali nažalost i jednom od najsiromašnijih, iako su krška polja pogodovala poljoprivredi, a bilo je i potencijala za pomorsko-privredni razvitak. Dalmacija je ostala zapuštena, odnosno djelomično iskorištena, bez obzira što je imala izvanredan položaj i umjerenu klimu.³⁵

Ratovi su narušili ravnotežu državnih financija i srušili aktivnu bilancu pokrajine. Državni je dug 1714. godine iznosio 50 milijuna dukata, a velike vojne investicije početkom 17. stoljeća, slomile su pokrajinske financije. Širenje pokrajine do Dinare donosi i rast broja stanovnika.³⁶ Merkantilizam naučavao da porast stanovništva donosi ekonomski prosperitet države, pa je Mletačka Republika pogurala važnost porasta nataliteta, nastojala je spriječavati emigraciju i voditi brigu o javnoj higijeni. Godine 1718. čitava je pokrajina brojala oko 108 090, a pred pad Mletačke Republike 288 000 stanovnika zbog posljedica rasta migracije i životne dinamike.³⁷

Širenjem uprave na kontinent Venecija je potvrdila odvojenost „dviju Dalmacija“, uspostavom različitog upravnog sustava u zaleđu. Organiziranjem providurija i serdarija, osvojeno područje pretvoreno je u mletačku vojnu krajinu. Odnosno, u vojničku koloniju podijeljenu na pet okruga kojima su na čelu sa zasebnim vojnim providurima (koje podržavaju lokalni harambaše), serdari i koluneli.³⁸ Na osvojenom području Venecija vrši redistribuciju zemlje koja je proglašena državnim vlasništvom, dijeleći je na trajno i nasljedno uživanje uz uvjet podavanja državne desetine u miru i vojne službe u ratu. Podijela vojnih lena seljacima, doseljeno je stanovništvo brzo ukorijenila u naseljeni prostor. Najveće zemljišne posjede dobili su zasluženi plemići kako bi ih se vezalo za Veneciju i uštedjelo na upravi. Mletački ratni napor promicao je angažiraniju integracijsku ideologiju službe „velikom gospodaru“. Promicali su i barokni ideal dužda kao „dobrog vladara“. Mletačke povlastice (*attestati*), zajamčena lena (*investiture*) i proslave Sante intrade samo su neki od

---

³⁴ Prostor zatvoren linijom i u nepravilnom luku zaobilazio Herceg Novi, Krivošije, Kotor i Budvu.

³⁵ Peričić Šime: *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Sveučilište u Zagrebu – Centar za povijesne znanosti; Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1980., str.13-14.

³⁶ Vrandečić Josip; Bertoša Miroslav: *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, Leykam international, Zagreb, 2007., str.55.

³⁷ Peričić Šime: *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Sveučilište u Zagrebu – Centar za povijesne znanosti; Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1980., str.14.

³⁸ Vrandečić Josip; Bertoša Miroslav: *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, Leykam international, Zagreb, 2007., str.55.-56.

simbola integracijskoga mletačkog Schiavisma koji se oslanjao na lokalnu elitu s povlasticama. Tijekom 17. stoljeća mletačka je država s više od stotinu umnoženih ureda ubrzano preuzimala komunalne poslove. Tada traje i prenošenje ovlasti s dužda i mletačkih vijeća na dalmatinskog generalnog providura kojem mandat traje tri godine.³⁹

Sredinom 18. stoljeća Mlečani su još neumoljivi u provedbi zamršenog prohibitivnog trgovačkog sustava. Dana 30. svibnja 1739. godine, Magistrat trgovine donio je terminaciju da se dalmatinski gradovi moraju opskrbljavati samo i isključivo u Veneciji. Makarski franjevac Nikola Gojak zapisao je 1748. godine da su tri mletačka *inquisitara* počela „metati velike namete na dalmatinske podanike“, i to „na kuće, stoku i na svaku stvar, najposli na opanke“.⁴⁰

Ekonomski uspon pripisujemo „boljitku 18. stoljeća“ jugoistočne Europe⁴¹, pojačanoj unosnoj obalnoj trgovini i neefikasnom mletačkom sustavu nadzora. Naime, navigacijski zakoni i gospodarske odredbe su se uvelike kršile, osobito na kontinentu. Krijumčarenje, velika porezna presija i podmitljivost činovnika poništavali su papirnate merkantilističke zabrane. Dužnička kriza i nedostatak protuosmanske misije, kojoj je Mletačka Republika posvetila više od dva stoljeća, produbili su društvenu krizu bezidejne Republike, obilježenu životnim užicima. Pokrajina je i dalje živjela od tradicionalnih poljoprivrednih grana, stoke i ribolova, ali se udio sekundarnog i tercijarnog sektora neprestano povećavao. Nakon 1718. godine i promjene granica, stoka se zbog nedovoljne ispaše gonila preko Velebita i Dinare, odnosno na austrijski i osmanski teritorij.⁴²

Upravna podjela Dalmacije pred kraj mletačke vladavine, još je uvijek bila prilično komplicirana, bez stalnih i određenih graničnih crta unutar same pokrajine. Sudeći po suvremenim popisima stanovništva, čitava je pokrajina onda bila podijeljena na 22 upravno-administrativne jedinice od kojih je 20 bilo u rukama mletačkih patricija, jedinica Neretva pod vojnim soprintendantom, a jedinica Poljica je imala autonoman položaj.⁴³ Kopneni je dio pokrajine bio vrlo prostran, a pripadala mu je čitava sjeverna Dalmacija, osim ninskog područja. Bio je podijeljen na tri serdarije: gornju (*superiore*), srednju (*media*) i donju (*inferiore*), ponajviše zbog vojničkih razlika. Godine 1776. je konačno bilo uređeno pitanje

---

³⁹ Ibidem, str.51.

⁴⁰ Ibidem, str.69.

⁴¹ Stabiliziranje situacije u pogledu ratova i granica. Stabilizacija granica nakon zadnjeg mletačkog rata s Osmanlijama (Mali rat 1714.-1718.). (Vrandečić; Bertoša, str.69.)

⁴² Ibidem

⁴³ Sinj je bio kontinentalna jedinica. (Peričić, str.24.)

dalmatinsko-ličke granice, te su iz teritorija serdarije bila izdvojena sela između Velebita i rijeke Zrmanje. To se područje nazivalo tal. *Morlacchia*, *Morlacca*, a na hrvatskom Prigorje, postavši tako posebna vojno-upravna jedinica.⁴⁴

Na čelu pokrajinske uprave stajao je generalni providur sa sjedištem u Zadru. Sinjem je upravljao providur, kao i na drugom novostečenom području (Knin, Klis, Makarska i Imotski).⁴⁵ Na svom su području uživali svu vlast: političku, vojnu i sudsku. Političku su vršili izravno samo u mjestu boravka, odnosno sjedištu svoje funkcije, a na ostalom su području provodili vlast preko svojih službenika, te seoskih starješina (harambaša) ili kapetana sela, kojeg je narod ponekad nazivao i kapetanom krajine.⁴⁶

Na novostečenom teritoriju, mletačka je vlast uvela neku vrstu vojno-centralističkog upravnog sustava. Sva je zemlja bila razdijeljena na uživanje obiteljima čiji su članovi na bilo koji način zadužili Republiku, ili pak crkvenim ustanovama.⁴⁷ Dakle, zemljišne posjede je dobijala i Crkva i njezine ustanove, što se ponajprije odnosi na neke biskupske menze i kaptole u pokrajini. Samostani su državi plaćali desetinu od svih prihoda, međutim, krajem 18. stoljeća su oslobođeni tog tereta. Vjerojatno se to odnosi na sve pokrajinske samostane, ali to je samo pretpostavka jer nam podatak nije zasigurno poznat.⁴⁸ Sustav javne tlake je egzistirao i prije, ali je tokom 18. stoljeća razrađen u tančine i to vrlo vjerojatno na principu onog koji je postojao u vrijeme Osmanlija. Toj tlaci je po potrebi podlijegalo seosko stanovništvo cijele pokrajine, a ne samo novostečenog područja.⁴⁹

Korupcija je cvjetala u upravi, sudstvu i vojsci, a najviše je dolazila do izražaja prilikom sakupljanja državnih poreza, određivanja javne tlake i sudskih sporova.⁵⁰

---

⁴⁴ Peričić Šime: *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Sveučilište u Zagrebu – Centar za povijesne znanosti; Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1980., str.23.-24.

⁴⁵ Providuri su za sjedišta imali istaknute tvrđave u unutrašnjosti pokrajine. (Peričić, str.23-24.)

⁴⁶ Ibidem, str.24.-27.

⁴⁷ Postojale su dvije kategorije korisnika zemlje: a) oni koji su tu zemlju dobili krajem 17. stoljeća za što su državi plaćali određeni teratik, odnosno neznatnu svotu novca; b) oni koji su je dobili tijekom 18. stoljeća zbog određenih zasluga (graziati, benemeriti) od generalnih providura ili Senata, te državi za to plaćali kanon. Bilo je i onih kojima je država davala zemlju, tzv. banderij, na trajno uživanje uz jednokratnu prethodnu naplatu stanovite svote novca državnoj blagajni, bez obaveze podavanja desetine i travarine. Zemlje su još uvijek davane seoskim obiteljima kao pomoć za njihovo izdržavanje, kako ne bi odlazili iz Dalmacije u potrazi za boljim uvjetima života. Takva praksa bila izrazito izražena nakon donošenja Grimanijeva zakona 1756. godine. (Peričić, str.41.-42.)

⁴⁸ Peričić Šime: *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Sveučilište u Zagrebu – Centar za povijesne znanosti; Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1980., str.44.

⁴⁹ Ibidem, str.49.

⁵⁰ Ibidem, str. 52.-53.

U 18. stoljeću se u Mletačkoj Republici događa politička, ekonomska, moralna i intelektualna kriza, tj. moglo bi se reći, sveopća društvena kriza.⁵¹ Razdoblje dekadencije u kojem su čak i Mlečani iz onoga vremena nazivali sami sebe dekadentima „...zbog toga što nisu činili ono što su činili njihovi preci.“. Zato što „...nisu stvarali nove ustanove koje bi pridonijele izgradnji buduće talijanske države.“⁵²

Dalmacija je nakon odluke o slanju državnih inkvizitora praktično ostala jedini relevantan prekomorski posjed koji je mogao simbolično i eksperimentalno poslužiti kao jamac uspjeha reformi i opstanku Republike. Ti državni inkvizitori su bili jedno od rješenja za sređivanje problema neučinkovite administracije i korumpirane uprave, a drugo je bilo bolje poznavanje same pokrajine.⁵³ Iako je zabilježeno dosta slučajeva prelaska granice na osmanski teritorij, lojalnost većine dalmatinskog stanovništva prema Republici je bila neupitna. Značajna uloga Dalmacije, bila je na polju tranzitne trgovine na relaciji bosansko zaleđe-dalmatinska obala-Venecija, pri čemu su u pomorsko-trgovačkim kontaktima sve više do izražaja dolazile samostalne inicijative dalmatinskih ribara i trgovaca.⁵⁴

Izvještaj Jakova Boldùa je prvi službeni mletački izvještaj u kojem se nastoje prikazati prilike u Dalmaciji radi rješavanja brojnih problema nastalih teritorijalnim priširenjem Dalmacije nakon Požarevačkog mira. Njegov izvještaj prikazuje gospodarsku problematiku koja će biti prisutna sve do pada Venecije, a to su uglavnom „želje i lijepi savjeti“ koji su ostali neostvareni. Mletačko činovništvo nije bilo sposobno niti zainteresirano provesti ni ono malo mjera što se predlagalo, jer je prvotno gledalo na svoje interese.⁵⁵

2.1. Sinjska krajina pod mletačkom vlašću

Sinjska krajina dio je velike povijesne pokrajine Dalmacije kojom su vladale velike europske sile, kroz mnoga stoljeća.

---

⁵¹ Markovina, Dragan: *Dalmacija u mletačkim reformskim projektima 18. stoljeća*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, doktorski rad, Zagreb, 2010., str. 29.

⁵² Lane, Frederic C.: *Povijest Mletačke Republike*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007., str. 451.

⁵³ Ibidem, str. 60. – 64.

⁵⁴ Ibidem, str. 78.

⁵⁵ Kolanović Josip: *Dalmacija prema izvještaju generalnog providura Jakova Boldùa 1748.*, ur. Čatipović Milivoj: *Ivan Lovrić i njegovo doba; referati i saopćenja sa znanstvenog skupa*, Zbornik Cetinske Krajine, Knjiga I, Sinj, 1979., str.16-17.

Dalmatinska zagora, područje koje su Mlečani dobili nakon Morejskog rata, tzv. *nova stečevina*, obuhvaćala je Sinjsko polje kroz koje svojim srednjim tokom protječe rijeka Cetina. Uz sam rub polja, smjestila su se sela s raštrkanim *komšilucima* (zaseocima), iza kojih se dižu lanci dinarskih planina. Sinj je centar ovog područja, a naokolo se pružaju sela: Glavice, Han, Obrovac, Gala, Otok, Udovčić, Ruda, Grab, Jabuka, Vedrine, Trilj, Čaporice, Gardun, Košute, Turjaci i Brnaze.⁵⁶

U zagorskim dijelovima Dalmacije uveden je neodređeni i nedovoljno razrađen vojno-upravni sustav. Što se gospodarstva tiče, gospodarstveno nazadovanje samih Mletaka značilo je i nazadovanje Dalmacije. Mlečani su mislili da su dijeljenjem minimuma zemlje stanovništvu osigurali život. Nisu ni pokušali poboljšati proizvodnju, niti pak uvesti djelotvorniji otkup žita. Obrada zemlje se vršila ralicama i drugim primitivnim alatima. Tek se od polovice 18. stoljeća počeo osjećati mali napredak, ali samo kod bogatijih obitelji. Za Sinj i njegov kraj važna je bila tranzitna trgovina, a zanatstvo nije bilo izrazitije razvijeno.⁵⁷

Korupcija je bila utankana duboko u sve pore mletačke uprave.⁵⁸ U Republici je vlast držala „stranka“ bogatih, odnosno, dvadesetak patricijskih obitelji, koje kontroliraju Vijeće desetorice i veći dio Senata. Siromaštvo je značilo političku, kulturnu i društvenu marginalnost, pa su tako osiromašeni plemići bili u nemogućnosti sebi i vlastitoj djeci omogućiti stjecanje one razine znanja koja je bila potrebna za obavljanje pravosudnih i upravnih dužnosti. Međutim, ipak su im ostala plemićka obilježja, ostali su članovi Velikoga vijeća, a izborno pravo su koristili za biranje i da bi nastojali biti izabrani.⁵⁹

U Mletačkoj Republici se uvijek naglašavala biskupska vlast, a crkveni je rad kontrolirala država.⁶⁰

---

⁵⁶ Gamulin Jelena, Vidović Ilda: *Etnografski prikaz Sinjske krajine*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol.5 i 6, No.1., lipanj 1967., Zagreb, str. 95.-97.

⁵⁷ Soldo Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga druga, Ogranak Matice Hrvatske u Sinju, Sinj, 1997., str.73.

⁵⁸ O tome je pisao i fra Filip Grabovac. – Soldo Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga druga, Ogranak Matice Hrvatske u Sinju, Sinj, 1997., str.8.

⁵⁹ Cozzi Gaetano, Knapton Michael, Scarabello Giovanni: *Povijest Venecije*, sv.2., Biblioteka historia, Zagreb, 2007., str.208.-209.

⁶⁰ U tijeku je bila borba protiv redovništva. Prosvjetitelji su smatrali praktični rad redovnika po školi, župama, u matičnim ustanovama jedinom pozitivnim radom, dok je suvišan onaj isključivo vjerski, kontemplativni i od naroda zatvoren rad. Samostani u Mletačkoj Republici bili su puni redovnika, koje su prosvjetitelji smatrali neradnicima. Sami samostani su bili veoma bogati, te su smatrali da ih treba izmijeniti. Prvenstveno se mislilo na samostane u Mlecima i na terrafermi. Glavni vođa pokreta protiv redovnika je bio Andrea Tron. Po njemu je redovničko izuzeće od biskupske vlasti (egzempcija) ukinuto, a samostane su nadgledali mjesni biskupi. Redovnici čiji samostani nisu imali 12 članova morali su napustiti župe po glavnom reformnom zakonu donesenom 8. rujna 1768. godine. Propisi su se strogo provodili u Mlecima i na talijanskom kopnu, dok su se u

Slika 1. – Cetinska krajina – *Gunjača* – kratak pregled Sinja i okolice⁶¹

Godine 1513. Sinj je pao u osmanske ruke, a opća nesigurnost života i imovine je bila svakodnevno prisutna. Stanovništvo je bilo prisiljeno na napuštanje starog zavičaja, odnosno na iseljavanje iz Cetine, koje je trajalo sve do dvadesetih godina 18. stoljeća. Seobe su ponajprije izazivali česti ratovi, ali naročito četovanja, upadi i pljačke. Haranje protivničkog teritorija i rastjerivanje starosjedilaca, osmanske su vlasti sistematski provodile kao dio svoje osvajačke taktike i strategije. S druge strane, uskoci, ali ništa manje i ostali, upadali su na osmanski teritorij, uzvraćajući istom mjerom.⁶² U ono su vrijeme uskoci smatrani junacima, pa su tako opjevani i u narodnim pjesmama. Sinjska krajina bila je prostor dvije velike sile

---

prekomorskim krajevima naknadno uveli. Deseti paragraf se posebno odnosio na Provinciju sv. Kaja (1735.), od 1435. godine Provinciju Presvetog Otkupitelja, jer su redovnici te provincije uglavnom bili župnici. - Soldo Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga druga, Ogranak Matice Hrvatske u Sinju, Sinj, 1997., str.8-11.

⁶¹ Lovrić Ivan: *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*, Izdavački zavod Jugoslavenske Akademije, Zagreb, 1948.

⁶² Stulli Bernard: *Iz povijesti Dalmacije*, Književni krug, Split, 1992., str.43.-44.

(Osmansko Carstvo i Mletačka Republika), triju vjeroispovijesti (islamska, katolička i pravoslavna), te trajnog nasilja i još surovijeg načina života. Kod naroda su bile prisutne teške zavade, antagonizam i osvetnička stihija; odražavalo se uvjerenje, poticano naročito od vjerskih funkcionara, da će se pod mletačkim, carskim ili sultanskim barjacima, izvojevati „oslobođenje“.⁶³ Tako je npr. franjevac Andrija Kačić Miošić (1704.-1760.) idealizirao energiju i heroizam antiosmanskih ratova, iako je nakon Tridesetogodišnjeg rata ubijanje u ime vjere u zapadnoj Europi gotovo iščezlo.⁶⁴

Na migracije i istjerivanje starosjedilaca djelovale su i izmjene ekonomsko-društvenih odnosa. Novi običaji i zakoni osmanskoga feudalnog sistema stupili su na snagu. Tu je promjenu svom težinom osjetilo nemuslimansko stanovništvo.⁶⁵ Velika državna dobra zadobile su uglednije obitelji osmanskih dostojanstvenika.⁶⁶

Sinjska je krajina pripadala Kliškom sandžakatu koji je obuhvaćao dio Dalmacije, zapadne Hercegovine i Like što su ga bile osvojile Osmanlije. Nakon što je iz tog sklopa izdvojen Lički sandžakat, to upravno-sudsko i vojno područje brojilo je 28 utvrđenih mjesta, s preko 700 sela i oko 400 000 stanovnika, sa sjedištem u Klisu. Postepeno, kako slabi sistem i autoritet vlasti u Osmanskom Carstvu, a raste samovolja pograničnih zapovjednika i spahija, prilike su sve teže. Opala je proizvodnja, što se odrazilo i na užoj regionalnoj trgovini.⁶⁷ Kroz Sinjsku krajinu su prolazile karavane, a domaće stanovništvo je moglo imati koristi od robe koju je prodavalo karavanskim trgovcima, od trgovine na pograničnim sajmovima, ili pak donoseći robu na splitsko tržište. Dio stanovništva je, s druge strane, dobrim dijelom živjelo od pljačke karavana. Trgovci su razlikovali robu „židova“ i „katolika“, „pravoslavaca“ i „muslimana“. U 15. i 16. stoljeću se u opisanim uvjetima nije ni moglo razviti mjesto Sinj. Tvrđava nije bila osobito opremljena, a i broj stanovnika varoši „pod Sinjem“ je bio malen. Nakon pada Klisa u mletačke ruke 1648. godine, porasla je važnost Sinja i njegove tvrđave za Osmansko Carstvo.⁶⁸

Prijelaz iz 17. u 18. stoljeće započeo je velikim bitkama oko Sinja, s tri teške opsade sinjske tvrđave, uz velika haranja i pustošenja Sinjske krajine i cijele Cetine, te velikim

---

⁶³ Ibidem, str.46.

⁶⁴ Vrandečić Josip; Bertoša Miroslav: *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, Leykam international, Zagreb, 2007., str. 68.

⁶⁵ Oni preostali starosjedioci, ukoliko su preuzeli vojnu službu, očito su zadobili neki povoljniji položaj. (Stulli, *Iz povijesti Dalmacije*, str.47.)

⁶⁶ Stulli Bernard: *Iz povijesti Dalmacije*, Književni krug, Split, 1992., str.47.

⁶⁷ Ibidem, str.47.-48.

⁶⁸ Ibidem, str.50.-51.

migracijama, rastjerivanjima stanovništva i unosnim poslovima s otkupima zarobljenih. Iako je sve to završilo dolaskom mletačke vlasti, četovanje i pljačka se nastavila, kao i česti upadi velikih vojski; osmanskih u Cetinu, a mletačkih u livanjsko polje. To je trajalo sve do sklapanja Karlovačkog mira 1699. godine, kada je nova granica presijecala dolinu Cetine. Cetina je tada pretvorena u pogranično razbojište.⁶⁹

Soldo piše kako su se nakon Karlovačkog mira u Cetinsku krajinu uglavnom vraćali oni koji su zbog ratnih prilika napustili to područje. Sela, pa i grad Sinj, popunjavali su se povratnicima.⁷⁰ Fazileta Hafizović obradila je osmanski defter iz 1701. godine, te godine 2016. objavila djelo pod nazivom *Popis sela i zemlje sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine*, u kojem donosi demografsku sliku na osmanskom teritoriju, iz osmanske perspektive, nakon Karlovačkog mira. Zaključuje da su mnogi posjednici još uvijek zarobljeni i kao zarobljenici rade na osmanskim lađama, a neki od njih su već i oslobođeni. Nadalje, piše kako se stanovništvo raseljavalo i djelovanjem *mletačkih misionara*, koji su uporno radili na tome da oslabe „demografsku bazu Osmanske Države“, tako da je velik broj stanovništva, a posebno katoličkog, pa čak i onaj dio koji nije bio zahvaćen sukobima uz granicu, otišao na teritorij Mletačke Republike. Za one koji su otišli na takav način u defteru stoji oznaka „daru'l-harb'da“, a njihova zemlja je dana drugima. Bilo je i onih koji su napuštali svoja boravišta i odlazili na druga, međutim u okviru osmanskih granica, te su oni označeni s „dar-ul Islam“. Njihova je zemlja davana njihovim naseljednicima. Također, važno je naglasiti još jedan podatak koji Fazileta Hafizović iznosi, a to je da je Osmansko Carstvo išlo na ruku onima koji su htjeli ostati. Naime, u jednom dokumentu zabilježenom u *Sarajevskom sidžilu* stoji da je „sva raja, koja je ostala u granicama Visoke Porte, bila potpuno oslobođena plaćanja džizje u trajanju od dvije godine, počevši od III4/1702. godine“.⁷¹

Nakon Karlovačkog mira Mletačka Republika provodi sistematsko naseljavanje puste Cetine, uspostavlja i regulira potpuno nove ekonomsko-društvene i političke odnose.⁷² U krajiškom sistemu mletačke države nastupila je nova temeljita izmjena stanovništva Sinjske

---

⁶⁹ Stulli Bernard: *Kroz historiju Sinjske krajine*, Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol.5 i 6 No.1 Lipanj 1967., Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 1967., str. 28.

⁷⁰ Soldo Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga druga, Ogranak Matice Hrvatske u Sinju, Sinj, 1997., str.15.

⁷¹ Hafizović Fazileta: *Popis sela i zemlje sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine*, Srpsko kulturno društvo Prosvjeta; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Orijentalni institut u Sarajevu, Zagreb-Sarajevo, 2016., str.10.

⁷² Stulli Bernard: *Kroz historiju Sinjske krajine*, Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol.5 i 6 No.1 Lipanj 1967., Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 1967., str. 28.

krajine. Nešto osmanskih podanika muslimana, ostali su pod uvjetom da se moraju pokrstiti, a vratilo se i nešto starosjedilaca. Glavnina novog stanovništva došla iz Rame, Livna, Duvna i područja niže Mostara u Hercegovini. Neki su dovedeni prigodom mletačkih upada na osmanski teritorij, a veće skupine s franjevcima iz Rame, dok su neki mamljeni od strane mletačkih vlasti.⁷³

Kroz krajinu je prolazio najvažniji trgovački put između Bosne i Splita, a u sinjskoj tvrđavi je bio smješten i jedan mletački konjanički odred za zaštitu granice i karavana. Sinj je bio političko, vojno i trgovačko središte. Kao što sam već spomenula, Mlečani su nastojali što brže napućiiti novostečeni prostor kršćanskim stanovništvom. Kršćani su se nadali ugodnijem i mirnijem životu u katoličkoj zemlji. Franjevci, koji su već stoljećima vodili pastoralnu skrb nad katolicima pod Osmanlijama, osjetili su se ugroženima i pozvali svoj narod na bijeg. Ti su redovnici imali samostane i župe u Zagori dok je ona još bila pod osmanskom vlašću, kako navodi nepoznat autor.⁷⁴ Stanovništvo Sinjske krajine u 18. stoljeću, bio je narod pribjegao iz Bosne, koji je trpio česta progonstva zbog vjere i narodnosti, što se mora uzeti u obzir pri prosuđivanju njihove vjere i morala.⁷⁵

Važna grana gospodarstva ovog kraja oduvijek bilo stočarstvo, i to ekstenzivnog tipa, uvjetovano prirodnim faktorima. Stanovništvo se bavi i ratarstvom, pčelarstvom, te riječnim ribolovom. Sela ovog kraja su raštrkanog tipa, s raštrkanim komšilucima bez nekog određenog reda i formiranog centra.⁷⁶

Na planu u Hauschevoj topografiji Dalmacije iz 1718. godine vidi se samo tlocrt grada Sinja na brdu. U njega se ulazilo s istočne strane preko hornverka, koji je služio za opće potrebe topništva. Tvrđava se sastojala iz dva dijela, odnosno onog za vojne i onog za civilne potrebe koji se kasnije širio, te je Sinj do konca 18. stoljeća dobio obrise maloga grada.⁷⁷

Dana 23. srpnja 1715. godine, osmanska vojska je ponovno sišla u Cetinu, opustošila Sinjsku krajinu (pokupili i svo sijeno i žito) te poduzela opsadu sinjske tvrđave. Mala posada, sastavljena poglavito od „domaćeg“ stanovništva, hrabro je branila tvrđavu. Osmanlijama

---

⁷³ Stulli Bernard: *Iz povijesti Dalmacije*, Književni krug, Split, 1992., str.53.

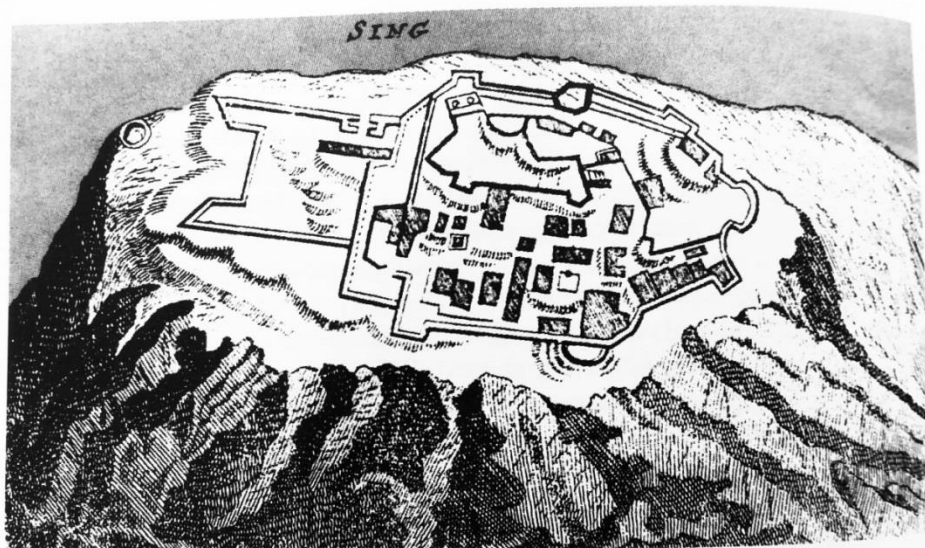
⁷⁴ Tomašević Luka: *Između zemlje i neba – Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću*, Gospa Sinjska, Sinj, 2000.str. 29.

⁷⁵ Ibidem, str.30.

⁷⁶ Gamulin Jelena, Vidović Ilda: *Etnografski prikaz Sinjske krajine*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol.5 i 6, No.1., lipanj 1967., Zagreb, str. 97.-98.

⁷⁷ Marković Mirko: *DALMACIJA: Stanovništvo i naselja*, Znanost u džepu, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001., str.134.

ipak nije uspjelo osvajanje Sinja, te su se naposljetku povukli.⁷⁸ U čast ovoj pobjedi se od 1717. godine u Sinju igra viteški turnir, imena Sinjska alka. Sve do Požarevačkog mira 1718. godine se na području srednje Dalmacije i Hercegovine nastavilo s obostranim velikim upadima i pljačkama. Spomenutim mirom, cijela je Cetina pripala Mletačkoj Republici.⁷⁹

E. Reusch, Sinj, 1718.

Slika 2 – Sinj, 1718.⁸⁰

Velik dio oranica je nakon bitke kod Sinja 1715. ostao neobrađen te je zavladao opća glad. Mletački opći providur Angelo Emo je 1716. godine naredio da se polja moraju zasijati, prijeteci oduzimanjem posjeda onima koji ih kroz godinu dana ne obrade. U poslijeratnim godinama sređivala su se sela oko grada Sinja.⁸¹ Prostore u oslobođenim krajevima oko Cetine dobili su sinjski harambaše, a u mnogim selima se pojavljuju ista prezimena, što znači da su ih naseljavale rodbinski bliske obitelji. Sinj je privlačio upravnim i vojničkim značenjem, a još više od toga, trgovinom.⁸² U Sinj su se naseljavali ljudi iz cijele Zagore, ali i

⁷⁸ Zavladao nestašica hrane za konje i vojsku, te je zavladao nekakva epidemija.

⁷⁹ Stulli Bernard: *Kroz historiju Sinjske krajine*, Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol.5 i 6 No.1 Lipanj 1967., Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 1967., str. 30.

⁸⁰ Vinjalić Gašpar: *Kratki povijesni i kronološki pregled važnijih zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514.-1769.*, Književni krug, Split, 2010.

⁸¹ Soldo Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga druga, Ogranak Matice Hrvatske u Sinju, Sinj, 1997., str.15.

⁸² Soldo Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga druga, Ogranak Matice Hrvatske u Sinju, Sinj, 1997., str.15-19.

iz primorskih krajeva. Godine 1766. Sinj s okolicom broji 3 704 stanovnika, što je skoro duplo više nego li je to bilo 1709. godine.⁸³

Glavni vojni i politički upravitelj Krajine bio je providur.⁸⁴ Tijekom 18. stoljeća su na čelu pojedinih krajina, pa tako i u Sinju, bili koluneli (*Collonelli delle Craine*), a iza njih su stajali serdari i viceserdari. Pred kraj stoljeća te je službe vršio providur mjesta, a izbor je potvrđivao mletački Senat. Po selima (harambaše ili kapelani sela, odnosno glavari) bili su suci i čauši.⁸⁵

Godine 1722. Krajina je bila podijeljena na dvije serdarije. To je vrijeme providura Marca Dieda. Dakle, s ovu stranu Cetine bila je serdarija Vučkovića, a preko Cetine serdarija Grabovca.⁸⁶

Venecija je ustrojila ukupno 31 banderij i prethodno spomenute dvije serdarije, s ovu i s onu stranu Cetine, te organizirala pandursku službu. Pojedince i glavare se obilno darivalo, s namjerom da budu što vjerniji Mletačkoj Republici. Tako se stvarao privilegirani sloj stanovništva, vezan izravno za vlast Mletačke Republike, ali i imovinska nejednakost.⁸⁷ Imućni posjednici postepeno oblikuju varoški život u Sinju. Školuju svoju djecu, upućujući ih u državne i vojničke službe.⁸⁸

Čovjek 18. stoljeća bio je nemoćan pred kugom koja se u više navrata širila iz Bosne južnom Hrvatskom. Redovno je harala „bubonska“ kuga koju su prenosile buhe. Njena smrtnost je bila 66% dok je smrtnost „plućne“ kuge iznosila čak 100%. Iz tih razloga događala se kontumacija, odnosno zatvaranje granica, što je značilo prestanak trgovine i zamjene, a kao posljedica pojavila bi se velika nestašica i glad. Godine 1730. dogodilo se prvo jače haranje kuge. Strogim mjerama zdravstvenog providura Simona Contarinija zaraza

---

⁸³ U Sinju i bližoj okolini živjelo oko 1 240 stanovnika, odnosno u Hrvacama 300, Lučanama 255, što je sve zajedno 1 795 stanovnika.

⁸⁴ Mletačka vlada ga je imenovala u pravilu na 32 mjeseca. Stanovao je u palači na južnom dijelu tvrđave. Bio je izvršna vlast i u potpunosti je zavisio od općeg providura.

⁸⁵ Ibidem, str.41.

⁸⁶ Ibidem, str.49.

⁸⁷ Stulli Bernard: *Iz povijesti Dalmacije*, Književni krug, Split, 1992., str.55.

⁸⁸ Iz njihove sredine je bio i Ivan Lovrić (1754.-1777.), pisac i iskreni ljubitelj ovoga kraja i ljudi, školovan u Padovi. Iako je bio odan ideji progresa, još je uvijek mislio da su tradicije „Morlaka“ jedan od glavnih uzroka koji spriječavaju napredak Sinjske krajine. Međutim, ne uočava da su one tek posljedica datog ekonomsko-društvenog sistema i na njemu izraslih odnosa. (Stulli, *Iz povijesti Dalmacije*, str.59.)

je bila uspješno spriječena.⁸⁹ Svi župnici su se stavili na raspolaganje zdravstvenim službama, te su dijelili bolesnicima sakramente. Kuga se ponovno pojavila 1763. godine.⁹⁰

---

⁸⁹ Soldo Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga druga, Ogranak Matice Hrvatske u Sinju, Sinj, 1997., str.,56.-57.

⁹⁰ *Ibidem*, str.60.

3. Narodna religija, pobožnosti i religijske prakse

Stoljećima se normativna religioznost isprepletala s fenomenima kao što su narodna religija, te pučka pobožnost. Dušan Bandić u svojem djelu *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko; ogledi o narodnoj religiji* kaže da se religijski elementi mogu svesti u dvije osnovne kategorije, a to su religijska vjerovanja i religijski obredi.⁹¹ Religija je način „mišljenja“ koji je utemeljen na pretpostavki o postojanju dvije radikalno različite, međusobno suprotstavljene realnosti.⁹² Odnosi ljudi prema objektivnoj stvarnosti su slijedeće: ljudi „vide“ stvari oko sebe onako kako im to diktiraju urođene, samo njima svojstvene duhovne predispozicije. Ako ljudi zaista posjeduju neke univerzalne duhovne predispozicije, onda se one moraju manifestirati i u njihovoj kulturi. Slika stvarnosti koju nam pruža neka kultura, ma koje vrste ona bila, uvijek je određena nastojanjem ljudi da je podijele na određene segmente i, istovremeno, te segmente označe po određenim pravilima.⁹³

Narodna religija, promatrana na empirijskoj razini, se prikazuje kao skup raznih fenomena. Konstatacija koju Dušan Bandić daje je ta da je religiju kao narodnu religiju izrazito teško odrediti.⁹⁴ Smatra se da ju čini skup vjerovanja, predaja, rituala, te zabrana, odnosno tabua. Značajan doprinos istraživanju dali su etnolozi, povjesničari, arheolozi, folkloristi, psiholozi, filozofi i mnogi drugi znanstvenici.⁹⁵ „Nije, naime, izgrađen jedan koncept narodne religije, koji bi mogao da posluži ka relevantan okvir za analizu njenih dubljih značenja i funkcija.“⁹⁶ Narodnu religiju je teško definirati, a do toga se, po mišljenju Dušana Bandića, može doći samo posrednim putem. Nužno je imati na umu da su pojmovi poput narodne religije, narodne umjetnosti, ili na primjer, narodnog graditeljstva, obuhvaćeni općenitijim pojmom narodna kultura, koji se različito tretira. Međutim, u suvremenoj znanosti sve više prevladavaju interpretacije temeljene na „teoriji o dvije kulture“. Protagonisti te teorije (npr. R. Redfield i Antonio Gramši), često ističu da mnogoljudne aglomeracije, kao što su narodi, gotovo nikad nisu homogene ni u socijalnom ni u kulturnom pogledu. Ova pojava se najviše može primjetiti kod naroda koji egzistiraju u okvirima velikih, globalnih društvenih sistema. Unutar takvog jednog naroda, stvara se širok spektar kultura koje se jasno razlikuju,

---

⁹¹ Bandić Dušan: *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko; ogledi o narodnoj religiji*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1990., str.6.

⁹² Ibidem, str.8.

⁹³ Ibidem, str.10.

⁹⁴ Bandić Dušan: *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko; ogledi o narodnoj religiji*; drugo, dopunjeno izdanje, Biblioteka XX vek, Beograd, 1997., str.56.

⁹⁵ Ibidem, str.55.

⁹⁶ Ibidem, str.56.

ali i međusobno prožimaju. Teorijski možemo klasificirati kulturu na vodeću i podređenu, odnosno „veliku“ i „malu“, učenu i tradicionalnu, te elitnu i narodnu. Pod elitnom podrazumijevamo kulturu društvene i duhovne elite, a pod narodnom se podrazumijeva kultura narodnih masa, odnosno najširih slojeva društva. Dakle, moglo bi se reći da je narodna religija, religija narodnih masa.⁹⁷

Analogno zaključku istraživanja Dušana Bandića na primjeru Srba, donosimo zaključak na primjeru Morlaka. Naime, morlačka narodna religija može se okarakterizirati kao morlačka, ali ne kao i specifično morlačka. Nadalje, morlačka narodna religija može se identificirati kao religija, ali ne na empirijskom, već na jednom, trans-empirijskom planu.⁹⁸

Pučka pobožnost su u katolicizmu molitveni i obredni čini koji obavljaju širi vjernički slojevi izvan službenoga liturgijskog okvira. Glavni su molitveni i obredni iskazi pučke pobožnosti krunica, križni put, pobožnost Presvetom Srcu Isusovu, pobožnost Presvetom Oltarskom Sakramentu, pobožnost prvih petaka, svibanjska pobožnost, te razni postovi i hodočašća. Pučka religioznost je religioznost širega vjerničkog sloja neke religije ili religijske zajednice. U pučkoj religioznosti obično se čuvaju arhaičniji slojevi nekadašnje religije koja prethodi sadašnjoj, službenoj religiji. Postoji gotovo u svim velikim svjetskim religijama usporedno sa službenom religioznošću.⁹⁹

Religijska praksa je življena vjera, sve ono što spada u religijski tj. vjerski život, odnosno u vjersku svakodnevicu.

3.1. Morlaci iz pera Alberta Fortisa i Ivana Lovrića (praznovjerje, zapisi, liječenje bolesti)

Teolog, putopisac, prirodoslovac, te redovnik augustinac, Alberto Fortis iz rodne je Italije puno putovao po Europi, a osobito po Dalmaciji, što je u konačnici dovelo do pisanja djela *Viaggio in Dalmazia dell' abate Alberto Fortis (Put po Dalmaciji)* koje je izrazito važno kao izvor o narodu zvanom Morlaci. Prilično detaljno iznosi podatke koje je sakupio, pišući o Morlacima onako kako ih je doživio i kako su mu pripovijedali. S druge strane, čovjek „iz

---

⁹⁷ Ibidem, str.56.-57.

⁹⁸ Ibidem, str.63.

⁹⁹ *Opći religijski leksikon: A-Ž*, gl. ur. Adalbert Rebić, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2002., str.772.

naroda“, Ivan Lovrić, napisao je „bilješke“, odnosno, osvrst na Fortisovo djelo, kritizirajući velik broj Fortisovih zapažanja, kao i same Morlake i njihove običaje. Međutim, Lovrićev osvrst je postao nenamjerna nadopuna *Putovanja po Dalmaciji*. Da bi se bolje razumio narod koji je naseljavao područje Dalmatinske zagore, komparacija ova dva djela je nužna.

Slika 3 - naslovnica Lovrićevog djela¹⁰⁰

Priču o Morlacima Fortis započinje stereotipnim mišljenjem koje je bilo uvriježeno među ondašnjim talijanskim narodom. Naime, smatrali su da su Morlaci divlji i nerazumni, lišeni svake čovječnosti, te sposobni za svako zlodjelo.¹⁰¹ Smatrali su se okrutnima i naviknutima na nekažnjivost ubojstva i pljačke pri povratku iz rata. Fortis ih u ovom slučaju brani, govoreći da su to radile i mnoge druge čete.¹⁰²

Morlaci žive duž rijeka Krke, Cetine i Neretve, te po planinama sredozemne Dalmacije. Fortis navodi da im je podrijetlo nepoznato kao i kod drugih naroda njima sličnih po običajima i jeziku. Slavska plemena pod raznim imenima (Skiti, Geti, Goti, Huni, Slavini, Hrvati, Avari, Vandali)¹⁰³ su preplavila rimske provincije, a posebno Ilirik u vrijeme propadanja Carstva. Fortis ne odbacuje mogućnost i da su došli puno ranije na sličan način.

¹⁰⁰ Lovrić Ivan: *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*, Izdavački zavod Jugoslavenske Akademije, Zagreb, 1948.

¹⁰¹ Ovo Fortisovo razmišljanje zapravo je kreirano u duhu prosvjetiteljskog modela „plemenitog divljaka“, koje promiče i prosvjetitelj Luka Ivan Garanjin u svojim ekonomsko-političkim razmišljanjima.

¹⁰² Fortis Alberto: *Put po Dalmaciji*, Globus, Zagreb, 1984., str.31.

¹⁰³ Sve navedene narode Fortis svrstava pod slavenske.

Iznosi pretpostavku i da su ostaci naroda Ardijejaca i Autarijata, te drugih ilirskih naroda koji su *od davnina u Dalmaciji* i koji su se vjerojatno lako „pobratili“ sa stranim osvajačima vrlo slična naroda i običaja. Još je jedna Fortisova pretpostavka i da su mnoge obitelji, u vrijeme bijega pred Tatarima, ostale i naselile puste doline što su ležale među planinama.¹⁰⁴

Etimološko porijeklo imena Morlak također ima više objašnjenja i kod Fortisa i kod Ivana Lovrića. Sami Morlaci su sebe često nazivali imenom *Vlasi*, međutim, Fortis za to ne nalazi nikakva dokaza u dalmatinskim dokumentima starijima od 18. stoljeća. Naziv Morovlasi, iskvareno Morlaci (*Morlacchi*), koristili su stanovnici gradova. Fortis kao objašnjenje njihovog porijekla navodi upravo to ime, koje nam moguće kaže da su u davnini došli s obala Crnoga mora. Nagđa i da je naziv Morovlasi isprva imao značenje *moćni* ili osvajački *došljaci s mora*, jer se tako zove *mare* u svim narječjima slavenskog jezika. Ne slaže se s teorijom dalmatinskog povjesničara Ivana Luciusa koji je imenu Morovlasi (ili Morovlaci) pridao značenje *Crni Latini*, premda u ilirskom jeziku riječ *moro* ne odgovara riječi *crn*, a fizički su Morlaci možda i bijelji od Talijana. Drugi dio imena ima zajednički korijen narodnih imena Vlasi/Vlaci/Valacchi, odnosno stanovnici Vlaške nizine. Riječ Vlah označava moć, vlast i plemstvo, te je po tome Lucius zaključio da bi stanovnici Vlaške i „naši“ Vlasi morali biti isti, po svemu sudeći. Međutim, u Vlaškoj govore jezikom koji veoma vuče na latinski, a i oni sami zbog toga govore da su podrijetlom Rimljani. Po tome bi i „naši“ Vlasi, iako nemaju toliko latinskog u govoru, također bili Rimljani. Nakon toga su ih pokorili Slaveni pa su po tome onda najniži stalež.¹⁰⁵ Fortis smatra da se Lucius skoro pa trudio da ponizi Morlake u etimologiji imena što ga nose. Iako Morlaci koriste neke riječi koje su porijeklom latinske (npr. vino, kapa, lug, slip, rosa, itd.), Fortis je mišljenja da to nije dovoljno snažan argument za potvrditi teoriju da su Morlaci potekli od Rimljana naseljenih u Dalmaciji.¹⁰⁶

Ivan Lovrić o etimologiji imena Morlak piše u jednom drugom svjetlu, ne slažući se s piscima koji su do tada pokušali objasniti porijeklo ovog naroda. Naime, Lovrić smatra da ime Morlak nije ilirskog porijekla, već da je sama riječ *Morlacchi* talijanizirana, te da su svi pisci prije njega, o etimologiji te riječi govorili samovoljno, „po sugestijama vlastite pameti“, a nisu u obzir uzeli što o tome govore grčki pisci koji su po Lambertu i mnogim drugima, za

---

¹⁰⁴ Ibidem, str.32.

¹⁰⁵ Ibidem, str.33.

¹⁰⁶ Ibidem, str.34.

Gornju Vlačku upotrebljavali naziv *Maurovlachia*, odnosno Crna Vlaška.¹⁰⁷ Zbog toga Lovrić zaključuje da je dovoljno jasno da su „naši Morlaci“ donijeli to ime sa sobom iz krajeva iz kojih su došli, a ne da su ga dobili nakon upada „u ova daleka kraljevstva“. Međutim, bez obzira na iznesenu teoriju, se ne usuđuje tvrditi da su svi oni, koji se ovako zovu, došli baš iz Vlaške. Tvrdnju Ivana Luciusa, da riječ Morlak znači *Crni Latin*, Lovrić ne negira, već smatra da je moguće da su se Morlaci, odnosno Crni Vlasi, katkada nazivali i *Crni Latini*.¹⁰⁸ Za Fortisovu etimologiju kaže, da s obzirom na „naš jezik“, nikada nije bila niti može biti dokaz. O Fortisovom tumačenju misli da je, kao i kod drugih dotadašnjih pisaca, samovoljno i krivo.¹⁰⁹

O samom porijeklu Morlaka Lovrić piše da se taj narod pojavljuje kao neka mješavina starih sjevernih naroda i naroda Ledenog oceana, koji su se navikli na lutanja bez stalna boravišta, noseći sa sobom sve što su imali. Tražili su hranu po tuđim državama, te išli u potragu za novim mjestima koja će naseliti. Navodi, kao i Fortis, da neki smatraju da se radi o narodu Skita, koji nisu svi u isto vrijeme, a niti pod istim imenom stigli u Dalmaciju. Iz tog je razloga nastala ona znatna razlika u narječju, odijevanju i ćudi, koju danas nalazimo kod Morlaka i primorskih stanovnika ili otočana. Lovrić međutim kaže da je moguće da je u staro doba postojala razlika među njima (naziva ih *pasminama*).¹¹⁰ O ovom pitanju Fortis također piše, zaključujući da je između stanovnika primorskih gradova i otočana, prema Morlacima, vladalo kukavno prijateljstvo. Morlak se klanja gradskom plemiću i odvjetniku koji mu je potreban, ali ga ne voli. Također, Morlak u razred *bodula* stavlja sve one s kojima nema posla, te time tom nazivu pridodaje smisao gluposti. Golema razlika u narječju, nošnji, ćudi, te navici, koju primjećuje Fortis, po njemu jasno dokazuje kako stanovnici primorskih krajeva Dalmacije nemaju isto porijeklo kao i Zagorci, a ako ga i imaju, moraju ga vući iz posve različitih vremena i prilika koje mijenjaju čak i narodne osobine.¹¹¹

Osim različitosti Morlaka i priobalnog, odnosno otočkog stanovništva, vidljive su razlike i među samim Morlacima. Razloge za to možemo pronaći u činjenici da su došli iz različitih krajeva, te da su se događala razna i mnoga miješanja koja su njihove obitelji morale podnijeti zbog stalnih mijenjanja domovine za provala i ratova. Sukladno tome, Fortis navodi kako su stanovnici Kotara obično plavi, modrih očiju, široka lica, te spljoštena nosa. Ta

---

¹⁰⁷ Lovrić Ivan: *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*, Izdavački zavod Jugoslavenske Akademije, Zagreb, 1948., str. 58.

¹⁰⁸ Ibidem, ste.58.

¹⁰⁹ Ibidem, str.60.

¹¹⁰ Ibidem, str.61.-62.

¹¹¹ Fortis Alberto: *Put po Dalmaciji*, str. 35.

obilježja također pristaju i Morlacima Sinjskog i Kninskog polja. Oni iz Zadvarja i Vrgorca imaju kestenjastu kosu, duguljasto lice, maslinastu boju i lijep stas. Međutim, svima im je ćud različita. Morlaci iz Kotara su većinom blaga ponašanja, puni poštovanja i prilagodljivi, dok su oni iz Vrgorca oštri, ponosni, smioni, poduzetni, te skloni krađi¹¹². Ali, bez obzira na navedene osobine vrgoračkih Morlaka, Fortis tvrdi da stranac može njihovim krajem sigurno putovati, jer su gostoljubivi.¹¹³ Lovrić se s ovim Fortisovim opisima ne slaže. On postavlja pitanje koliko ima potomaka rimskih kolonija među Morlacima i stanovništvom priobalnog dijela. Za jezik Morlaka kaže da je slavenski jezik, koji se ističe iznad svih drugih obiljem i snagom izraza.¹¹⁴

Fortis u smislu moralnosti razlikuje čovjeka u Zagori i onoga koji živi u priobalju i na otocima. Iako Morlacima pridaje vrline iskrenosti i poštenja, ponekad se one izmetnu u bezazlenost i glupost, kako u svakidašnjem životu, tako i u ugovorima. Takvu morlačku narav „morski“ trgovci često zlorabe, pa kod Morlaka raste nepovjerenje prema njima. Često kao najveću uvredu koriste izraze *pasja viro* i *lacmanska viro* (*fede fi cane, fede d'Italiano*). Fra Filipović upravo to vrijeđanje, odnosno psovanje Boga, navodi kao najteži grijeh jednog kršćanina. Međutim, bez obzira na to, Fortis za Morlake kaže da su zaista gostoljubivi i darežljivi po rođenju, te svoju trošnu kolibicu otvaraju strancu, dobro ga poslužeći, bez traženja ičega zauzvrat, a često i odbijajući zahvalnost.¹¹⁵ Po Fortisovom mišljenju, dovoljno je čovječno postupati s Morlacima da bi se od njih dobila sva moguća ljubaznost, te steklo srdačno prijateljstvo. Za Ivana Lovrića su Morlaci, po moralu, isti kao i svi drugi narodi svijeta. Ne čine drugima ono što se njima ne sviđa, a ako im tko učini kakvu nemilu stvar, vraćaju istom mjerom. U duši su također iskreni, dok god su drugi takvi prema njima. Slaže se s Fortisom da se njihovi ugovori katkad izrode u suvišnu dobrodušnost, ali tako često nadmudre i najprepredenije. Morlaci nemaju povjerenja prema Talijanima¹¹⁶ i gledaju ih s prijezirom. Ovdje Lovrić spominje, kao i Fortis, izraz *lacmanska vira*, za koju kaže da joj Morlaci pripisuju isto značenje koje Talijani pripisuju riječi *Morlak*. I Talijani i Morlaci misle da tim izrazima grde jedni druge. *Pasja viro, pasja dušo, nijedna viro, nijedna dušo* su pogrdni izrazi koje Morlaci upotrebljavaju za ljude uopće. Reći nekom *pasja viro* je jedna od

---

¹¹² Obično pljačkaju Osmanlije, ali u slučaju nužde, ne štete ni kršćane.

¹¹³ Fortis: *Put po Dalmaciji*, str.35.-36.

¹¹⁴ Lovrić: *Bilješke o putu po Dalmaciji...*, str. 62.

¹¹⁵ Fortis: *Put po Dalmaciji*, str.37.

¹¹⁶ Sintagma „talijanski“ u Dalmaciji 18. stoljeća nije toliko etnička koliko kulturološka kategorija.

najvećih psovki u Morlaka.¹¹⁷ *Lacmanska viro* je bila pogrda koja se upotrebljavala samo za Talijane, dok je npr. *rkačka viro* („vjera nevjerna naroda“) bila uvreda samo pravoslavnim Morlacima.¹¹⁸

Kod Morlaka po pitanju gostoljubivosti, nema razlike između siromašnog i imućnog čovjeka. Darežljivi su prema svima kojima je to potrebno. Običaj je da kada im u posjetu dođe netko od njihovih, da ga dočeka najstarija djevojka (ili mlada ako je ima), te ga poljubi kada siđe s konja, ili pak na ulazu u kuću. Međutim, putnik druge narodnosti takvo nešto neće doživjeti jer su ili postale preoprezne, ili se ljubomorni običaj susjednih Osmanlija proširio među Morlacima.¹¹⁹ Ivan Lovrić se po ovom pitanju djelomično slaže s Fortisom. Naime, navodi kako su oni darežljivi prema svima osim prema skitnicama jer smatraju da je biti skitnica veoma sramotno, a skitnice su jedino *cigani*.¹²⁰ Morlak nikada ne traži milostinju, ali ni kada nema, darežljivost je itekako prisutna.¹²¹ Lovrić zapaža da ljubav i sloga među morlačkim obiteljima i nije tako laka, da bi je našli u odviše uglađenim obiteljima. Svaka obitelj ima kućnog glavara, koga zovu *starešinom*, odnosno, časnim starcem. Njegova zadaća je bila brinuti za hranu, odjeću i sve što je obitelji potrebno, ali ničim ne može raspolagati sam. Iako se među Morlacima red poznaje, ipak žive vrlo neuredno.¹²²

Fortis navodi kako Morlaci ni malo ne drže do domaćeg gospodarstva. Ako li im se samo pruži prilika za veselje, u tjedan dana potroše ono što im je trebalo trajati mjesec dana. Neumjereni su u jelu i piću, te je najmanji povod dovoljan za rasipanje. Svadba, svečani dan zaštitnika obitelji, o dolasku rođaka, prijatelja, ili bilo kojeg drugog događaja, jede se i pije sve što imaju u kući. Posljedica takvog događaja kod Morlaka je izrazita štedljivost i kažnjavanje samog sebe ne služeći se npr. stvarima koje su namijenjene da ga zaklanjaju od vremenskih nepogoda.¹²³ Lovrić se po pitanju štednje također slaže s Fortisom. Piše kako Morlaci ne trpe štednju u prigodama, te ako netko pomisli na to, znaju mu se narugati. Možda bi onda ovako ponašanje ipak mogli pripisati utjecaju društva i „javnoj sramoti“. O štedljivu

---

¹¹⁷ Lovrić piše kako su svećenici ponekad, sve one koji koriste pogrdu *pasja viro*, kažnjavali na način da su morali u crkvi stajati s kosti u ustima ili kamenom na leđima.

¹¹⁸ Lovrić: *Bilješke o putu po Dalmaciji...*, str.85.

¹¹⁹ ibidem

¹²⁰ Lovrić: *Bilješke o putu po Dalmaciji...*, str.84.

¹²¹ Fortis: *Put po Dalmaciji*, str.37.

¹²² Lovrić: *Bilješke o putu po Dalmaciji...*, str.81.

¹²³ Ako Morlak ima novu kapu, a krene padati kiša, on je skida sa glave kako je ne bi ošteti. Ili ako naiđe na blato, izuva se, premda mu se ta obuća skoro raspala. – Lovrić, str.38.

čovjeku misle na pobožan način, odnosno, smatraju da je sagriješio zbog škrtosti. Lovrić ponavlja Fortisove riječi da Morlaci troše bez ikakvih pravila i mjere.¹²⁴

Još jedna vrлина Morlaka, po Fortisu, je točnost. Naime, Morlak nikada ne kasni, osim ako mu se ispriječe nepremostive teškoće. Dogodi li mu se da ne može doći u dogovoreno vrijeme vratiti pozajmljeni novac, vjerovniku dođe s nekakvim poklonom, ne bi li izmolio dulji rok. Često se dogodi da na taj način plati i dvostruko više nego li je trebao.¹²⁵ Lovrić se također osvrće na dugove i da imaju čudnovata načela u vraćanju dugova. Maleni dug riješavaju darovima, ali dugove otplaćuju po uvjetima u kojima su se zadužili, pa se zna dogoditi da u vrijeme veće bijede moraju otplatiti dug iz vremena kada im nije tako puno manjkalo, te to čine mnogo teže.¹²⁶

Morlaci se družu oko ognjišta, gdje se griju i pričaju priče, očevi sinovima, sinovi dalje svojoj djeci. Na taj način čuvaju narodne predaje, uspomene na davna i znamenita djela, međutim, te narodne predaje se mijenjaju prema sklonosti onoga koji ih priča. Morlaci imaju načelo da drže obitelj¹²⁷ na okupu i smatraju da je nesloga uzrok propasti. Lovrić je mišljenja da su kod Morlaka, kao i svuda, žene uzrok nesloge u obitelji. Navodi da muževi rijetko slušaju njihove jadikovke, a ako se tuže na druge, tuku ih, pa iz tog razloga žive u miru i ne tuže se tako lako. Dok Fortis piše da žene ne zaostaju po jakosti, Lovrić se ni tu ne dijeli mišljenje.¹²⁸

Kad je riječ o prirodnim darovima i vještinama Morlaka, Fortis navodi da su prirodno bistra uma i poduzetnog duha, pa su spremni uspjeti u svakoj vrsti posla. Iznimno su vješti vojnici, kada se njima dobro upravlja, a isto tako su uspješni i u trgovačkim poslovima, kada se na njih usmjere. Hvali ih kao odlične učenike jer lako uče čitati, pisati, te računati. Priča se da su se morlački pastiri mnogo bavili čitanjem debele knjige o kršćanskom, moralnom i povijesom nauku što ju je složio neki Divković¹²⁹, a više je puta tiskana u Mlecima bosanskom ćirilicom. Često se događalo da bi župnik, propovijedajući s oltara, a pobožniji nego li učeniji, nagrdio neku zgodu ili bi joj izmijenio sadržaj. U takvim trenucima bi se iz slušateljstva dizao glas koji bi govorio da to nije tako. Pretpostavlja se da su se te knjige, koje

---

¹²⁴ Lovrić: *Bilješke o putu po Dalmaciji...*, str.81.

¹²⁵ Fortis: *Put po Dalmaciji*, str.38.

¹²⁶ Lovrić: *Bilješke o putu po Dalmaciji...*, str.82.

¹²⁷ Riječ je o zadrugama, odnosno o složenim modelima obitelji.

¹²⁸ *Ibidem*,, str.81.-82.

¹²⁹ Matija Divković (1563-1631), bosanski franjevac, hrvatski pisac.

su morlački pastiri čitali, prikupile kako bi se izbjegla ovaka sablazan, te ih je vrlo malo ostalo među Morlacima.¹³⁰

Iako prirodno nadareni da sve nauče, prilično su oskudna znanja o zemljoradnji i uzgoju stoke. Uporno se drže starinskih običaja i malo ih je briga da se unaprijede. Njihova goveda i ovce često trpe glad i studen na otvorenome. Oruđe im je zastarjelo, a maslo, sir i kiselo mlijeko prave osrednje. Krojačka vještina im se svodi na starinske i nepromjenjive krojeve odjeće i to uvijek od istih tkanina. Ipak, ponešto znaju o jednostavnom bojenju (npr. crnu prave od kore drveta jasena). Gotovo sve morlačke žene vezu i pletu, a vezovi su im vrlo neobični, te savršeno slični s lica i s naličja. U nekim selima ima i lončarskog obrta, kao npr. u Vrlici.¹³¹

Prijateljstvo među Morlacima je veoma postojano. Od njega su stvorili gotovo vjerski zakon i ta se sveta spona sklapa pred oltarom. Slavenski obred ima poseban blagoslov da bi se svečano vezala dva prijatelja ili dvije prijateljice u nazočnosti svoga naroda, te tako postale *posestre* ili *pobratimi* (posvećena prijateljstva). Uzevši ovo u obzir, čini se da su od Morlaka i drugih naroda istoga porijekla potekla *zakleta braća*. Dužnosti povezanih prijatelja su da jedno drugome pomažu u bilo kakvoj nevolji ili pogibelji, da osvećuju nepravde nanesene prijatelju, te mnoge druge. Idu toliko daleko da se i život stavlja na kocku, ili čak i izgubi za pobratima, a primjeri takvih žrtava nisu rijetki. Nesloga među pobratimima je za Morlake sramota.¹³² Kako su im prijateljstva bila sveta, neprijateljstva su im bila još jača. Ona se prenose s oca na sina, a majke ne propuštaju priliku da podsjetе dječake na obavezu koja ih čeka da osvete roditelja, ako je bio ubijen, te im često pokazuju okrvavljenu košulju ili oružje pokojnika. Osveta je usađena u dušu ovog naroda.¹³³ Kršenje pravednog sporazuma izaziva neprijateljstvo, kao i nezahvalnost. Neprijateljstva koja nastaju iz nezahvalnosti, teško nalaze pomirdbu, a ona koja nastaju zbog ubojstva, lako bi se poništila, kada se tu ne bi miješalo suvjerje, potičući Morlake na osvetu. „Ko se ne osveti, on se ne posveti.“ – glasila je narodna poslovice. Običaj pomirdbе kod ubojstva je bilo plaćanje *krvarine*¹³⁴ od strane ubojice. Siromašni Morlaci bi se pomirili kad bi dobili i bilo kakav mali dar neznatne vrijednosti. Dogovorio bi se dan kada bi se zavađene obitelji sastale gdje bi se izmirili posebnim obredom. Međutim, ne završava sve s pomirdbom obitelji, jer se još treba zadovoljiti pravda.

---

¹³⁰ Fortis: *Put po Dalmaciji*, str.42.-43.

¹³¹ Ibidem, str.43.-44.

¹³² Ibidem, str. 39.

¹³³ ibidem

¹³⁴ Određena svota novca koja se morala platiti kao cijena za prolivenu krv. Iznosila je otprilike 50 ili 60 cekina.

Često je taj proces dosta trajao zbog novca kojim je trebalo platiti činovnike. Isto tako se često događalo i da ubojica ne može platiti pa se kao posljedica stvara mnoštvo hajduka, očajnika, koji postaju najveća nevolja javnom i privatnom interesu.¹³⁵ Fortis donosi detaljan opis pomirdbe dvije obitelji. Piše da ubojica za pregovaranje o uvjetima zatražuje i dobija zajamčen prolaz koji se vjerno poštuje na riječ, a zatim nalazi posrednike koji na dogovoreni dan sastavljaju dva neprijateljska roda. Nakon uvoda u pregovore dolazi krivac, vukući se četveronoške po zemlji dok mu o glavi visi puška, samokres ili nož kojim je izvršeno ubojstvo. Dok on tako stoji, jedan ili više rođaka nabrajaju vrline pokojnika (ovaj čin često potpaljuje duhove na osvetu i krivca izvrgava teškoj opasnosti). U nekim mjestima muškarci oštećene strane krivcu znaju pod vrat staviti hladno ili vatreno oružje, ali na kraju ipak pristaju primiti krvarinu u novcu. Svugdje ovakav spor, odnosno čin pomirdbe, završi prejedanjem na račun krivca.¹³⁶

Fortis primjećuje da između latinskog i grčkog obreda vlada nesloga koju ni jedni ni drugi crkveni službenici ne propuštaju zasijati. Latinske crkve su siromašne, ali nisu veoma prljave, dok su grčke i siromašne i sramotno prljave. Fortis piše kako je vidio župnika u jednom morlačkom selu kako sjedi na zemlji na trgu ispred crkve i ispovijeda žene koje su klečale pored njega. Smatra to čudnim položajem, ali i da svjedoči o nevinosti toga naroda. Morlačko obožavanje slugu gospodnjih je veoma duboko, potpuno su ovisni o njima i vjeruju im bezuvjetno. Nerijetko s njima pastiri njihovih duša, kako ih Fortis naziva, postupaju vojnički, te im šibom popravljaju tijelo. Moguće da u tome ima zlouporabe, kao što je ima i u javnim pokorama koje zadaju po uzoru na staru crkvu.¹³⁷

Praznovjerje kod Morlaka

Bili rimskog ili grčkog obreda, Morlaci imaju vrlo čudna vjerska poimanja. Zbog neznanja onih koji bi ih morali prosvjećivati, postaju svakoga dana sve nakaznije zamršena. Vjeruju u vještice, zloduhe, noćne utvare, vradžbine, te mnoge druge oblike krivovjerja. Vrlo često vjeruju u postojanje vampira i pripisuju im, kao u Transilvaniji, sisanje dječje krvi. Kada umre čovjek na kojeg se sumnja da bi mogao postati vampir ili vukodlak, znaju mu preprezati potkoljenice i izbosti ga iglama, tvrdeći da poslije toga ne može tumarati naokolo. Ponekad je bilo i slučajeva da bi netko znao sam prije smrti zatražiti da mu se to napravi s truplom pred polaganje u grob, predviđajući da će silno žeđati za dječjom krvi. Fortis piše da bi i najhrabriji

---

¹³⁵ Lovrić: *Bilješke o putu po Dalmaciji...*, str.88.-92.

¹³⁶ Fortis: *Put po Dalmaciji*, str.42.

¹³⁷ Ibidem, str.45.

hajduk pobjegao pred zloduhom, kojih nikada ne manjka pred očima uzavrele mašte lakovjernih ljudi, koji se ne stide toga užasa. Vjerovalo se da stare vještice bacaju mnoge vradžbine, a najčešća je ona kojom se zasušuje mlijeko u tuđih krava da bi ga vlastite imale više.¹³⁸ Kako postoje čarobnice/vještice, tako postoji i lijek, odnosno, protuteža njima. To su *bahorice* koje su vješte u skidanju uroka.¹³⁹ Ivan Lovrić donosi zaista detaljne opise svih duhova, zloduha i nadnaravnih bića u koje Morlaci vjeruju. U slijedećim redovima iznose se njegova zapažanja, po redu kako ih je i on navodio.

Lovrić prvo piše o zmiji, donoseći vjerovanje Morlaka o ovom nadnaravnom biću. U početku, kažu Morlaci, bila su tri sunca, sva tri prevruća, a kako zmija nije mogla podnijeti te vrućine, odlučila ih je progutati. Međutim uspjela je progutati dva, te polovinu trećeg. Zbog toga Morlaci vjeruju da je sunce koje obasjava svijet, samo polovina sunca. Zmija je poslije grijeha bila osuđena da se krije pred licem sunca među kamenje i pod zemlju, a sunce s druge strane, hvali onoga koji uspije ubiti zmiju. Međutim, Morlaci su mišljenja i da zmije čuvaju blago, pa ako se naiđe na mnogo zmija, onda je to sretan znak.¹⁴⁰

Slijedeća bića, odnosno duhovi, su dobri i zli genij koje Morlaci nazivaju *dobra srića* i *nesrića*, a oni su dva stara morlačka božanstva. Oni odgovaraju dobrom i zlom geniju starih naroda. U pitanje porijekla ovog vjerovanja Lovrić ne ulazi, međutim, tvrdi da među Morlacima ima mnogo opsjednutih. Pod opsjednuti misli na one koje radi neznanja smatraju opsjednutima, ili koji se pretvaraju od fanatizma ili lopovluka.¹⁴¹

Svaka bolest koja nije česta ili kojoj se ne zna uzrok je đavolja bolest, kako vjeruju Morlaci. Gotovo svi opsjednuti ljudi su luđaci, a katkada i pijance proglase opsjednutima. Vjerovalo se da su opsjednuti zapravo sveti mučenici njihova vremena. Iz tog su se razloga, piše Lovrić, mnoge morlačke žene pretvarale da su opsjednute. Zaklinjači nisu imali snage da iz njih istjeraju đavole, ali su to učinili muževi batinama. Batinom su se izliječili i mnogi oni

---

¹³⁸ Alberto Fortis donosi jednu priču, odnosno tvrdi da poznaje jednog mladića kojemu su na spavanju dvije vještice iščupale srce želeći ga ispeći i pojesti. On se sutradan pojedao jer je osjećao prazninu na mjestu gdje se nalazi srce. Cokulaš koji je bio budan, vidio je što su vještice učinile, ali ih nije mogao spriječiti jer su ga bile urekle. Urok je izgubio snagu tek kada se mladić probudio bez srca. Međutim, vještice su pobjegle prije nego su ih uspjeli kazniti. Fratar je pristupio ognjištu, izvukao iz žerave već pečeno srce i dao ga mladiću da ga pojede, te je mladić ozdravio čim ga je progutao. Velečasni je to propovijedao, tvrdeći da je istina. (Fortis, str. 44.)

¹³⁹ Ibidem, str.45.

¹⁴⁰ Lovrić: *Bilješke o putu po Dalmaciji...*, str.154.

¹⁴¹ Ibidem, str.154.-156.

koji su se iz lopovluka pretvarali da su opsjednuti.¹⁴² Morlaci mnogo vjeruju snovima po kojima se nekoć proricala budućnost, a to se radilo i u Lovrićevo vrijeme.¹⁴³

Vješticama je Ivan Lovrić posvetio dosta redova u svojim *bilješkama*. Piše kako noću kriješte i lete vadeći dječja srca. Na taj se zanat daju samo varalice i prosjaci, ali ih se neznalice uza sve to boje. Žene vještice su često one starije, koje su već ušle u neke godine, a ljute se što se nisu udale. Ako netko slučajno nešto pogodi, ili proriče radi prevare, za njega se odmah kaže da je *čarovnik*, a njih se Morlaci jako boje. Ako netko nenadano oboli šetajući noću, uzrok te bolesti su čaravnici i vještice. Za smrt djeteta se također vjerovalo da su krive vještice, jer su mu pojele srce. One noću plešu na raskršćima, boravište u zraku su im crni oblaci, a na zemlji orahova stabla. Orahova zato što su Morlaci opazili da su mnogi, koji su spavali pod orahovim stablom, poginuli. Netko je morao pomoći protiv toga zla, a pomoć su tražili u *zapisima* i kod *baronica* koje bi ih čuvale od vještica, ali samo ako za to dobiju plaću.¹⁴⁴ Lovrić je mišljenja da je vjerovanje u vještice budalaština. Morlaci su na vrata stavljali vučji, volovski ili drugi rep za obranu od vradžbina. Vješci i vještice svoje čini čine kostima pokojnika, biljkama i sličnim neukusnim „budalaštinama“, a Morlacima nije dopušteno sumnjati u njihove moći. Lovrić također navodi da su Morlaci nekoć bili spremni spaliti svakoga, za koga bi otkrili da se prikazuje ka vještac, ili o komu su to oni sami zaključili.¹⁴⁵

Vjeruju i u vampire, odnosno vukodlake (tako nazivaju vampire). Oni lutaju noću kao i svi drugi duhovi, a stvaraju se od same ljudske kože, napuhane od vruga i napunjene krvlju. Kažu da ta nesreća snađe sve one ispod kojih, od trenutka smrti do trenutka pogreba, prođe kakva mala životinja kao pas, mačka, miš i sl. Fortis kaže da vukodlaci sišu dječju krv, ali s tim se Lovrić ne slaže. On piše da vukodlaci siluju tuđe žene, koje se ne stide pripovijedati, kako su ih vukodlaci prisilili, da pristanu na njihove želje. Dakle, vukodlaci su duhovi koji vole preljub. Morlački župnici nude različita sredstva za obranu od vukodlaka. Čini se da lijepe žene, kada imaju kod sebe sredstvo protiv vukodlaka, budu ponovno silovane tek kada se smrkne, samo ako im muževi nisu u blizini, jer se vukodlaci jako boje ljubomore muževa, pa im se javljaju samo onda kada su same. Dana je opomena muževima da ne diraju

---

¹⁴² Ibidem, str.157.

¹⁴³ Ibidem, str.158.

¹⁴⁴ Naputak od baronice: kada vještice izjedu srce, najsigurniji je lijek pojesti pečena morska račića, jer onda srce ozdravi. (Lovrić, str.160.)

¹⁴⁵ Lovrić: *Bilješke o putu po Dalmaciji...*, str.159.-162.

vukodlake koji su ponajviše crni. Lovrić je mišljenja da da tako prepredeni ljudi iskorištavaju tuđe neznanje da zadovolje svoje želje.¹⁴⁶

Macić je mali vukodlak kojeg opisuju kao mila i lijepa dječaka. To je đavolčić protiv kojeg nema sredstva za obranu. Vjeruje se da je on sretan i zadovoljan kad služi čovjeku, a spava pod gospodarevim krevetom, da bude spreman na svaku njegovu zapovijed. Netko u njemu vidi anđela, a netko ga smatra vragom. Kaže se da ako netko štedljivošću postane bogatiji od drugoga, koji bi to morao biti po svojim posjedima, ima macića u kući.¹⁴⁷

Incubus starih naroda je kod Morlaka *mora*. Mora je vještica koja noću sisa krv ljudima različite starosti, ali ne i djeci jer su djeca zanat drugih vještica, a nemaju sve vještice iste čarolije. Mora može biti muško ili žensko, a to zavisi kojeg je spola osoba u koju se mora zaljubila pa ga/je progoni. Dok je mora na čovjeku, on/ona ne može disati. Lovrić to objašnjava tako što je čovjeku pri ležanju na leđima ili radi tog što mu je glava suviše nagnuta natrag, krene navala krvi, te on često osjeti kako mu nestaje daha i da ne može govoriti, pa se čini kao da je netko nad njim. Lovrić ovu pojavu smatra razlogom početka vjerovanja u more.¹⁴⁸

Bauk se pojavljuje u obliku magarca i nekad je veći, a nekad manji. O njemu se pripovijeda bezbroj zgoda, a pripovijedaju ih oni koji su zaista povjerovali da je bauk magarac, pa su ga uzjahali. U tom je slučaju bauk kadar prenijeti čovjeka iznad kakva drveta ili pak najednom iščeznuti, da se na kraju pretvori u vrlo smrdljivu tvar i ostavi čovjeka zagnjurena u nju, tako da se s teškom mukom očisti. Vještice postaju tako da se mažu nekom Lovriću nepoznatom mašću. Vukodlaci nastaju od đavolova daha, odnosno, ako đavao napuše ljudsku kožu. Bauci postaju od neke smrdljive tvari.¹⁴⁹

Čak je i jeka, po morlačkom vjerovanju, duh koji se zove *vada*. Noću čuju kako njihovom glasu odgovara neki drugi glas, ali kada krenu ispitivati je li to netko od živih, vjeruju da nije. Potom zaključe da je to duh koji ne čini drugoga zla, osim što se nekome ruga. Ivan Lovrić smatra da Morlaci imaju bolesnu maštu, predrasude i strah. Vide na tisuće sablasti, a ponekad ne samo u mašti. Pod tim Lovrić ne misli na prave sablasti. Daje primjer dvoje supružnika koji su umrli i nakon smrti progonili čovjeka koji je stanovao u njihovoj kući i čuvao je. Oni su htjeli da se održi nekoliko misa za njihovo oslobođenje od čistilišta.

---

¹⁴⁶ Ibidem, str. 162.-163.

¹⁴⁷ Ibidem, str.163.

¹⁴⁸ Ibidem, str.163. – 164.

¹⁴⁹ Ibidem, str. 164.

Međutim, i nakon toga su ponovno dolazili i ugasi mu malo svjetlo što ga je imao u sobi. Trebalo je do kraja izvršiti sve što su duhovi tražili i više se ne bi pojavljivali. U Sinju se vjerovalo da u jednoj kući stanuju duhovi, ali otkad je u njoj stanovnik jedan liječnik bez predrasuda, nestalo je duhova.¹⁵⁰

Divlji oganj (svjećice) je Morlake nekoć zaprepastavao, ali im je potom postao znak da su ondje duše nekih pokojnika, ako je oganj modar. Ako je crven onda je to znak da je ondje blago. Lovrić je mišljenja da će trebati proći mnogo vremena da Morlaci shvate, da ambuloni idu za čovjekom jer ih lakše nosi ugibani zrak. Također Morlaci pred onima koji ih progone jer komprimitiraju pred sobom zrak, te svojom elastičnom snagom tjera ambulone u bijeg.¹⁵¹

Vjeruju i u to da se katkada otvara nebo. U tome času, po njihovom vjerovanju, od neba se dobija svaka milost koja se traži. Međutim, nitko je ne dobije jer nitko nije tako brz da je zatraži u tome času.¹⁵²

Štuju i bakrene i srebrne novčiće kasnoga Carstva, kao i suvremene mletačke kovanice¹⁵³, a drag im je i ugarski novčić, tzv. *petice*, ako s naličja imaju sliku Djevice s Isusom u naručju s desne strane.¹⁵⁴ Lovrić piše o „drugom apsurdnom vjerovanju“ kod Morlaka, a to je vjerovanje u ugljen sv. Lovre, koji, smrvljen u prah, uništava trodnevnu groznicu, a pomaže i kod drugih bolesti. Vjeruju da se taj ugljen na dan sv. Lovre nalazi pod svakim kamenom koji čitavu godinu nije maknut s mjesta. Uglavnom ne pronađu ništa, a ako pronađu, onda je to ugljen kao i svaki drugi. U nekim morlačkim crkvama su se mogli vidjeti i obješeni vjenci od klasja koje oni nose u procesiji kada idu u blagoslov polja.¹⁵⁵

Zapisi

Među mnogim narodima svijeta, kroz razna povijesna razdoblja, kružili su razni predmeti za koje se vjerovalo da imaju posebnu, magijsku, moć. Takvi predmeti nisu zaobišli ni praznovjerne Morlake koji su im pridavali izrazitu važnost. Zanimljivo je da su jedni od tih predmeta dolazili iz ruku crkvenih dostojanstvenika, koji su među morlačkim svijetom dijelili tzv. „zapise“. Većina službenika Crkve u Sinjskoj krajini su bili ljudi „iz naroda“, te se nije za čuditi da su i sami bili donekle praznovjerni, a razlog za to bi bio taj što su odgajani u takvoj

---

¹⁵⁰ Ibidem, str.165.-167.

¹⁵¹ Ibidem, str.167.-168.

¹⁵² Ibidem, str. 168.

¹⁵³ Smatraju ih medaljama sv. Jelene, te im pripisuju velike moći protiv padavice i drugih bolesti. (Fortis, str.45.)

¹⁵⁴ Fortis: *Put po Dalmaciji*, str.45.

¹⁵⁵ Lovrić: *Bilješke o putu po Dalmaciji...*, str.169.-170.

sredini. O zapisima će još biti riječi kasnije u ovom radu, a sada će se izložiti što Alberto Fortis i Ivan Lovrić kažu o tim magijskim predmetima.

Ivan Lovrić zapise definira kao listiće za podjeljivanje milosti, što ih sastavljaju pojedini morlački župnici, kojima se, kako Lović kaže, sva vrlina sastoji u tome da poznaju misu napamet, a ne razumiju je.¹⁵⁶ Fortis smatra da ti župnici previše zlorabe povjerenje vjernika, te izvlače nedopuštenu korist od praznovjernih zapisa i druge kažnjive trgovačke robe te vrste. U tim zapisima, pišu imena svetaca s kojima se ne valja šaliti, a katkada ih prepisuju sa starijih, pa unutra miješaju zle stvari. Kanonik Čulić, Lovrićev suvremenik, piše da je zapis nekakav „hirobito napisan tekst s imenom sveca i kako je toliko puta prepisivan iz još starijih, izmiješao se sa zlim stvarima“.¹⁵⁷ Tim zapisima pridaju velike moći.¹⁵⁸ Vjeruju da oni mogu izliječiti svaku bolest i nadjačati svaku vradžbinu, pa tako čak i nerotkinje, uz njihovu pomoć, mogu zatrudnjeti. Zapisi su kod Morlaka sveta stvar, a svete zloupotrebe nadomješta morlačka pobožnost. Lovrić se međutim, ne slaže s Fortisom da to morlački svećenici čine radi zarade, već sa svrhom da čine dobro.¹⁵⁹

Morlaci znaju zapise nositi zašivene na kapi, ne bi li ozdravili ili se sačuvali od nekakve bolesti. Također, često ih vežu i svojim volovima za rogove. Fortis piše da sastavljači tih zapisa čine sve kako bi im sačuvali dobar glas, unatoč dokazima o njihovoj nekorisnosti, koju ipak moraju vidjeti oni koji se njima služe. Vrijednosti zapisa dodatno je pridonosila i činjenica da se čak i Osmanlije iz susjednih mjesta obraćaju kršćanskim svećenicima da im načine zapis. Osim toga, oni za te zapise često donose i darove ili daju da se drže mise pred likom Djevice, što je u protuslovlju s Kur'anom, a zbog nekog drugog oprečnog protuslovlja, ne odgovaraju na pozdrav svetim imenom Isusovim. Iz tog razloga putnici duž njihove granice, pri susretu ne kažu „hvaljen Isus“, već „hvaljen Bog“.¹⁶⁰ Lovrić ne poriče Fortisove tvrdnje da i Osmanlije od morlačkih svećenika traže zapise, ali kaže da nikada nisu slali milodare za služenje mise pred slikom Blažene Djevice.¹⁶¹

Zapisi su se vjerojatno proširili među katolicima pod utjecajem islama, jer su im muslimani pridavali veliku zaštitnu moć. Sastojali su se od rečenica izvučenih iz Kur'ana,

---

¹⁵⁶ Ibidem, str. 168.

¹⁵⁷ Tomašević Luka: *Između zemlje i neba – Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću*, Gospa Sinjska, Sinj, 2000., str. 152.

¹⁵⁸ Fortis: *Put po Dalmaciji*, str.45.

¹⁵⁹ Lovrić: *Bilješke o putu po Dalmaciji...*, str.169.

¹⁶⁰ Fortis: *Put po Dalmaciji*, str.45.

¹⁶¹ Lovrić: *Bilješke o putu po Dalmaciji...*, str.169.

napisanih, zavijenih i stavljenih u kutijicu, koja se nosila poput zaštitne amajlije protiv uroka i demona. Moguće je da su katolički svećenici počeli sastavljati zapise, da kršćani ne bi nosili islamske zapise. Među narodom su kolali i zapisi raznih čarobnjaka koje su smatrali pravim iscjeliteljima, te im se obraćali u raznim situacijama. Oni su koristili magijske vještine i gatanja koja su preuzeli od Osmanlija. Godine 1688. na Sinodi iznesene su žalbe da je u biskupiji bilo vračara, posebice žena, te su pozvani župnici, ispovjednici i propovjednici da iskorijene iz naroda takve zlouporabe i praznovjerje. Vračare su opomenute da u svojim vračanjima ne koriste svete riječi, stvari ili znakove. Sinoda 1751. godine takve vračeve i vračare naziva bahorima i bahoricama, te se od župnika traži da ih se prijavi u biskupiju.¹⁶²

Fra Filipović svjedoči da su postojali razni „iscjelitelji“ kojima su se kršćani obraćali u raznim prilikama, a oni su im davali trave, zapise, a ponekad bi morali izvršavati i neka magijska djela. Sadržaji zapisa takvih „iscjelitelja“ su bili drugačiji.¹⁶³ Katolička crkva je sve snage polagala u iskorijenjivanje praznovjerja. Fra Filipović smatra da se takvim zapisom može postići ozdravljenje, ali samo uz pomoć sotone, međutim, tada je to samo ozdravljenje tijela i gubitak duše jer je ona onda pripala đavlu. On opominje kršćane: „Prestanite se služiti takvim lijekovima, i ići takvim liječnicima, ako se ne želite, zajedno s đavlina zauvijek mučiti.“¹⁶⁴

Ovo je praznovjerje bilo dosta rašireno, ali je s druge strane bilo samo traženje zaštite od demonskih sila. Fra Tomašević zaključuje da su zapisi bili jedan od načina borbe protiv praznovjerja, a njihovo je sastavljanje nadgledala crkvena vlast, te nisu sastavljeni zbog lake zarade kao što tvrde tadašnji suvremenici.¹⁶⁵

Bilo je onih koji su uz đavolju pomoć proricali budućnost i otkrivali tajne. Služili su se vatrom, vodom, životinjama ili snovima. U ovakvim djelima su ciganke bile prilično iskusne. Filipović se borio i protiv vjerovanja da su se neki poslovi morali raditi isključivo u određeno

---

¹⁶² Tomašević Luka: *Između zemlje i neba – Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću*, str. 153.

¹⁶³ Filipović svjedoči o ženi koja je imala bolesne oči, te je oko vrata nosila zapis koji je dobila od mladog „iscjelitelja“ koji je liječio takve oči. Na zapisu je pisalo latinskim jezikom: „Diabolus eruat tibi oculos et luto obstruat foramina.“ - Tomašević Luka: *Između zemlje i neba – Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću*, str. 154.

¹⁶⁴ Ibidem

¹⁶⁵ Ibidem

vrijeme, a neki se nisu smjeli raditi u određene dane. Loš znak je bilo pjevanje kokoši ili graktanje gavrana blizu kuće, kao i treptanje oka ili svrab nosa.¹⁶⁶

Liječenje bolesti

O morlačkom poznavanju medicine Lovrić kaže da nemaju liječnika ni jela koja bi bolesniku koristila po Galenovim pravilima. Međutim, imaju posebne lijekove koji se sastoje od malo jednostavnih stvari. Univerzalan lijek kod Morlaka su vino i rakija. Lijek za želudac je piti rakiju pomiješanu s malo pušćanog praha. Za tu smjesu vjeruju da savršeno očisti tijelo. Neki pak bol u trbuhu liječe tako da stuku riječne rakove te ih polože na trbuh. Lijekovi za trodnevnu groznicu su različiti. Neki bolest pokušavaju istjerati znojem, neki piju vino dok ne zaborave na bolest zaklinjući se da su na taj način savršeno ozdravili. Reuma se liječi tako da se bolesnika riba po leđima ili mu se na bolnu stranu stavlja užaren kamen ili proso dobro ugrijano te umotano u suhu. Začepjenost liječe napitkom od rakije, meda i jalove smole, a istu tu kombinaciju koriste i za liječenje od sušice.¹⁶⁷

Lovrić spominje tzv. opata Luku, koji je na ilirskom jeziku tiskao *Likarije priorostite*, odnosno, knjižicu o priprostim lijekovima što ih upotrebljavaju Morlaci. O opatu Luki, Lovrić piše da je to fratar koji vjeruje u čaranja, vještice i sve zle duhove, pa da tako ima i praznovjernih lijekova. Također, opat Luka je bio i lektor jubilat, te je vršio sve najčasnije službe u znanostima, što se običavaju dati, kako Lovrić kaže, „našim fratrima“.¹⁶⁸

Bahore i bahorice je narod cijenio i obraćao im se u raznim potrebama i prilikama. Svoje lijekove su davali pod čudnim okolnostima. Fra Filipović prenosi: „Uberi trave u taj dan, a ne u drugi, na primjer u ponedjeljak: kada je ubereš nemoj se okretati za sobom; ako nekog sretnoš, nemoj ga pozdravljati.“ Ovo je primjer i oblik istinske magije, a vračevi su ih poznavali veoma velik broj. Neki su prije bilo kakvog magijskog čina zazivali ime Isusovo i/ili činili znak križa, ne bi li se na taj način oslobodili krivice. Po mišljenju fra Filipovića, to je vrijeđanje Boga.¹⁶⁹ Smatrao je da je narod tako teško griješio jer su se praktički obraćali izravno đavlu kako bi na taj način mogli dobiti ono što ne mogu Božjom pomoću ili prirodnim lijekovima.¹⁷⁰

---

¹⁶⁶ Ibidem, str.155.

¹⁶⁷ Lovrić: *Bilješke o putu po Dalmaciji...*, str.171.-172.

¹⁶⁸ Ibidem, str.172.

¹⁶⁹ Tomašević Luka: *Između zemlje i neba – Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću*, str. 154.

¹⁷⁰ Ibidem, str. 155.

3.2. Narodni običaji, praznovjerja i kultovi u Sinjskoj krajini iz kuta etno-antropoloških istraživanja

Praznovjerja koja su među Morlacima bila itekako prisutna, nužno je promotriti i iz kuta etno-antropoloških istraživanja. Već je bilo riječi o tome kako ih je vidio Lovrić, a u ovom poglavlju će, uz narodne običaje, biti i dopune vjerovanja u demonska i nadnaravna bića.

Jedan od najvećih povjesničara religije, Jean Delumeau, u svom je djelu *Katolicizam između Luthera i Voltairea*, na početku poglavlja o folklorizaciji kršćanstva postavio pitanje o ostacima poganskih običaja u kršćanstvu, na koje je kroz brojne primjere dao i odgovor. Zaključio je da kod Francuza ranog novog vijeka, kao i kod mnogih naroda tadašnjeg vremena, a i danas, poganski običaji još uvijek žive kroz kršćanstvo. Osvrnuo se na neke slavenske svetkovine, kao što su Ivanje, koje je još i dan danas, u nekim oblicima, prisutno i u hrvatskom folkloru, te običajima. O tome piše i fra Luka Tomašević u svojem djelu *Između zemlje i neba – Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću*, kada govori o očuvanju običaja stare slavenske poganske religije kroz prizmu katoličanstva. Uoči blagdana sv. Ivana Krstitelja su se palile vatre, pa bi ih se preskakalo da se izbjegne bol u nogama tijekom godine. Grijalo se leđa da se ne bi patilo od reume, a glava da se sačuva od glavobolje. Vjerovalo se i da će onaj koji se na blagdan sv. Ivana okupa prije izlaska sunca, cijele godine biti imun na povišenu temperaturu, očne i kožne bolesti.¹⁷¹

Kršćanski su se svećenici obraćali masi koja je uglavnom bila neuka i dugo vidno obilježena animističkim shvaćanjima svemira. Kršćanske su svetkovine pokazivale težnju za „folklorizacijom“ i pored opiranja kršćanskih vrhova, koji ipak nisu mogli u potpunosti utjecati na zatiranje „duha naroda“.¹⁷²

U svakoj civilizaciji su prisutni ljudi koji liječe na ovaj ili onaj način, bio to svećenik ili vrač. Delumeau razlog za rođenje umijeća vraćanja pronalazi u činjenici da je u prošlosti po selima bilo jako malo liječnika. Postojala je duboka netrepeljivost među vračevima i religijom. Međutim, magija ponekad može biti dvosmislena jer, s jedne strane može sadržavati ceremonije žrtvovanja, a s druge, kao i religija, koristi zavjete, molitve i pjesme.¹⁷³

---

¹⁷¹ Ibidem, str. 151.

¹⁷² Delumeau Jean: *Katolicizam između Luthera i Voltairea*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad – Izdavački centar „Cetinje“, Cetinje, 1993., str.280.

¹⁷³ U ovoj drugoj karakteristici može se prepoznati nastanak i upotreba zapisa morlačkih svećenika.

Delumeau zaključuje da magija teži ka konkretnom, a religija onom transcendentalnom. Magijski se obred, s težnjom da zadovolji „niže potrebe života“, usmjerava ka individualnom.¹⁷⁴ Na primjeru Francuske, Delumeau opisuje borbu protiv poganskog mentaliteta kojeg je itekako bilo, a posebno se očitovala kroz razne zabrane, odredbe i donošenja pravila. Pokazala se potreba za „novim svećenikom“ s kojim bi se krenulo u borbu protiv praznovjerja. Naime, radilo se o nizu normi ponašanja i načina života kojih se svećenik trebao držati, kako bi se praznovjerje zauvijek iskorijenilo.¹⁷⁵

Uloženi su naponi i na planu preoblikovanja vjernika, konkretno njihov narodni i seoski karakter. Širenje vjere katkada je postizano i pomoću taktike zastrašivanja, najčešće preko ikonografije, te preko primjera samog vrha crkvene hijerarhije. Stravu doživljenu na vrhu su propovjednici htjeli prenijeti na čitavo stanovništvo.¹⁷⁶ Naime, tragalo se za najučinkovitijim sredstvima da se ostavi snažan dojam. Delumeau tvrdi da su se koristili „trikovi“ za pojačavanje ugleda propovjednika, te da se učini uvjerljivijom tu mješavinu stvaranja osjećaja krivnje, prijetnji i utjeha koja je predstavljala najčešće tkivo propovijedi vijekovima. Ovakve propovijedi su česte i kod fra Jeronima Filipovića, u kojima on kroz priče o smrti i Sudnjem danu, narod pokušava obratiti na pravi put i izbaviti iz grijeha. Jean Delumeau na primjeru propovijedi francuskih svećenika analizira poruku koju su upućivali narodu. Dakle, ako ih zadesi propast, zadesit će i narod, a ako narod njihove propovijedi užasavaju, to je zato što su se oni prvi užasnuli.¹⁷⁷

Narodni običaji

Ivan Lovrić otkriva brojne detalje i opise narodnih običaja na prostoru Sinjske krajine. Opisao je običaje oko rođenja djeteta, žendibe i pogreba. Brojni su etnolozi njegove podatke

---

¹⁷⁴ Delumeau, *Katolicizam...*, str. 288.-289.

¹⁷⁵ „...da se svećenstvu zabrane sva loša ponašanja, društvo sumnjivih žena, krčme, raspusne igre, huljenje, lov i sve drugo što može doprinjeti tome da čast njihova dostojanstva bude umanjena i prezrena i izazvati zgražanje javnosti.“ – Delumeau, *Katolicizam...*, str.300.

¹⁷⁶ Primjeri crkvenih dostojanstvenika koji su kroz svoj primjer pokušali prenijeti narodu strahotu smrti i Sudnjega dana. Tako je kardinal Baronio dao na svom pečatu izgravirati figuru Smrti, Aleksandar VII je ispod svog kreveta držao mrtvački sanduk, itd. – Delumeau Jean: *Greh i strah; Stvaranje osećanja krivice na zapadu od XIV. do XVIII. veka*, sv.2., Književna zajednica Novog Sada; Dnevnik, Novi Sad, 1986., str. 513.

¹⁷⁷ Delumeau: *Greh i strah*, str. 514.

nadopunili i usporedili s današnjima. Lovrić nije iznio samo podatke iz Sinjske okolice, već i šire – cetinske, ali i iz drugih zagorskih prostora.¹⁷⁸

Rodenje djeteta

Lovrić navodi kako su seljačke žene prirodno prihvaćale trudnoću, za razliku od gradskih žena kojima je ta situacija puno teže padala. Također su vrlo lako, bez obzira na sav drugi posao koji su obavljale, dojile djecu. Pripisuje to prirodi a ne mentalitetu, koji je stvoren na temelju vjerskog odgoja, po kojem začeti plod treba donijeti na svijet jer je to produžetak života zajednice. Pri tome se bol podrazumijevala kao nešto potpuno prirodno. Vitalnost seoskih žena je bila mnogo jača nego kod gradskih jer su bile naviknute na stalni rad i on im je omogućavao manje bolno rađanje i dojenje. Pri rađanju su žene pomagale jedna drugoj. Bilo im je potpuno prirodno da ponesu dijete sa sobom u kolijevci ako su morale ići na rad daleko od kuće, te bi ga dojile uz posao. Međutim, žene grkoistočne crkve nisu imale nikakvu pomoć pri rađanju, a ni kasnije, jer se zabranjivalo doticati porodilju kroz četrdeset dana nakon poroda, do te mjere da nitko nije smio ni jesti s njom iz istog tanjura. Tek su nakon što je to vrijeme prošlo mogle ući u svoju crkvu nakon blagoslova. S druge strane, katoličke žene bi se blagoslovile već tjedan dana od poroda, te bi stupale crkvu i u obiteljski život. Nekoliko dana nakon rođenja bi se skupili bliži rođaci i prijatelji na babinje, slavlje sretnog poroda, noseći sa sobom razna jela.¹⁷⁹

Postoji čitav niz vjerovanja i običaja u Sinjskoj krajini koji se vežu uz rođenje djeteta, a cilj im je osigurati zdravlje i normalan izgled budućem djetetu. Postoje brojna pravila i zabrane kojih se trudnica mora pridržavati. Ako trudnica poželi neko jelo ukućani joj moraju udovoljiti, pa čak i ako prođe neka nepoznata trudna žena treba ju ponuditi vinom, voćem ili bilo kojim jelom. Ako trudna žena poželi neko jelo a ne bude udovoljeno njenoj želji, te ona dotakne onda neki dio svog tjela, vjerovalo se da će se dijete roditi s *željom* ili *maćom* na tom dijelu tijela gdje se trudnica taknula. S obzirom na to, pričalo se kako neki po selu imaju želje u obliku pršuta, zečje šape, trešanja i sl. Onaj koji ne udovolji trudničnoj želji dobit će ječmenac na oku. Postoje i jela koja se ne preporučuju trudnici pa tako ako ona npr. pojede puža dijete će joj biti balavo, ako pojede zeca biti će drečavo. Gledanje nekih ružnih stvari također može biti štetno za dijete. Pod ružno se smatralo ako pogleda prosjaka ili grbavca,

---

¹⁷⁸ Soldo, Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću; Knjiga druga*, Ogranak Matice hrvatske u Sinju, Sinj, 1997.,str. 240.

¹⁷⁹ Ibidem

onda će joj i dijete biti takvo. Također, ne smije nositi teške stvari i sl. No, i sama trudnica može biti nosilac zla. Postojala su i proricanja kojeg spola će biti dijete na temelju trudničinog izgleda. Lovrić piše kako su žene onda malo brinule o izračunu kada će roditi pa im se često događalo da rode na putu i bez ičije pomoći. Više se cijenila roditeljica koja je rodila muško dijete, nego ona koja je rodila žensko. Dijete bi se krstilo 3-14 dana nakon poroda.¹⁸⁰

Ženidba

Roditelji su igrali veoma važnu ulogu u izboru supružnika. Bilo je i slučajeva da se vjerenici nisu nikad ni vidjeli, prije dolaska pred oltar. U obiteljskom je životu bio izrazito naglašen patrijarhat, što je plod čvrstog i zadružnog života. U izboru supružnika nije toliko utjecao ekonomski interes, premda ga se ne može i ne smije zanemariti. Više se pazilo na to kakva su djevojka i njena majka, na zdravlje obitelji i na moralne odlike mladenke. Takve su prosudbe relativne jer ako je djevojka uzorna takva ne mora biti majka, i obratno. Ženidbeni obredi započinju proscima, zatim slijedi sklapanje ženidbenog ugovora uz dobru večeru, te davanje pristanka kad proscac daje djevoki jabuku i u njoj zlatni cekin. Zatim bi djevojka tu jabuku dala ocu ili bratu. Nakon toga je slijedilo pregovaranje oko cijene za ustupanje kćeri ili sestre. Redovito je ta cijena iznosila 10 ili 12 cekina, ovisno o bogatstvu obitelji vjerenika. O mirazu se nije raspravljalo jer su seljaci tražili samo dobru, radišnu i plodnu ženu.¹⁸¹

U pregovorima je dogovoren i dan kada bi se skupili svatovi, a na njihovom je čelu išlo nekoliko pjevača (tzv. *prvinci*). Ispred bi se vijorio barjak banderije kojoj je vjerenik pripadao. *Diveri* su bili njegova braća ili najbliži rođaci, a njihova uloga je bila da stoje na usluzi vjerenici. Ponekad bi im se pridružile i dvije rodice, *jenđije*. Svih njih su vodili *stalići*, *vojvode* svadbenog društva, a *čauš* se sa štapom u ruci, kao ceremonijal, brinuo oko povorke da se odvija prema određenom redu.¹⁸²

Povorka se kretala uz pjevanje a susjedi i namjernici bi ih dočekivali također s pjevanjem, ali i kojekakvim upadicama i riječima koje su skrivale seksualne primisli. *Duveglja* je bio naziv za mladoženju koji bi razvezao *perčin* na glavi, a bio je zavezan blizu zatiljka. *Buklije* su bili zaduženi za vino koje su nosili i nudili svima iz *bukara* ili *burače*. Ako je kuća mlade bila blizu svatovi su išli pješice, ako nije onda su išli na konjima. U kući mladenke bi se svatovi pogostili. Djevojka je ručala odvojeno u društvu dvojice *djevera* i sa

¹⁸⁰ Miličević Josip: *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol.5 i 6 No.1, Lipanj 1967., str. 466.-465.

¹⁸¹ Soldo: *Sinjska krajina...*, str. 240.-241.

¹⁸² Ibidem, str. 241.

staćilom. Svatove bi dočekaio domaćin. *Dolibaša*, doznavao bi od staroga svata sve o sudionicima, njihovoj ćudi, nedostacima i posebno o tome koliko mogu podnijeti alkohola. Oni koji su mogli više popiti, više su se i poštivali, ali su se na kraju ionako svi opili.¹⁸³

Nakon toga bi svi uzjahali konje, te bi nakon kraćeg jahanja mladoženja s kumom došao na prag vjereničine kuće i poljubio punicu tako da ne prijeđe prag. Zahvalna punica bi onda ovila mladoženji maramu oko vrata, a on bi joj dao pola cekina, djevojćinu bratu ponekad sitni dar, a ako bi bio bogat, darovao bi i ostale. Na kovčegu s mirazom je sjedila vjereničina sestra ili najbliža rođakinja. *Seksandžija* bi od nje preuzimao kovčeg zauzvrat dajući joj nešto novca. Roditelji bi djevojku pratili jednu milju, a tada bi je prepustili svatovima, dok bi ćauš katkada zaustavio povorku da bi se nešto pojelo, a svatovi odijelili.¹⁸⁴

Zatim je slijedio obred u crkvi, a stari svat i kum su bili svjedoci pred oltarom. Nakon obreda mlada je darivala svećenika maramom, a mladoženja bocom vina, pogaćom i ćetvrtinom pećenog janjca. Nakon obreda u crkvi slavlje se nastavljaló u mladoženjinoj kući. Pred kućom je ćekao starješina i djećaćić koji bi mladenku pomilovao po licu. Iz kuće bi se zatim donijelo sito s orasima, jabukama i bademima, a mlada bi voće bacala na kuću i po svatovima. Poljubila bi prag prije ulaska u kuću, a zatim se odvajala da bi večerala. Nakon obilne večere djeveri su mladu vodili u braćnu sobu, posebno spremljenu. Mladoženja bi joj se pridružio nakon blagoslova oca ili rođaka. Kada bi mladoženja odriješio mladoj pojas, kum bi ih uz pucanj napustio. Svatovi su nastavljali sa zabavom, a ujutro bi mladence pokrijepili u krevetu pšenićnom pogaćom, piletinom i bocom vina. U svadbenim obredima je perad bila simbol plodnosti. Inaće se rijetko ubijala zbog jaja. Izuzetak je bio slućaj bolesti, rođenja i svadbe. Kada bi se mlada digla, morala je prvo poljubiti svekra, kuma i starog svata, a zatim i sve prisutne, nebitno koliko ih je. Zatim bi oćešljala mlade i u perćin umetnula svilenu vrpću, polila svima vodom ruke, a svatovi bi bacali novac u umivaonik. To bi se ponavljalo svako jutro dok god su trajali svatovski dani. Mlada je uvećer svima prala noge, a tada bi se opanci stavljali u vreću i ako je neko uspio ukrasti opanak, vlasnik bi ga morao otkupiti novcem. Pranjem nogu prisutnih mlada je pokazivala kako je vrijedna i radišna domaćica.¹⁸⁵

Nakon prve braćne noći, u trenutku prije rućka, mlada bi skidala kapu, što je bio znak djevojaštva (djevićanstva). Kolo, rućkovi, šale i večere su se nastavljali i po nekoliko dana, redovno od nedjelje ili ponedjeljka do ćetvrtka. Posljednjeg dana bi se birao kadija, a on bi

---

¹⁸³ Ibidem

¹⁸⁴ Ibidem

¹⁸⁵ Ibidem, str. 246.

birao svog pomoćnika i zajedno s njim sudio svačije sudjelovanje u svatovima. Na kraju su se svatovi darivali rubljem ili nečim drugim, a popila bi se i čaša vina u koju bi se stavljao prsten ili novac. Djever bi ih pokupio i stavio na drveni štap te ga dao mladoj ženi. Ovo je shvaćano kao dramska igra u kojoj se izrugivalo Osmanlije.¹⁸⁶

Neki od ovih običaja su sačuvani i do današnjih dana, a isticali su muškost i junaštvo, ali ne u borbama niti natjecanjima, nego u piću, duhovitosti, pjevanju, zdravicama, šalama do neukusa i igrama. Svaki obred prate opojna pića, najčešće vino i rakija, kojima se potvrđivala ugled i čast, jer se zbog časti znalo opijati do kraja. Fra Jeronim Filipović je promatrao te obrede odnosno svadbe koje su trajale pet, šest dana i ispunjavale se pijanstvom, proždrljivošću, igrama, kolima i ojkanjem, neumjerenošću i putenošću, s moralnog stanovništva. Upozoravao je i na ogromne troškove takvih svadbi. Propovijedi vjerojatno nisu smanjile duh rasipnosti, bar ne u nekoj značajnoj mjeri, kao ni državni pothvati. Iskazivanje i pokazivanje u izvjesnim trenucima su psihički puno učinkovitije djelovali od bilo kakvih normi davanih odozgo.¹⁸⁷

Smrt i pokop

Smrt je za razliku od prethodnih opisa narodnih običaja bila obavijena tugom i plačem. Večer prije ukopa oko mrtvacu su se skupljali susjedi i prijatelji da ga čuvaju. Lovrić navodi kako se onda morala čitati knjiga dosta slična *Prato Fiorito* (Cvjetna livada), koja je bila puna čudesnih i naivnih pripovijesti. Ne zna se točno na koju je knjigu Lovrić mislio, ali se pretpostavlja da se radi o knjizi „Cvit razlika mirisa duhovnoga“ fra Tome Bebića. Ta je knjiga uz *Pismar* fra Andrije Kačića-Miošića bila najčitanija knjiga u južnoj Hrvatskoj u 18. stoljeću. Sprovod se odvijao uz pratnju svećenika i plač pokojnikovih najbližih. Mrtvacu bi se uvijalo u bijelo platno, pa čak i u franjevačko odijelo. Cijeli obred pogreba pratile su *narikače* koje su čak i pretjerano iskazivale žalost. I fra Filipović se osvrnuo na njihovo pretjerivanje. Za njega je pokapanje mrtvih jedno od djela tjelesnih milosrđa, jer je čovječje tijelo od Adama, stan Duha Svetoga. Iz tog razloga ukop prati zvuk zvona, žalosni poziv na molitvu, a nosi se i križ na početku povorke, jer je križ simbol otkupljenja. Pjesme prate pokapanje, a sve se odvija uz škropljenje vodom, kađenjem i paljenjem svijeća.¹⁸⁸

---

¹⁸⁶ Ibidem

¹⁸⁷ Ibidem, str. 243.-244.

¹⁸⁸ Ibidem, str. 244.-245.

Filipović napada naricanje žena ne zato što je bio protiv tuge i plača, već mu je bilo pretjerano vikanje i nabrajanje narikača. Smatra da su one u pretjeranom zanosu znale stvarati neprimjerene poruke kao što je npr. „pozdravi mi tvoga bratca!“. Nakon pogreba se vraćalo u pokojnikovu kuću i opet se pretjerano uživala hrana i piće. Filipović spominje sedmine koje su se pripremale pa je tako na pogrebima bogatijih bilo puno više ljudi nego na onima siromašnih. Mnogi dakle nisu prisustvovali zbog iskrenog žaljenja i rodbinske povezanosti, već zbog uživanja u hrani i piću. Filipović je od kršćana tražio žalost za pokojnikom uz predanost Božjoj volji.¹⁸⁹

Kultovi, mitovi i vjerovanja

Usmenom su tradicijom Zagorani sačuvali svoju kulturnu baštinu, čiji važan dio čini predaja o mitskim i demonskim bićima.¹⁹⁰ Čovjek se u svom životu često osjeća ograničenim, te ne može i ne zna objasniti pojave koje se događaju oko njega. U toj nemoći njegova mašta i um mu nude rješenja koja mu se čine prihvatljiva i logična, te u njemu probude vjeru da postoje bića i pojave koji su iznad njega. Na taj način nastaje praznovjerje koje ljudi počinju prihvaćati, te se ono među njima nevjerojatno brzo širi.

U Sinjskoj krajini 18. stoljeća nailazimo na razne oblike praznovjerja i magijskih ponašanja. Kako sam već spomenula, Ivan Lovrić smatra da su praznovjerja plod velikog neznanja. Fra Luka Tomašević u svom opsežnom djelu *Između zemlje i neba – Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću*, donosi zapažanja jednog Lovrićevog suvremenika, splitskog kanonika T. Čulića, koji opaža: „Zagora naseljena katolicima ili pravoslavcima, bilo jedne ili druge vjeroispovjesti, ima vrlo čudne ideje što se tiče Religije (...). Vjeruju u Vile, u Vještice, vražičke zvane Mačići, u prokletstva, u noćna priviđanja, u vračare i to tako tvrdo kao da su se barem tisuće puta u to uvjerali. Isto tako vjeruju da postoje Vampiri, zvani Vukodlaci, koji ljudima sisaju krv.“¹⁹¹

Vila je najčešće mitsko biće u Zagori, ali i u hrvatskoj mitologiji uopće. U predajama iz Zagore demonska bića su: vještice, more, vještci, irudica, loda, vukodlaci, manjinjergo, te crni ovan.¹⁹² O nekim navedenim demonskim bićima je već bilo riječi, ali iz perspektive Ivana

---

¹⁸⁹ Ibidem, str. 245.

¹⁹⁰ Dragić Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, str.195.

¹⁹¹ Tomašević Luka: *Između zemlje i neba – Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću*, str. 150.

¹⁹² Dragić Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, str.195.

Lovrića. Ovdje će biti izneseni još neki podaci, iako slični Lovrićevim, ipak dopunjeni, iz etno-antropološke perspektive.

Vile su mitska bića vrlo česta u mnogim svjetskim mitologijama. Slavenski naziv za vodene vile bio je rusal(j)ke. Po nekim drevnim predajama, one su rano preminule djevojke i žene. Neki antropolozi su mišljenja da su rusal(j)ke, u narodnoj predaji, nasljednice vila. U južnoj Dalmaciji se blagdan Duhova naziva Rusalije, što je slično kao i kod ostalih slavenskih naroda (Rusi, Česi, Bugari, Makedonci, Rumunji, itd.). Hrvati pripovijedaju da je Bog iz raja prognao Adama i Evu, sažalio se, te odlučio sići na zemlju da vidi kako žive. Kad ih je pronašao, upitao ih je koliko imaju djece. Imali su ih dvanaest, ali zbog srama su rekli da ih je šestoro. Bog je od zatajene djece stvorio vile. Po drugim predajama Eva je zatajila najljepše kćeri, pa je Bog odredio da one budu vile, ali ih nitko ne smije vidjeti.¹⁹³ Pripovijeda se i da su vile duše ubijenih ili prerano umrlih djevojaka ili djece.¹⁹⁴

Vile su u slavenskoj i hrvatskoj mitologiji bile bajkovite ljepotice, gotovo uvijek u dugim bijelim, rjeđe plavim haljinama, dugih zlatnožutih počešljanih kosa, s modrim ili zelenim očima, cvjetnim vijencem na glavi, lijepog milog glasa, hitre i vitke. Bile su oličenje ljepote. Zavodile su mladiće u snu. Jedni pripovijedaju da su ih vile izliječile, da su siromašnim djevojkama pomagale brže istkati ruho za udaju, pomagale su nejakim pastirima, mlade prenosile preko jezera u planinu, stare pred crkvu, liječile rane zadobivene u bojovima, junacima dojavljivale vijesti o Osmanlijama, te mnoge druge stvari. Ljude su darivale tjelesnom i duhovnom snagom. Vjerovalo se i da su vile pomlađivale ljude na blagdan sv. Ivana Krstitelja. Odgajale su ih da budu obzirni, skromni, dobri, a djevojke su podučavale tkanju, pravljenju kruha, itd. Djecu su čuvale od pogibelji. Katolička crkva nikada, ni na koji način, nije zabranjivala priče o vilama. Postojala je izreka u narodu: „Ako nisi podojio vilu, nisi dobar čovik.“¹⁹⁵

Posebno je zanimljivo vjerovanje da su vile nastale zbog ljudskih grijeha. Što se tiče nekakvih fizičkih neobičnosti, vjerovalo se da je moguće da su imale kozji kapak ili konjsko kopito kako bi lakše savladavale teško pristupačne prilaze svojim staništima. U

---

¹⁹³ Pripovijedalo se i da su Adam i Eva na krštenje doveli 30 od 50 djece, te je tih dvadesetero djece pretvoreno u vile.

¹⁹⁴ Dragić Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, str.195.-197.

¹⁹⁵ Ibidem, str. 198.

podbiokovskom i zabiokovskom kraju, Hrvati pripovijedaju o crnim vilama koje su napadale prolaznike gađajući ih kamenjem.¹⁹⁶

Vile žive na prirodnim staništima kao što su planine, šume, polja, mora, pećine, rijeke, oblaci, itd. Na dalmatinskom području najčešća su im staništa Biokovo, Mosor, Omiš i Velebit. Po staništima su i dobijale imena kao Oblakinje, Planinkinje, Vodarkinje, Jezerkinje i sl. Vjerovalo se da ima devet vrsta vila. U Hrvatskoj su to najčešće bile Rođenice, Orisnice, Rojenice, Rožanice, Sudbenice, Suđenice, Sudije, Usude i Sudnice.¹⁹⁷

Vjerovalo se da se u kosi vila nalazi snaga i život, pa su tako junaci često oko pojasa nosili viline vlasi koje su ih činile nepobjedivima i jakima. Ukoliko bi netko vili iščupao vlas, ona bi ga proklela, a zatim bi umrla od tuge. Česti su motivi konjskih griva koje bi vile splele, te te grive nitko nije smio dirati jer bi uslijedila kazna. Nije ih se smjelo ni rasplesti, već se moralo čekati da se same raspletu. Vile su pomagale junacima i samo noću dolazile u sela. Podržavale su i hajduke, pa se tako vjerovalo da svaki hajduk ima svoju vilu. Također su bili česti motivi i o vilinskom kolu. Naime, predaja kaže da bi čovjek, ako bi prekinuo vile u njihovu kolu, ili ako bi one primjetile da ih se gleda, onijemio i oslijepio. Vjerovalo se da vile rađaju samo žensku djecu, a da bi ih dobile, zavodile su muškarce. Vile su bogato darivale one koji bi im raspleli kosu kada bi im se zaplela.¹⁹⁸

Po narodnom vjerovanju, vještice su bile žene koje bi đavlu prodale dušu u zamjenu za nadnaravne moći, krvlju potpisujući savez. Zamišljalo ih se kako jašu na metli s grbom na leđima i dugim nosom. Ulazile su kroz ključanice, bludničile s đavolom, jele djecu, držale tajne sastanke, spremale ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju, itd. Vjerovalo se da se noću kreću u obliku leptira ili lutajuće svjetlosti četiri metra iznad zemlje. Rašireno narodno vjerovanje je bilo da vještice uoči Jurjevdana i Spasova gole uzjašu na vratilo i uđu među krave da uzmu mlijeko. Međutim, vjerovale se da ima i lijepih vještica „jer i đavao voli što je lijepo“. Osim vještica, koristili su se i izrazi viške, višketine, štrige (štringe), coprnice, vidine, vidurine, viščine, vešće i babe.¹⁹⁹

Filipović je vjerovao da su čovjeku sposobne nanijeti svaku vrstu zla, jer su u dosluhu s demonom. Mogle su učiniti da se pojave bolesti na tijelima ljudi i životinja, da umru djeca (posebice nekrštena), mogle izazvati loše vrijeme, stvarati nesuglasice među mladencima, te

---

¹⁹⁶ Ibidem

¹⁹⁷ Ibidem, str. 198.-199.

¹⁹⁸ Ibidem, str. 199.-202.

¹⁹⁹ Ibidem, str. 202.

napastovati na blud. Održavale su noćne sastanke, a sami su ih đavli prenosili nakon večernje zvonjave zvona, te vraćali kući prije jutarnje. S obzirom da se đavao užasno boji Marijina imena, njeno ime se izgovaralo pri zvonjavi zvona.²⁰⁰ S obzirom da je Filipović bio sklon vjerovanju u vještice, a onda i drugi svećenici s njim, još je više vjerovao sam narod koji je bio duboko religiozan.

Vjerovalo se da svećenici uvijek mogu vidjeti vještice, a narod samo za vrijeme sakramenata. Kod Hrvata bilo rašireno i vjerovanje da se one okupljaju na pokladni utorak. Rašireno je bilo vjerovanje u opasnost zlih očiju, a vještice su bile sklone bacanju uroka.²⁰¹ U Hrvatskoj je spaljivanje vještica zabranila Marija Terezija 1758. godine.²⁰²

More su djevojke koje su se povještice, odnosno usidjelice za koje se govorilo da bi znale napasti čovjeka u snu. One ne bi usmratile čovjeka, već uživale u njegovoj patnji i bespomoćnosti. Zagorani vjerovali da se more rađaju u bijeloj košuljici, pa kako bi oslobodili dijete košuljice i opasnosti da se pretvori u moru, trebalo je glasno izreći: „Nije vila ni vištica, nnego prava kršćanica.“ Za oslobođenje bilo koga od more, trebalo se reći: „Doć' ćeš mi na zajam!“ Često su se osvećivale momcima koji bi ih ostavili, ali i djevojkama iz zavisti i osvete. Imale su moć biti nevidljive ili se pretvoriti u životinju (trajala bi do prvih pijetlova, a nakon toga bi se vraćala u obličje djevojke). Ako bi je netko ulovio u obliku životinje, obećavala bi mu sve u zamjenu za čuvanje tajne. Rašireno je vjerovanje da su se more okupljale na Jurjevdan²⁰³ i tada se trebalo držati podalje od mjesta njihova okupljanja. More su se znale zaljubljavati u obične mladiće, a ako bi im se na neki način zamjerili, one bi se osvećivale.²⁰⁴

Irudica je demonsko biće koje je krivo za smrt sv. Ivana Krstitelja, stoga je sveti Ilija progoni i gađa munjama od kojih je sva isprobijana. Ona u obliku mačke bježi po svijetu jer je još nijedan grom nije udario (već munje), a kad je udari, ubit će je. Prije nego se to dogodi, sveti Ilija će se boriti protiv Antikrista, koji će ga naposljetku ubiti. Međutim, on će oživjeti i ubiti Antikrista, a u tom trenutku doći će kraj svemu i Strašni sud. U hrvatskom narodnom vjerovanju, irudica donosi olujno nevrijeme. Irud (Irudan) je i drugo ime za kralja Heroda. Herod je za ženu uzeo udovicu svoga brata Filipa, Herodijadu (Irudicu), što je sv. Ivan osudio

---

²⁰⁰ Tomašević Luka: *Između zemlje i neba – Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću*, str. 156.

²⁰¹ Dragić Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, str.202.-206.

²⁰² Ibidem, str.203.

²⁰³ Jurjevdan se obilježava 23. travnja i smatra se pravim početkom proljeća. Sveti Juraj na bijelom konju ubija zmaja, odnosno zimu, mrak i podzemlje, te donosi zelenilo i plodnost.

²⁰⁴ Dragić Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, str.208.-212.

i ukorio Heroda. Iz tog razloga ga je Herod utamničio. Na proslavi Herodova rođendana, plesala je Irudičina kći iz prvog braka, te je svojim plesom zadivila Heroda. On joj je obećao ispuniti bilo koju želju. Kako ona nije znala što želi, upitala je majku, a majka joj je rekla da na pladnju traži glavu Ivana Krstitelja.²⁰⁵

Premda je vjerovanje u vukodlake bilo rašireno po cijeloj Europi, kod slavenskih je naroda bilo najraširenije. Lovrić je pisao o vukodlacima da su to duhovi stvoreni samo od ljudske kože koju su demoni punili krvlju, a pojavljivali su se noću.²⁰⁶ Vjerovalo se da vukodlacima postaju mrtvi koji su teško griješili za života, pa bi oni, 40 dana nakon smrti, ustajali iz groba. Ako su za života bili pijanice, pojavljivali su se kao mješina puna vina, a ako nisu, onda bi bili mješina puna vode. Ubijalo ih se glogovim ili drvenim kolcem, po mogućnosti uz pratnju 3 svećenika i zvonara.²⁰⁷

Filipović prenosi iskonsko pučko vjerovanje po kojem su vukodlaci uzrokovali zarazne bolesti. Prenosi i svjedočenje o tome kako su u dva sela kršćani išli otvoriti grobove da izbodu i raskomadaju mrtvace, govoreći da se oni dižu i lutaju selom da plaše ljude. Međutim, to vjerovanje odbacuje definirajući ga kao grešno jer je suprotno vjeri, posebice onoj u uskrsnuće. Zaključuje da je nemoguće da mrtvi ustaju, a ako se to i dogodilo, to je onda bio sam đavao koji se poslužio likom pokojnika da bi zavarao narod.²⁰⁸

Kudlaci su zli i nastoje naškoditi čovjeku, te često uzimaju različite životinjske oblike. Okupljaju se na raskrižjima putova oko 23 sata navečer. Za čovjeka nije dobro da se u to doba zatekne na putu jer bi mu se moglo dogoditi kakvo zlo. Kao zaštita, na raskrižja se postavljalo raspelo, ali i kao pomoć u rasuđivanju pravih smjerova putovanja. Nazivi koji su se koristili za ova bića bili su vukozlak, ukodlak, kozlak, kudlak, kodlak, kudijak.²⁰⁹

Rezalo bi se tetive iza koljena ili bi se zabijali čavli u pete onima za koje se mislilo da će se povukodlačiti. Kod Hrvata se vjerovalo da svećenik uz prisutnost nekoliko ljudi, mora probosti vukodlaka zašiljenim kolcem drveta od kojega je bila Isusova kruna. Tim činom bi iz

---

²⁰⁵ Ibidem, str.213.

²⁰⁶ Tomašević Luka: *Između zemlje i neba – Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću*, str. 155.

²⁰⁷ Dragić Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, str. 214.

²⁰⁸ Tomašević Luka: *Između zemlje i neba – Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću*, str. 156.

²⁰⁹ Dragić Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, str. 214.

tijela istekla sva krv, nakon čega se vukodlak više nije ukazivao. Vukodlak se često poistovjećuje s vampirom, od kojih je najpoznatiji Drakula.²¹⁰

Osim već navedenih demonskih bića, u koje se i najviše vjerovalo, bilo ih je još koji su izazivali strah u srcima i umu ondašnjeg stanovništva Sinjske krajine. Naime, to su bili orko, maminjorga, pakleni magarac i loda. Kao i ostala demonska bića, pojavljivali su se noću, a podvlačili su se ljudima pod noge, te kada bi ih oni bili prisiljeni zajahati, nosili bi ih po selima, planinama, i drugim mjestima, te ih vraćali najčešće do prvih pijetlova. Loda je živjela u okolici sela i to biće je bilo u obliku magarca na kojeg zajaši noćni putnik. Tada loda naraste visoko i jahača ostavlja na vrhu neke grane ili na nekom drugom visokom mjestu. U predajama o lodama, isprepleću se motivi đavola u obliku magarca i motivi demonskoga bića kuge.²¹¹

Zaštita

Najčešća zaštita od demonskih bića bio je luk koji se jelo ili se njim mazalo. Loženje trešnjevine i smrekovine na ognjištima je bio čin zaštite od vještica. Krave se od istih štitilo tako da im se u rog uvrtao komadić tikovine. U narodnom pamćenju bili su prisutni mnogi govori protiv demonskih bića koji su većinom kristijanizirani, te su sada molitve po sadržaju. Najbolja zaštita protiv more je bila kada se stave četiri crna trna, posvećena na Markovdan u crkvi, u svaki kut kreveta, ili ako se može uzeti končić iz crkvene odjeće (svećenička košulja i sl.). Posebna zaštita je bio čin škropljenja svetom vodom, odnosno, sveta voda sama po sebi.²¹²

Nestanak demonskih bića

Sva demonska bića nestaju u zoru s prvim pijetlovima, a zora je simbol Kristova dolaska, kao što je i znak Kristove prolivene krvi kojom je nadvladan grijeh i ostvaren vječni spas. Pijetao je simbol budnosti i pripravnosti, a u kršćanskoj ikonografiji on stoji pored sv. Petra i podsjeća na njegovu izdaju i kajanje. U tom smislu simbolizira i Kristovu muku. Pijetao se prikazuje i pored sv. Petra dok plače. Opominje glavu Crkve sv. Petra da suzama opere grijeh. Crkvena su se zvona prvi put počela upotrebljavati u Campaniji potkraj šestog

---

²¹⁰ Ibidem, str.215.

²¹¹ Ibidem, str.216.

²¹² Ibidem, str. 218.-219.

stoljeća. Od sedmog stoljeća ona se koriste i za sazivanje vjernika na molitvu. U narodnom vjerovanju simboliziraju magijsku moć tjeranja demonskih sila.²¹³

Eshatološke predaje

Eshatološke predaje pričaju o potresnom pojavljivanju ubijene tek rođene izvanbračne djece, umrle nekrštene djece i ubijenih odraslih osoba. Govori se i o pokojnicima koji su ustajali iz grobova jer nisu ispovjedili sve grijehe. Također, zanimljiva je i predaja koja govori o fratru i ljudima koji su ustali iz groba i služili Svetu misu. Česte su bile i predaje o duhovima koje su imale i razrađenu fabulu, a kazivale su se kao memorati. Veljačin uga je još jedno demonsko biće, u obliku stare ohole žene, koja bi, prkoseći vremenu, zadnja dva dana veljače svoje stado istjerala u planinu. Zbog oholosti bi je zadesilo nevrijeme, te bi ona i stado stradali.²¹⁴

---

²¹³ Ibidem, str.219.-220.

²¹⁴ Ibidem, str. 220.-223.

4. Franjevci i njihovo djelovanje

Franjevci su utemeljeni u Italiji početkom 13. stoljeća, a u Bosnu dolaze već 1291. godine, i to s primarnim zadatkom da katoličanstvu vrate pripadnike Crkve bosanske, koji se katkada nazivaju i bogumilima ili patarenima.²¹⁵ Dolaze s misijom da iskorijene nauk “bosanskih karstjana”, a da bi bili što uspješniji, smatralo se potrebnim organizirati zasebnu franjevačku zajednicu na tlu Bosne.²¹⁶ Između 1339.-40. godine uspostavljena je Bosanska vikarija²¹⁷ s fra Peregrinom Saksoncem²¹⁸ na čelu. U Milima kod Visokog podignut je prvi samostan, vjerojatno još 40-ih godina 14. stoljeća. Samostan je podignut uz crkvu sv. Nikole koja je postala krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara. Nastavili su se graditi samostani a po onom u Srebrenici je cijela vikarija, kasnije i Provincija, dobila ime Bosna Srebrena.²¹⁹

Vikarija u prvoj polovici 15. stoljeća samo na tlu Bosne ima više od 30 samostana koji su mahom osnivani u gradskim naseobinama.²²⁰ Upravno je podijeljena na kustodije koje su bile manje upravne jedinice. U to vrijeme počinju osmanske provale i pljačke na bosanskom teritoriju, a neke se kustodije polako pokušavaju osamostaliti. Prva koja je to učinila bila je kustodija sv. Katarine u Apuliji, koja se osamostalila već 1446. godine. Nakon kustodije sv. Katarine odvojilo se i ugarsko područje, osnovana je Ugarska vikarija, a nakon nje, 60ih godina 15. stoljeća to su učinili i samostani s područja Dubrovačke Republike i Dalmacije.²²¹

Godine 1463. Bosna pada pod osmansku vlast²²², te su Osmanlije sve više zauzimale hrvatska područja. Iste godine franjevci na području Bosne, od sultana Mehmeda II. El Fatiha, dobijaju *ahd-namu*, kojom im daje određena jamstva za vlastiti opstanak i djelovanje u Bosni. Međutim, taj dokument nije uvijek jednako poštivan od strane osmanskih lokalnih vlasti. Svakako, franjevci do početka 16. stoljeća žive u relativnom miru i nema vijesti o nekim progonima.²²³ Komunikacija franjevaca pod osmanskom vlašću i onih iz ostalih krajeva

---

²¹⁵ Pranjković Ivo: *Franjevačko spisateljstvo na hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008., str.9.

²¹⁶ Na tome je radio tadašnji vrhovni poglavar Franjevačkog reda fra Gerald Odonis u suradnji s bosanskim banom, Stjepanom II. Kotromanićem. (Pranjković, str.9.)

²¹⁷ Vikarija je nižeg ranga od provincije. (Ibidem)

²¹⁸ Na bosanskom dvoru postao utjecajan zbog svojega rada, a kasnije je proglašen i biskupom. (Ibidem)

²¹⁹ Karamatić Marko: *Franjevačka provincija Bosna Srebrena (šematizam)*, Franjevački provincijalat, Sarajevo, 1991., str.7.

²²⁰ Karamatić Marko: *Franjevačka provincija Bosna Srebrena (šematizam)*, Franjevački provincijalat, Sarajevo, 1991., str.7.

²²¹ Ibidem, str.8.

²²² Pranjković Ivo: *Franjevačko spisateljstvo na hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008., str.9.

²²³ Karamatić Marko: *Franjevačka provincija Bosna Srebrena (šematizam)*, Franjevački provincijalat, Sarajevo, 1991., str.8.

Vikarije, postajala je sve teža, što je rezultiralo i podjelom Vikarije godine 1514. na Bosnu Srebrnu, koja je bila pod Osmanskim Carstvom i Bosnu-Hrvatsku koja je bila slobodno područje. Godine 1517. obje su vikarije podignute na rang provincija. Nakon osvojenja franjevci i dalje nastoje djelovati, prilagođavajući se novim prilikama.²²⁴

Došlo je do konačne diobe Reda na ogranke opservanata i konventualaca. Vikarija je postala provincija "od opsluženja". Posljednjom diobom podijeljeno je područje današnje franjevačke Provincije Presvetog Otkupitelja. Dio zapadno od Cetine je pripao Bosni-Hrvatskoj, ali samo do 1538. godine, kada je cijeli taj dio pao pod osmansku vlast. Samostani u Visovcu i Karinu su se održali i pripali Provinciji Bosne Srebrene. Provincija Bosna-Hrvatska se raširila po dijelovima Hrvatske i Slavonije, te 1708. godine uzela ime Provincija Hrvatsko-kranjska. U krajevima gdje je uspostavljena otomanska vlast, nestajala je redovna crkvena hijerarhija, a velikim je dijelom nestalo i dijecezanskog klera.²²⁵

Od drugog desetljeća 16. stoljeća osmanske vlasti postaju sve agresivnije prema kršćanskom pučanstvu i prema franjevcima. U razdoblju između 1521. i 1524. godine dolazi do snažnih progona, te su porušeni brojni samostani (Sutjeska, Fojnica, Kreševo, Visoki, Konjic, Jajce i Zvornik). Neke od njih franjevci ipak uspijevaju uskoro obnoviti. Tijekom 16. stoljeća, Osmansko Carstvo se proširilo u Slavoniju, Srijem, Banat, te južnu Ugarsku sve do Budima. Tamošnje se svećenstvo povlačilo, pa su bosanski franjevci preuzimali pastorizaciju i na tim područjima. Bosna Srebrna se širila na sjever, sjeveroistok (Transilvanija), te također na velik dio Dalmacije (samostan u Visovcu, Makarskoj, Zaostrugu, Živogošću i Karinu).²²⁶ Godine 1623. Bosna Srebrna je brojila 17 samostana, 73 župe, te 11 kapelanija, a tu je obitavalo 335 franjevac, od kojih je bilo 53 klerika, te 300 000 katolika.²²⁷

Godine 1675. broj samostana raste na 19, kao i broj franjevac s 335 na 375. Krajem 17. stoljeća možemo primjetiti velike promjene u provinciji, ponajprije uzrokovane ratom između Austrije i Osmanskog Carstva.²²⁸ U tom je razdoblju velika većina hrvatskog katoličkog stanovništva iselila u Dalmaciju, a s njima i brojni franjevci kojima su samostani

---

²²⁴ Ibidem

²²⁵ gl.ur. Grbavac Josip: *Franjevačka Provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Zbornik Kačić, Split, 2007., str.11.-12.

²²⁶ Godine 1624. u Bugarskoj je proglašena samostalna kustodija koja se godinu dana nakon odvojila od Bosne Srebrene. Kustodija u Transilvaniji je osnovana 1640. godine, odijeljivanjem od Bosne Srebrene. (Karamatić, str.8.)

²²⁷ Karamatić Marko: *Franjevačka provincija Bosna Srebrna (šematizam)*, Franjevački provincijalat, Sarajevo, 1991., str.8.

²²⁸ Bečki rat (1683.-1699.)

porušeni ili popaljeni.²²⁹ Marko Karamatić navodi broj od čak 100 000 Hrvata koji su tada iselili iz Bosne i Hercegovine.²³⁰ Srećko Džaja u svom djelu *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: predemancipacijski period 1463.-1804.*, kao i Karamatić, također piše o “katastrofalnom brojčanom stanju bosanskog katoličanstva” nakon Bečkoga rata. Najdublje dno je dosegnuto ratnim pohodom princa Eugena Savojskog do Sarajeva, od 10. listopada do 5. studenoga 1697. godine.²³¹ Džaja navodi kako su se gotovo svi katolici iz srednje i sjeverne Bosne, u strahu od osmanske odmazde, priključili ekspedicijskom korpusu u odstupanju.²³² Karamatić pak iznosi podatak kako su na tlu Bosne ostala samo tri samostana: Sutjeska, Fojnica i Kreševo, a broj franjevaca je pao na 26 svećenika i troje braće. Za usporedbu navodi kako se krajem 18. stoljeća broj franjevaca popeo na 141, a broj Hrvata katolika je 1798. godine porastao na 83 480.²³³

Slijedom političkih prilika krajem 17. stoljeća, Bosna Srebrena se teritorijalno našla čak u tri države: Osmanskom Carstvu, Mletačkoj Republici i Austriji. Bosanski dio provincije je, zbog migracija svećenstva i vjernika, bio u najlošijem položaju. S druge strane, dijelovi provincije van bosanskih granica bili su u procvatu. Tamo su se nalazila teološka učilišta (Budim, Šibenik, Osijek), kao i filozofska (Budim, Brod, Baja, Našice, Sinj, Šibenik, Makarska, Zaoštrog), gdje su se školovali franjevački kandidati s područja Bosne, sve do diobe Provincije. Jedan od razloga, ako ne i glavni razlog diobe Provincije, bio je taj što je ona teritorijalno bila na području triju država.²³⁴ Provincijal nije mogao obilaziti provinciju zbog karantena, a oci gvardijani nisu se mogli skupiti na kapitul osim uz velike teškoće i nevolje.²³⁵

Prvi koji su se osamostalili bili su dalmatinski samostani i to 1735. godine.²³⁶ Godine 1757. su to učinili prekosavski samostani Bosne Srebrene. Tada je Bosna Srebrena ukinuta, a na njezinom teritoriju je formirana kustodija sv. Križa i provincija sv. Ivana Kapistrana u

---

²²⁹ Vidi kasnije poglavlje „Dolazak ramskih franjevaca u Cetinsku krajinu“.

²³⁰ Karamatić Marko: *Franjevačka provincija Bosna Srebrena (šematizam)*, Franjevački provincijalat, Sarajevo, 1991., str.9.

²³¹ Džaja Srećko: *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: predemancipacijski period 1463.-1804.*, Biblioteka Izdanci, Svjetlost, Sarajevo, 1992., str. 127.

²³² Iz tog razloga, franjevački vizitator Giovanni Battista di Vietri, godine 1708. u svom izvještaju spominje samo samostansku župu Donju Tuzlu u sjeveroistočnoj Bosni. (Džaja, str.127.)

²³³ Karamatić Marko: *Franjevačka provincija Bosna Srebrena (šematizam)*, Franjevački provincijalat, Sarajevo, 1991., str.9.

²³⁴ Ibidem, str.9.

²³⁵ Vinjalić Gašpar: *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514.-1769.*, Književni krug, Split, 2010., str.235.

²³⁶ Godine 1735., opći komesar Reda, fra Josip Marija od Ebore, odredio je dekretom *Inter gravissimus* da se od jedne provincije stvore čak tri. - gl.ur. Grbavac Josip: *Franjevačka Provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Zbornik Kačić, Split, 2007., str.14.

prekosavlju. Bosanski franjevci su tu odluku uprave Reda u Rimu smatrali teškom nepravdom, te su u Rim poslali fra Filipa Lastrića koji je nadležnima ipak uspio dokazati nepravdu takve odluke. Godine 1758. on se vraća u Bosnu s novim dekretom kojim je Bosni priznat raniji status i vraćen joj je stari naziv Bosna Srebrena. Nakon ove diobe Provincija je svedena u današnje granice Bosne i Hercegovine.²³⁷ Godine kada su se odijelili dalmatinski samostani (1735.), na tlu Bosne je uspostavljen tzv. Apostolski vikarijat, na čijem je čelu bio papinski namjesnik, odnosno apostolski vikar (biran iz redova franjevaca) s biskupskim redom.²³⁸

Nakon podjele Provincije 1757. godine, bosanski su franjevci ostali bez vlastitih filozofskih bogoslovnih učilišta pa su neko vrijeme kandidate slali u Italiju na studij, ali se s vremenom pokazivao sve veći problem njihova izdržavanja. Nižu i srednju izobrazbu stjecali su u bosanskim samostanima.²³⁹

4.1. *In patribus infidelium*: vjerske i crkvene prilike u Sinjskoj krajini pod osmanskom vlašću

Prodorom Osmanlija, paležu i pljački bila su izložena sela, samostani i crkve. Nakon uspostave osmanske vlasti nad cijelim zagorskim područjem današnje Dalmacije, tijekom prve polovice 16. stoljeća, dio izbjeglica se vratio u svoja sela, ali oni tijekom dvostoljetne osmanske vladavine u većini mjesta nisu više imali mogućnost obnavljati spaljene i ruševne crkve, a pogotovo ne graditi nove.²⁴⁰ Poznate su tek rijetke crkvice koje su preživjele to razdoblje na tako prostranom području. Na zgarištima starih samostana, franjevci su ipak uspjeli obnoviti skromne kuće koje su nazivali samostanima. Obilazili su vjernike, slavili mise u sjeni stabala uz groblja i dijelili su vjernicima sakramente.²⁴¹ Crkveni se život sveo na obiteljsku molitvu i samo povremeno slavljenje mise, te primanje sakramenata. Stari je

---

²³⁷Karamatić Marko: *Franjevačka provincija Bosna Srebrena (šematizam)*, Franjevački provincijalat, Sarajevo, 1991., str.9.

²³⁸ Razlog za osnutak Apostolskog vikarijata bio je u tome što bosanski biskup, koji je stolovao u Đakovu, nije zbog političkih okolnosti mogao ispunjavati svoje biskupske pastoralne obveze prema bosanskim katolicima. Vikarijat će opstati čak sve do 1881. godine. (gl.ur. Grbavac Josip: *Franjevačka Provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Zbornik Kačić, Split, 2007., str.14.)

²³⁹ Ibidem, str.10.

²⁴⁰ Kovačić Slavko: *Crkvena organizacija od ranokršćanskih vremena do danas*, Dalmatinska zagora; nepoznata zemlja, ur. Vesna Kusin, Bauer-grupa, Zagreb, 2007., str.310.

²⁴¹ Kapitanović Vicko: *Franjevci: stvaraoci i čuvari kulturne baštine*, Dalmatinska zagora: nepoznata zemlja, ur. Vesna Kusin, Bauer-grupa, Zagreb, 2007., str.334.

crkveni župni ustroj održan samo u župama u kojima su opstali biskupijski svećenici glagoljaši.²⁴²

Za katolike u selima sinjskog kraja brinuli su se franjevci iz vrlo udaljenih samostana, makarskog i ramskog. Samo je malo selo Bisko imalo vlastite župnike koji su u toj župi stalno boravili od drugoga desetljeća 17. stoljeća i to sve redom svećenike glagoljaše Splitske nadbiskupije.²⁴³

Franjevci iz Visovca vode skrb o kršćanima sve do Like, u Zagorju između Kozjaka i Moseća, u Petrovom polju i Zminu, od Konjskog do Zelova i Crivaca. Iz Makarske su vodili skrb o Cetini i Vrdolu, a iz Imotskog Kamen Most, te župu Drinovci u Hercegovini. Iz samostana u Živogošću brinuli su o Vlaki, tj. kozičko-zavojskom kraju. Iz Zaostroga su brinuli o kraju oko Vrgorca, o Zajezerju i Čitluku, te današnjoj Gabeli i njezinom području.²⁴⁴

Fehim Spaho je analizirao osmanski defter²⁴⁵ iz 1604. godine te iznio podatke o nahiji²⁴⁶ Sinj i Cetina. Piše i o Zagori u članku *Splitsko zaleđe u prvim turskim popisima*. Kasaba²⁴⁷ Sinj i Cetina je pogranično mjesto, a njeni stanovnici su zanatlije. Budući da sredstva za život stvaraju baveći se zanatima, nisu im određene nikakve takse. Većina popisnog stanovništva vodi se da živi „u blizini tvrđave Sinj“, „u varoši tvrđave Sinj“ ili „u Sinjskom polju“.²⁴⁸ Neobičan slučaj koji Spaho zapaža analizirajući defter je da je kod jednog popisnog stanovnika domaćina kao ime oca navedeno muslimansko ime, a da je domaćin kršćanin, dakle „Mihajla, s Džafera“, a takvih slučajeva u defterima nema. Ovaj slučaj bi se mogao objasniti tako što je možda pisar pogriješio i napravio inverziju, odnosno da je prvo

---

²⁴² U Zagori riječ je o Zagvozdu, Radobilji i selima omiškog zaleđa s lijeve strane Cetine i u Poljicima. Tu se broj župa 1625. godine čak znatno povećao, tako da je svako selo, pa i najmanje, dobilo vlastitog župnika. Unatoč nepovoljnim prilikama povećavao se i broj glagoljaških svećenika, đakona i nižih klerika. (Kovačić, Crkvena organizacija..., str.310.)

²⁴³ Ibidem, str.311.

²⁴⁴ Kapitanović Vicko: *Franjevci: stvaraoci i čuvari kulturne baštine*, Dalmatinska zagora: nepoznata zemlja, ur. Vesna Kusin, Bauer-grupa, Zagreb, 2007., str.334.

²⁴⁵ Defterima se u osmanskoj administraciji nazivaju sve službene knjige osmanskoturske administracije i računovodstva, svi zapisnici i protokoli i svi pojedinačni akti koji imaju karakter nekog propisa, spiska ili obračuna. Tahir defterima se nazivaju osmanske katastarske knjige kojima je osnovni cilj sastavljanja bilo evidentiranje poreznih obaveza stanovništva, ali zahvaljujući preciznom poimeničnom upisivanju svog stanovništva, moguće je pratiti i ekonomsku, socijalnu te konfesionalnu situaciju, kao i stanje razvijenosti popisanih naselja. Nahije Sinj i Vrlika pripadale su Kliškom sandžakatu osnovanom 1537. godine. (Spaho Fehim, *Jedan turski popis Sinja i Vrlike iz 1604.*, str.21.-22.)

²⁴⁶ Nahija, tur. *nahiye*, manje je upravno područje (kotar, okružje) u osmanskoj teritorijalnoj podjeli kojim je upravljao musulim ili mudir. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42808> – preuzeto: 07.06.2018.)

²⁴⁷ Kasaba, tur. *qaşaba*, je istočnjački gradić, trgovište, palanka. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30698> – preuzeto: 07.06.2018.)

²⁴⁸ Spaho, Fehim : *Jedan turski popis Sinja i Vrlike iz 1604.* u: Acta Historico-Oeconomica Iugoslaviae. Vol. 12 (1), Zagreb, 1985., str.32.

stavio kršćansko ime, koje je trebalo doći na drugo mjesto kao ime oca, što nam govori o islamizaciji. Međutim, možda se ipak dogodilo nešto neuobičajeno, a to je da je navedeni Mihajlo bio musliman pa se ponovno vratio na kršćanstvo i uzeo kršćansko ime, a iskazao stvarno muslimansko ime oca.²⁴⁹ Spaho donosi podatak i da su sela Hrvatice Gornje i Donje, današnje Hrvace, imale i džamiju i mekteb i dućane, te podatak da je tu bilo najviše muslimanskih obitelji.²⁵⁰

U članku *Splitsko zaleđe u prvim turskim popisima* Spaho piše da je bitna karakteristika tog područja, odnosno Zagore, bila ta što je zatečeno stanovništvo bilo vlaško, odnosno sasvim je vidljiva njegova vlaška organizacija iz činjenice da se navode knezovi i plemići na čelu vlaških džemata, tj. kantuna. Takva vlaška organizacija je zadržana i kasnije u osmanskome vremenu, iako je stanovništvo u pravnom statusu bilo proglašeno rajom.²⁵¹ S ovom tvrdnjom slaže se i Fazileta Hafizović koja također u analizi deftera iz 1701. godine piše kako je stanovništvo pretežno vlašskog statusa, ali da ima i sela sa zemljoradnicima.²⁵²

U osmanskome pravnom sistemu seosko se stanovništvo dijelilo na vlahu (pastiri) i rajnu (ratari). Položaj vlahu bio je znatno povoljniji jer su imali čvrstu organizaciju sa izgrađenom vojnom i civilnom hijerarhijom, veću osobnu slobodu i veću mogućnost kretanja, dok raja nije imala nikakvu organizaciju, te su bili jače vezani za svoje baštine. Vlaško se stanovništvo dakle uglavnom bavilo stočarstvom, a raja zemljoradnjom. Davanja su bila različita. Naime, vlasi su plaćali samo porez zvan filurija, a raja osobni porez i dažbine na zemljoradničke proizvode. Proglašenjem stanovništva rajom, osmanske vlasti su ih željele što više vezati za zemlju i na taj način osigurati stabilnije prilike. Međutim, to je bilo pogranično područje, a Osmanlije su na takvim područjima forsirale naseljavanje lako pokretnih vlahu stočara, pa je stanovništvo ponovno vraćano u status vlahu.²⁵³

Islamizacija stanovništva bija je minimalna ili gotovo nikakva. Ponekad se naide na nekog islamiziranog stanovnika, koji međutim, u pravnom i ekonomskom smislu, zadržava isti status kao i drugo neislamizirano stanovništvo. Vlaško stanovništvo je pretežno bilo

---

²⁴⁹ Ibidem, str.47.

²⁵⁰ Ibidem, str.81.

²⁵¹ Spaho, Fehim Dž. *Splitsko zaleđe u prvim turskim popisima*, u: Acta Historico-Oeconomica Iugoslaviae. Vol. 13 (1), Zagreb, 1986., str.49.

²⁵² Hafizović Fazileta: *Popis sela i zemlje sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine*, Srpsko kulturno društvo Prosvjeta; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Orijentalni institut u Sarajevu, Zagreb-Sarajevo, 2016., str.175.

²⁵³ Spaho, Fehim Dž. *Splitsko zaleđe u prvim turskim popisima*. u: Acta Historico-Oeconomica Iugoslaviae. Vol. 13 (1), Zagreb, 1986., str.49.

kršćansko.²⁵⁴

Grad Sinj se pod Osmanlijama nalazio još od 1513. godine kada je bio središte Nahije tvrđave Sinj. Kako je ranije bio središte srednjovjekovne župe Cetine, nahija se najčešće nazivala imenom Sinj i Cetina. Sva sela u popisu iz 1550. godine bila su u vlaškom statusu, dok su u kasnijim popisima postepeno mijenjala svoj status. Hafizović zaključuje da se vidi da je došlo do postepenog, ali sigurnog nastanjivanja vlaha na određenom području. Godine 1585. se može reći da je dvostruko više nemuslimanskog stanovništva, u odnosu na muslimansko. Godine 1604., situacija je bila slična kao i u prošlom popisu.²⁵⁵

I Fazileta Hafizović iznosi podatak kao i Fehim Spaho, a to je da je najviše muslimanskih kuća bilo u selu Hrvace Gornje. Najmanje ih je pak bilo u selima Mostiše, Živinić, Gornje Voštane, Pećska i Smrčev Dol.²⁵⁶

Dok su drugdje u svijetu katolički redovnici, oslanjajući se na vrhovni papinski autoritet, postigli povlasticu izuzetosti od vlasti mjesnih biskupa samo za svoj samostanski život i neke posebne oblike crkveno-vjerske djelatnosti, bosanski su franjevci postigli, dijelom *de jure*, a dijelom samo *de facto*, viši stupanj izuzetosti, koja se protezala i na njihovo župničko djelovanje. Smatrali su da im je biskup potreban gotovo samo za ređenje novih svećenika, za obred blagoslova Svetog ulja koje se obavljalo jednom godišnje, te krizmavanje. I u tim potrebama su se obraćali nekom od biskupa osmanskih podanika, članova svoje redovničke zajednice. Iz tog razloga razloga, franjevci koji su vršili službu u selima Cetinske krajine za vrijeme osmanske vladavine, nisu uopće uspostavljali veze sa splitskim nadbiskupima. Čak i u vrijeme mira bili su izvan svega što se na crkvenoj razini događalo u Splitu, a nisu se pojavili ni na splitskim sinodama 1653. i 1671. godine. Splitski nadbiskup koji se nije htio pomiriti s takvom situacijom bio je Markantun de Dominis koji je predložio papi da ukine duvanjsku i kranjsku (makarsku) biskupiju. Bosanski su se franjevci tome najodlučnije protivili.²⁵⁷

De Dominis je odustao od svojih pokušaja tek kada su mu mletačke vlasti dale do

---

²⁵⁴ Ibidem

²⁵⁵ Većina stanovništva vlaškog statusa, ali sada su svi, pored filurije, plaćali i baduhavu, mladarinu, poljačinu i tapijske pristojbe, a najčešće je uz sve ovo naveden i porez od nomada. „Prihod od nomada“ je navođen više mehanički, nego li je nomada stvarno bilo. (Hafizović, str.176.)

²⁵⁶ Hafizović Fazileta: *Popis sela i zemlje sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine*, Srpsko kulturno društvo Prosvjeta; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Orijentalni institut u Sarajevu, Zagreb-Sarajevo, 2016., str.181.

²⁵⁷ Kovačić Slavko: *Vijesti iz crkvenih arhiva o Cetinskoj krajini pod Turcima*, Zbornik Cetinske Krajine 4, 1989., str.146.

znanja da im ne odgovara remećenje postojećih crkvenih odnosa u pograničnim osmanskim krajevima. U izvješću iz 1605. godine, poslanom rimskom Zboru koncila, De Dominis je naglasio da se dio nadbiskupije pod osmanskom vlašću, proteže na cijele pokrajine: Cetinu, Livno, Poljica, Radobilju i Krajinu, u kojima, kaže on, „bit će više od pedeset katoličkih župa rimskog obreda kojima upravljaju dijelom franjevačka braća od opsluženja, dijelom katolici glagoljaši“. Dodaje da u crkvama vlada krajnje siromaštvo, kao i da u mnogim drugim selima žive pravoslavci pomiješani s katolicima. Nije propustio spomenuti ni veliku korist od toga što je „sadašnji nadbiskup“ domaći čovjek koji govori hrvatski („ilirski“) jezik, koji privlači katolike na osmanskom teritoriju. De Dominis piše još neka izvješća u kojima spominje franjevce Cetinske krajine, te kaže da oni sebi prisvajaju metropolitsku i biskupsku vlast ondje „gdje nadbiskup preko svojih svećenika može izvrsno zadovoljiti potrebe vjernika“.²⁵⁸

De Dominisov nasljednik Sforza Ponzon (1616.-1640.) je, u svojim izvještajima o stanju nadbiskupije, nastavio s pritužbama na bosanske franjevce. Godine 1621. tuži se papi i Zboru koncila kako franjevci „u knežijama Cetini i Livnu, kao i u susjednim krajevima sebi prisvajaju biskupsku vlast“, ne pokoravajući se „ni u čemu splitskom nadbiskupu“. „Svećenike koje on onamo pošalje, zastrašuju prijeteći im Turcima; ne dopuštajući im misliti.“²⁵⁹ Uzevši u obzir činjenicu da su i De Dominis i Ponzon htjeli metropolitsku vlast nad tim čitavim područjem, kao i podrediti ga Splitskoj nadbiskupiji, izvješća papi i Zboru koncila, ovakvog karaktera, nisu neuobičajena. Osmanske su vlasti baš u to vrijeme postale popustljivije prema Katoličkoj crkvi. Ponzon je bio prvi splitski nadbiskup koji je mogao prijeći na osmansko područje i tu obaviti pastirski pohod nekih župa.²⁶⁰ Godine 1640. u izvještaju koji je poslao u Rim praktički pred smrt, Ponzon spominje neku odluku Zbora za širenje vjere iz 1634. godine, kojoj sadržaj nije pobliže poznat. Nakon te odluke se činilo da su se bosanski franjevci kako tako pokorili, pa je tada on jednog od njih postavio za župnika (ne kaže gdje, ali moguće u Cetini), međutim, slijedećih je godina sve opet bilo po starome. U Ponzonovo doba o Cetini pisao i tadašnji makarski biskup fra Bartul Kačić Žarković (1615.-1645.) koji je smatrao da Cetina pripada Makarskoj biskupiji. U izvještaju iz 1626. godine piše da Cetina i pripada Makarskoj biskupiji i da u njoj ima 240 katoličkih kuća, a na njenom području su dva župnika. Napominje da u pojedinim kućama živi 20,30,40, pa čak i 50 osoba. Po tome je u Cetini onda moglo biti od pet do sedam tisuća katolika. Izvještaji koje dalje piše

---

²⁵⁸ Ibidem, str.147.

²⁵⁹ Ibidem

²⁶⁰ Ibidem

su još uopćeniji i kraći, te ni u jednom ne spominje broj crkava i kapela u tom kraju.²⁶¹ Spomenuti izvještaji donosili su stanje makarske biskupije u mirnom razdoblju koje je prethodilo Kandijskom ratu (1645.-1669.). U naredna tri izvještaja Cetina nije ni jednom spomenuta, već je općenito prikazao ratne neprilike na tom području.²⁶²

Fra Mijo Bogetić, novi poglavar bosanskih franjevaca izabran 1646. godine, je „razdilio cetinsku župu da fratri makarski darže onu stranu župe u kojoj je Ercegovina, a rimski da darže onu stranu u kojoj su Vojnici i Sinj, a meoš ji(m) je voda Cetina“. Kovačić zaključuje da su razlog tome bile ratne prilike. Za vrijeme rata su taj makarski dio Cetine držali ramski franjevci.²⁶³

Splitski nadbiskupi iz sredine 17. stoljeća, Leonardo Bondumier (1641.-1667./68.) i Bonifacije Albani (1668.-1678.) u svojim izvješćima Cetinu izričito ni ne spominju. Njihov nasljednik Stjepan Cosmi (1678.-1707.) njoj je pak posvećivao sve veću pozornost i brigu.²⁶⁴ Od početka prvog morejskog rata (1683.-1699.) budno je pratio događaje u čitavoj pokrajini.²⁶⁵

4.2. Dolazak ramskih franjevaca u Cetinsku krajinu

Po redovničkoj razdiobi bosanske redodržave zapadna je Bosna, kao i susjedni joj dio Dalmacije, pripadao „kustodiji u Rami“, kao nasljednici glamočkog samostana. Sinj je također pripadao Rami. Kada su Osmanlije izgubile Sinj, oborile su se na ramske franjevce. Godine 1686. oni šalju dvojicu svojih članova u Split, mletačkom providuru Jeronimu Corneru, da ga obavijeste kako je njihov položaj neodrživ. Mole ga da im osigura bijeg u

---

²⁶¹ Ibidem, str.148.

²⁶² Ibidem, str.149.

²⁶³ Ibidem

²⁶⁴ Nastojao je što više pridonijeti uspjehu mletačke vojske, kojoj su snažna pomoć bile čete pobunjenih Zagoraca, tzv. Morlaka. Smatrao je da time najviše radi za slobodu i napredak. U povlačenju Osmanlija je također vidio priliku i da splitska nadbiskupija ponovno obnovi redovite oblike uređenja, života i djelovanja u okviru onih granica koje su se bile ustalile u srednjem vijeku prije dolaska osmanskih osvajača.²⁶⁴ Za te Zagorce kaže da su bili „oštri i surovi“, ali „vjeri su vrlo naklonjeni i odani Apostolskoj stolici“. Željni su duhovne pomoći, pa su im potrebni župnici i crkve. Smatrao je da bi bilo dobro da papa podijeli potpuni oprost vjernicima koji dođu na prve mise u crkvama koje će biti podignute u tom kraju. U pismu od 27. rujna 1684. godine govori najprije o izgledima za skori pokret mletačkih četa, a zatim i o Zagorcima (on ih tako naziva) i njihovim duhovnim potrebama, te kako mu se čini da postaju sve odaniji papi. „Budući da taj narod običava u stihovima pripovijedati najznačajnije događaje koji ga zadese, sastavili su u pjesmi povijest svoga dolaska pod vlast Mletačke Republike, glad koju su okušali i pomoć u žitu koje im je stiglo od pape. Ta će se pjesma prenositi na potomstvo toga siromašnog, ali srdačnog naroda.“ (Kovačić; *Vijesti iz crkvenih...*,str.150.)

²⁶⁵ Ibidem

Dalmaciju, zajedno s narodom. Međutim, odgovoreno im je da pričekaju neko vrijeme. Godine 1687. Mlečani napadaju Herceg-Novi koji pada 30. rujna 1687. godine. Vojvodi Antonu Zenu, bivšem providuru Kotara, kojemu je Corner naredio da zajedno sa serdarom Stojanom Janković-Mitrovićem provali prema Duvnu, dolazi jedan franjevac moleći ga da pospješi selidbu. Dana 27. listopada 1687. godine, Zeno to javlja Senatu, koji mu dozvoli da s 4 000 boraca prodre do Rame. Tada pod vodstvom serdara²⁶⁶ prebježe 15 franjevaca s mnoštvom hrvatskog katoličkog stanovništva. Slijedeće godine, zajedno s narodom, bježe i ostali franjevci iz krajeva podređenih ramskom samostanu. Njihovim iseljavanjem opustjela su katolička naselja oko Livna, Duvna, Rakitna, Glamoča, Skoplja i Kupresa. Po službenom izvještaju franjevaca i splitskog nadbiskupa, pobjeglo je 5 000 katoličkih obitelji. Selilo se i dalje sve do 1723. godine. Naselili su se po dalmatinskoj obali s otocima, Cetini i Zagorju, od Boraja do Preloga, od Mosora do Draganića. Nastala su, kako Miroslav Džaja tvrdi, čak 33 nova naselja. U razdoblju od 1687. do 1691. godine naselili su i dio Splita.²⁶⁷ Naselje ispod sinjske tvrđave datira od 1683. godine, dok je do tada postojala samo sinjska tvrđava.²⁶⁸

Već je spomenuta velika bitka za Sinj koja se dogodila 23. lipnja 1715. godine kada je osmanska vojska sišla u Cetinu, poduzela opsadu sinjske tvrđave, temeljito opustošila Sinjsko polje, te pokupila svo sijeno i žito na području Sinjske kraljine.²⁶⁹ Vjeruje se da je za pobjedu nad Osmalijama zaslužna čudotvorna Gospa Sinjska koja se ukazala Osmanlijama, poslala epidemiju i natjerala ih u bijeg. Iz tog se razloga u Sinju slavi čudotvorna Gospa Sinjska, te je Sinj postao najvažnije marijansko svetište u Dalmaciji. Sliku Gospe su donjeli upravo ramski franjevci, bježeći pred Osmanlijama.

---

²⁶⁶ Ne misli se na serdara Janković-Mitrovića jer je on poginuo kod Duvna 23. kolovoza 1687. godine.

²⁶⁷ Razvili trgovinu i postali moćnim čimbenikom pa je i jedna ulica nazvana po njima, Bosanska ulica.

²⁶⁸ Džaja Miroslav, Draganović Krunoslav: *Sa kupreške visoravni*, Baško polje, Zagreb, 1994., str.167.

²⁶⁹ Stulli Bernard: *Iz povijesti Dalmacije*, Književni krug, Split, 1992., str.54.

4.3. Provincija Presvetog Otkupitelja

Provincija Presvetog Otkupitelja, smjestila se između rijeke Zrmanje i Neretve, te od obale Jadranskog mora do Dinare. Franjevci su se veoma rano pojavili u tim krajevima, odakle su se postupno širili. Do 1343. godine, postojale su četiri kustodije: Dubrovačka, Splitsko-zadarska, Rapska i Istarska. Godine 1402. stvorena je kustodija u Draču od koje je kasnije nastala Albanska provincija.²⁷⁰

Franjevački su samostani uglavnom bili u primorju, ali su se širili i u unutrašnjost.²⁷¹ U početku su se franjevci najviše zadržavali u rudarskim središtima, zbog osnivanja samostana. Međutim, ubrzo su se širili i van granica Bosne, odnosno, na područje Hrvatske, Transilvanije i Bugarske, prodirući tako u područja Istočne crkve.²⁷²

Područje današnje Provincije Presvetog Otkupitelja pripadalo je djelomično Duvanjskoj kustodiji. No, postojala je i Cetinska kustodija sa sjedištem u Cetini pod *V'Sinjem*, gdje je 1357. godine, dozvolom pape Inocenta VI., Ivan Nelipčić podigao samostan sv. Marije. Franjevci, pod zaštitom Ivana Nelipčića, bili su brojni te se brzo stvorila Cetinska kustodija. Ostali su samostani bili u Imotskom, Kninu i Vrh Rici.²⁷³

U vrijeme Morejskog rata (1684.-1699.), franjevci su pobjegli 1687. godine, u strahu od Osmanlija i u Split gdje su se nastanili u ostacima nekoć slavne benediktinske opatije na Sustipanu jer se nisu mogli zadržati u razrušenom Sinju. Kada se narod kojeg su doveli iz Rame nastanio u Cetini i djelu Zagore, pokušali su izgraditi novi samostan koji još nije bio završen, a crkva ni započeta, kada se samostanska obitelj iz Splita vratila u Sinj, uz pomoć mletačkih vlasti. Provincijal je u rujnu 1698. godine, zajedno s definatorijem osudio taj njihov čin, proglašivši ih otpalima od Provincije. Međutim, očito su uspjeli uvjeriti provincijala i definatorij u ispravnost njihova postupka, jer 28. lipnja 1699. godine definatorij Provincije naziva Sinj samostanom i za gvardijana mu postavlja Stjepana Vučemilovića.²⁷⁴

Crkve koje su preživjele ratna pustošenja, služile su za obrede. Mnoge su međutim propale, jer ih nisu mogli popravljati. Franjevci su se raširili u Dalmaciji gotovo svugdje osim

---

²⁷⁰ Vidi: uvod u poglavlje

²⁷¹ gl.ur. Grbavac Josip: *Franjevačka Provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Zbornik Kačić, Split, 2007., str.11.-12.

²⁷² ibidem

²⁷³ ibidem

²⁷⁴ Kapetanović Vicko: *Franjevačko pokrajinsko filozofsko učilište i rukopisi u Sinju do austrijske reforme školstva*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, Vol.33. No. 1-2 (65-66), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, siječanj 2017., str.90.-91.

u uskom priobalnom pojasu, a također su se raširili i po Hercegovini, Slavoniji, Ugarskoj, Transilvaniji, Moldaviji, Vlaškoj i Bugarskoj. Pod osmanskom vlašću oni su bili gotovo jedini duhovni pastiri, te ujedno i branitelji domova i ognjišta. Često su zemlju branili i uz žrtvu mučeništva. Bili su politički predstavnici katolika, branitelji društveno ugroženih seljaka, savjetnici i liječnici u vrijeme gladi i pošasti.²⁷⁵

Provincija Presvetog Otkupitelja, u početku je nosila ime Provincija Sv. Kaja pape i mučenika, te je bila na području Mletačke Republike.²⁷⁶ U dekretu iz 1735. godine je naglašeno kako će joj pripasti dijelovi zapadne Bosne do rijeke Rame i dijelovi Hercegovine, čim se ti krajevi oslobode osmanske vlast, ali do toga nije došlo.²⁷⁷

Za provincijala u mletačkoj državi imenovan je fra Jeronim Filipović, jubilarni lektor. On odlazi u Rim i brzo dobija potvrdu nove provincije s naslovom sv. Kaja, koja kasnije mijenja ime, te postiže *breve* kojim se hospicij Gospe od Zdravlja u predjelu Dobri u Splitu, proglašava samostanom. Godine 1735. u Veneciji dobija i odobrenje da se *breve* može provesti.²⁷⁸

U vrijeme diobe Provincija Presvetog Otkupitelja je imala devet samostana: u Zaostrugu (iz 15. st.), Živogošću (1614.), Makarskoj (1518.), Omišu (1718.), Sinju (iz 1687.-1699.), Šibeniku (1654.), Kninu (1708.), Visovcu (iz 15.st.), te Karinu (1730.). Imala je i tri hospicija: u Sućurju na otoku Hvaru (1646.), Sumartinu na otoku Braču (1646.), te u Splitu u ondašnjem predgrađu Dobri (1723.). Iste godine kada je hospicij u Sumartinu postao samostan (1738.), osnovani su i novi hospiciji u Obrovcu, Drnišu i Vrgorcu, a Imotski je dobio franjevački samostan.²⁷⁹

Uprava Provincije se počela uređivati 1735. godine, a sjedište joj je bilo u Šibeniku, u samostanu sv. Lovre. Gornja i donja kustodija su stvorene na kapitulu 1749. godine. Time su franjevci preuzeli brigu o samostanima kojima su pripadali, a službu su vršili u župama koje su bile vezane uz dotični samostan. Vlast gvardijana, koji su se često mijenjali, bila je velika jer se samostanska uprava brinula za župe. U vremenima slabih veza to nije poljuljalo jedinstvenost uprave Provincije, ni u kojem trenutku, a ta uprava je imenovala samostansku

---

²⁷⁵ gl.ur. Grbavac Josip: *Franjevačka Provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Zbornik Kačić, Split, 2007., str.14.

²⁷⁶ 1743. godine mijenja ime u Provincija Presvetog Otkupitelja.

²⁷⁷ ibidem

²⁷⁸ Vinjalić Gašpar: *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514.-1769.*, Književni krug, Split, 2010., str.236.

²⁷⁹ gl.ur. Grbavac Josip: *Franjevačka Provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Zbornik Kačić, Split, 2007., str.14.

upravu i školsko osoblje. Također je posvećivala i veću brigu unutrašnjem životu zajednice.²⁸⁰

Duša kršćanskog svjetonazora stanovnika Krajine bili su franjevci sinjskog samostana. Župnici i župni pomoćnici cijelog područja ovisili su o gvardijanu, jer ih je on predlagao nadbiskupu za župnike i pomoćnike, nadgledao njihov rad i mijenjao ih. Time su oni bili usko povezani sa svojim matičnim samostanom koji je stvarao distrikt (kustodiju) u široj redovničkoj zajednici. Mnogi od sinjskih fratara završavali su studije filozofije i bogoslovije u Budimu, u Italiji ili u Šibeniku. Neki franjevci vraćali su se u matični samostan kao lektori slobodnih znanosti, nastavnici mudroslovlja ili bogoslovije, a većina kao župničko osoblje. Mnogi su franjevci bili i članovi sinjskih obitelji (točnije njih četrdesetak), a s njima se njihova rodbina ponosila. Svoje obitelji su pomagali, posebno da od vlasti dobiju „atestate“ ili „privileđe“. Njihovim utjecajem neke su građanske i seoske obitelji ušle u „pismar“ fra Andrije Kačića Miošića, kao narodni junaci.²⁸¹

Gašpar Vinjalić piše kako je franjevac mletačke države bilo oko 300 svećenika, osim klerika i braće laika, a imali su samo 8 samostana. Ostali redovnici su stanovali u hospicijima ili župnim kućama. Brinuli su se za katolike „nove stečevine“ u Dalmaciji, izuzevši dva grada, Skradin i Makarsku.²⁸² Fratri su bili dušebrižnici katolika u svim tvrđavama, utvrdama i mjestima uz granice ovih dvaju gradova. Mjesta zauzeta u Kandijskom ratu zadržali su svećenici koji su sv. misu slavili na staroslavenskom jeziku, a utvrda Klis imala je jednog fratra da ga mogu razumijeti talijanski vojnici i predstavnici države.²⁸³

Godine 1768. Provincija je brojila 278 svećenika, 70 klerika, 41 brata laika, te 26 novaka. Njezin procvat je zaustavljen upravo te godine, kada je Mletačka Republika zabranila primanje mladića u Red. Međutim, 1778. je ipak ponovno bilo dopušteno primanja kandidata u novicijat, ali u ograničenom broju. Nedugo nakon, 1797. godine, Mletačka Republika doživljava svoj slom i Dalmacija dolazi pod austrijsku vlast.²⁸⁴

---

²⁸⁰ Ibidem, str.15.

²⁸¹ Soldo Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga druga, Ogranak Matice Hrvatske u Sinju, Sinj, 1997., str.293.-294.

²⁸² Tu je dražava postavila dijecezanski kler s njihovim biskupima i odredila im plaću iz dijela desetine koja je išla u državnu blagajnu, pa su bili mnogo bogatiji od ostalih. - gl.ur. Grbavac Josip: *Franjevačka Provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Zbornik Kačić, Split, 2007., str.14.

²⁸³ Vinjalić Gašpar: *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514.-1769.*, Književni krug, Split, 2010., str.236.

²⁸⁴ gl.ur. Grbavac Josip: *Franjevačka Provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Zbornik Kačić, Split, 2007., str.16.

4.4. Djelovanje franjevac

Franjevci su od samih početaka posvećivali veliku pažnju duhovnom vodstvu vjernika. Dozvolom papa su dobili pravo upravljanja župnim crkvama, pravo propovijedanja i dijeljenja sakramenata, osobito u pokrajinama koje su pod naletima osmanske sile ostale bez svećenstva. Dijecezansko svećenstvo se održalo tek na okrajcima Osmanskog Carstva u Trebinjsko-mrkanjskoj biskupiji, oko Biokova, u Poljičkoj Republici, tu i tamo u Cetinskoj krajini, u blizini Nina, u Posedarju i Hrvatskom primorju.²⁸⁵

Glavni cilj djelovanja svećenstva bio je usmjeravanje čovjeka prema Bogu. Dvije sile koje su bile prisutne u svakoj ljudskoj zajednici bile su borba za zemaljska dobra i težnja za duhovnim mirom.²⁸⁶ Dolaskom Mlečana na vlast zagorski se pojas našao u posve novim prilikama, za kršćane i Crkvu neusporedivo povoljnijima, pa se odmah počelo s materijalnom i duhovnom obnovom. Poticali su je najviše biskupi, bilo to uputama iz sjedišta, bilo službeno pohađajući svake treće godine sve zagorske župe, upoznavajući tako na licu mjesta i stvarno stanje, potičući župnike i puk na potrebna poboljšanja, a u važnim stvarima i strogo naređujući.²⁸⁷ Uspjesi svećenstva da uzdignu vjernike Bogu bili su djelomični zbog prezaposlenosti ljudi oko temeljnih životnih potreba, nemogućnosti okupljanja župljana u razbacanim selima iz kojih su mnogi odlazili u brda zbog ispaše, te posebno zbog nedostatka škola. Sve je to bilo popraćeno siromaštvom i neizlječivim bolestima.²⁸⁸

Osobit zamah duhovnoj obnovi davalo je učestalo održavanje pučkih misija, u čemu su u početku sudjelovali biskupijski svećenici odgojeni u tzv. ilirskim kolegijima u Italiji, a potom i isusovački pučki misionari iz Splita. Bosanski su franjevci zbog svojih zasluga, posebno zbog dovođenja novog stanovništva u Dalmaciju, i to upravo u njene zagorske predjele, dobili priznanje i isključivo pravo na vršenje župničke službe na cijelom tom području. Međutim, i pozivanjem na tu povlasticu nisu uspjeli istisnuti župnike glagoljaše, iz razloga što su u mjestima gdje su oni djelovali, crkvene tradicije koje bismo mogli nazvati tipično glagoljaškima, bile duboko uvriježene. Puk je bio vezan za staroslavenski bogoslužni jezik u misi, a franjevci su misu služili na latinskom. Različito je bilo i njihovo shvaćanje

---

²⁸⁵ Ibidem, str.26.

²⁸⁶ Soldo Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga druga, Ogranak Matice Hrvatske u Sinju, Sinj, 1997., str.338.

²⁸⁷ Kovačić Slavko: *Crkvena organizacija od ranokršćanskih vremena do danas*, Dalmatinska zagora; nepoznata zemlja, ur. Vesna Kusin, Bauer-grupa, Zagreb, 2007., str.311.

²⁸⁸ Soldo Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga druga, Ogranak Matice Hrvatske u Sinju, Sinj, 1997., str.338.

župe i odnosa župljana i župnika, čak i onog pravnog. Prema tom shvaćanju, svako je selo moralo imati svog župnika, ili barem gotovo posve samostalnog kapelana, koji je trajno boravio sa svojim župljanima, a oni su ga i birali, te su ga predlagali biskupu na potvrdu. Svaka je glagoljaška župa imala kakvu takvu župnu crkvu, a neke i po više područnih crkava i kapela. Bosanski su franjevci bili naviknuti na velike župe.²⁸⁹ Te su župe bile misijska područja s mnogo manjih i većih sela, koja je svećenik franjevac obilazio dolazeći iz samostana, najčešće vrlo udaljenog.²⁹⁰

Kada su se zagorska sela napokon oslobodila osmanskih vlasti, biskupi su nastojali što prije uspostaviti redoviti župni ustroj s odgovarajućom stalnom pastoralnom brigom i sakramentalnim životom u onim selima koja su do tada samo povremeno pohađali franjevci. Poticali su i pomagali obnovu porušenih crkava ili gradnju novih, u skladu s već postojećim stanjem, te zahtijevali da se odveć prostrane župe podijele na više manjih. Tokom 18. stoljeća je broj župa, pogotovo crkava, na zagorskom području rastao, a crkveno-vjerski život postajao što redovitiji. Vjerska poučenost župljana je bila bolja. Kninski, sinjski, imotski i visovački samostan postali su važna uporišta Provincije Presvetog Otkupitelja i žarišta vjerskog, prosvjetnog i općenito kulturnog života i stvaranja.²⁹¹

Župnici počinju redovito voditi matice, što je najvećim dijelom uvedeno oko 1700. godine. Kako je na tom području vladala glad i siromaštvo, posebno u vrijeme suša, organizirali su pomoć siromašnim obiteljima.²⁹²

Franjevci su djelovali kao učitelji pa samostani postaju i školska središta. Tako je Sinj osim gramatičke škole za dječake imao i Provincijsko trogodišnje učilište, koje je djelovalo zasigurno od 1720. godine. Jedan od profesora bio i fra Jeronim Filipović. Iz franjevačkih redova proizašli su pisci: Sitović, Babić, Grabovac, Filipović, Kačić, Banovac, Knežević, Zoričić, Marojević, Aralica, Badrić i dr. o kojima će biti kasnije riječi. Oni su dali vrijedan doprinos stvaranju hrvatskog književnog standarda.

Najvažnija djelatnost je bila i ostala duhovna pastva, rad na duhovnoj izgradnji puka. Oni koji su završavali više škole i nakon šest ili dvanaest godina predavanja sticali zvanje "jubilata", spremno su preuzimali župničke pozicije. Pastoralni se rad odvijao uglavnom u

---

²⁸⁹ Kovačić Slavko: *Crkvena organizacija od ranokršćanskih vremena do danas*, Dalmatinska zagora; nepoznata zemlja, ur. Vesna Kusin, Bauer-grupa, Zagreb, 2007., str.311.

²⁹⁰ Ibidem, str.312.

²⁹¹ Ibidem, str.312.-313.

²⁹² Kapitanović Vicko: *Franjevci: stvaraoci i čuvari kulturne baštine*, Dalmatinska zagora; nepoznata zemlja, ur. Vesna Kusin, Bauer-grupa, Zagreb, 2007., str.346.

crkvi. Kateheze za starije su se održavale nedjeljom prije mise, a običnim danom za mlade po metodi kratkih upita i odgovora, odnosno "dotrina". U gradovima i varošima su se držale programske propovijedi kroz korizmu, a negdje i u adventu. Služba Božja je praćena jednostavnim narodnim napjevima promjenjivih i nepromjenjivih dijelova na hrvatskom jeziku. Vjera je bila u granicama tradicionalizma, ali ipak prožeta pobožnošću i predanošću u volju Božju. Preko ljeta su gvardijani slali posebne kapelane koji su obilazili stočare po brdima, okupljali ih, držali im "dotrinu", dijelili im sakramente ili obavljali službu Božju.²⁹³

Bilo je i župnika što su se bavili poslovima koje im je nametala činjenica da su školovani i vjerodostojni, pa su tako potvrđivali oporuke, sastavljali zapisnike u slučaju nesreća i sl. Za opismenjavanje puka su brinuli franjevci. Njihova temeljna dužnost bila da vode knjige krštenih, vjenčanih i umrlih. Obično su pisali na hrvatskom jeziku i to bosančicom, u Dalmaciji zvanom i (*h*)*arvatckim* pismom, a zabilježeno je da je tako bilo u župama u Dicmu Donjemu, Konjskome, Muću Donjemu i Neoriću, a slično i u nekim drugim selima, kao u Radošiću, Sitnome, itd.²⁹⁴

Pastoralno djelovanje franjevci su spajali sa socijalno-karitativnim radom, međutim, najčešće nepoznatim. Naime, obilazili su bolesnike po selima, dijelili sakramente i lijekove, liječili iz kojekakvih ljekaruša sastavljenih iz stranih udžbenika. Osobito su se iskazali u godinama haranja zaraza kada su mnogi redovnici pomagali zdravstvenim radnicima po selima ili gradskim lazaretima, osobito u tješnju oboljelih. Bili su i kapelani za tvrđave ili vojničke posade ili za mornaricu, te su odlazili među hrvatske vojnike u kopnenoj i pomorskoj vojsci i izvan domovine. Bili su propovjednici kroz došašće i korizmu duž zemlje, djelovali su kao pučki misionari, a neki su bili i crkveni dostojanstvenici.²⁹⁵

Bogato filozofsko i bogoslovno naslijeđe franjevac utjecalo je na osnivanje filozofsko-teoloških učilišta na području Provincije. Od njih su najpoznatija trogodišnja filozofska i četverogodišnja bogoslovna učilišta u Šibeniku (1699., 1714.) i Makarskoj (1708., 1736.), od kojih je šibensko 1735. proglašeno generalnim učilištem I. stupnja s pravom pripremanja lektora, odnosno profesora, priznatih u franjevačkom redu.²⁹⁶

Vicko Kapetanović smatra da se može pretpostaviti da je u samostanu „pod Sinjem“, već u kasnom srednjem vijeku djelovala niža samostanska škola za dječake koji su željeli

---

²⁹³ Ibidem, str. 27.

²⁹⁴ Kužić Krešimir: *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug Split, Split, 1997., str. 183.

²⁹⁵ ibidem

²⁹⁶ Ibidem, str.34.

postati redovnici, jer su takve škole postojale u mnogim samostanima.²⁹⁷

U franjevačkom su se redu učilišta dijelila na generalna i pokrajinska. Generalna su bila pod izravnom upravom Reda, dok su pokrajinska ili provincijska bila pod upravom pojedine provincije kojoj su pripadala. Jedna i druga su se ravnala po općim odredbama reda. Ona su propisivala tijek školovanja i natječaje za lektore. Na generalnim učilištima su mogli studirati studenti i iz drugih provincija. Lektori su u pravilu birani natječajem iz čitavog reda, a nekad su te natječaje mogli raspisivati i provincijali, te imenovati lektore. U izbornim spisima se zbog toga ponekad ne nalaze imena lektora, već samo stoji *providebitur* (providjet će se).²⁹⁸

Franjevačko djelovanje je bilo sveprisutno i od izrazite važnosti i za duhovni i svjetovni život stanovništva Dalmatinske zagore. Osim dušebrižništva, životne situacije u kojima su se našli, primorali su ih da šire svoje znanje i da o svojim župljanima vode brigu na sve načine, te pruže onakvu pomoć kakva im je u tom trenutku bila potrebna.

---

²⁹⁷ Kapetanović Vicko: *Franjevačko pokrajinsko filozofsko učilište i rukopisi u Sinju do austrijske reforme školstva*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, Vol.33. No. 1-2 (65-66), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, siječanj 2017., str.90.

²⁹⁸ Ibidem, str.91.-92.

5. Život i rad fra Jeronima Filipovića

5.1. Porijeklo, mladost i školovanje

Jedan od najpoznatijih i najvećih dalmatinskih franjevac propovjednika i nabožnih pisaca bio je fra Jeronim Filipović. Nije poznato kada je točno rođen, već se pretpostavlja da je na svijet došao oko 1689. godine.²⁹⁹ Fra Jeronim je rođen Rami, ocu Jakovu i majci Doroteji, međutim, ne znamo u kojem selu ramskog kraja. Nije nam poznato ni kada i gdje je fra Filipović kršten, jer nam nije sačuvana njegova krštenica. Filipović je u ranom djetinjstvu izgubio oca, a pretpostavka je da mu je otac umro u doba morejskog ili bečkog rata.³⁰⁰

Fra Jeronim je u ranoj mladosti zajedno s majkom izbjegao iz Bosne u Cetinsku krajinu, te su se nastanili u Sinju nakon višegodišnjeg lutanja zajedno s ramskim franjevcima na relaciji Dugopolje-Klis-Sustipan u Splitu.³⁰¹ Fra Jurišić piše kako se ne zna kada je to točno bilo, dok se u *Hrvatskom franjevačkom biografskom leksikonu* navodi godina 1695.³⁰² (ako je tome vjerovati bježali su iz Rame u vrijeme Morejskog rata). Doroteja Filipović je slala sina k fratrima na nauk i odgoj, te je mladi Jeronim zavolio franjevce i njihov način života. Školovao se u sinjskom franjevačkom samostanu, a u dobi od otprilike 17 godina, točnije, 25. travnja 1706. godine, obukao je franjevački habit i stupio u Red u samostančiću sv. Franje pod Sinjem. U Sinju je s uspjehom završio školu novicijata, te je zavjete položio u vrijeme kada je gvardijan provincije bio poznati fra Pavle Vučković.³⁰³ Nakon polaganja zavjeta, poslan je u Makarsku na studij filozofije 1707. godine, a od 1708. mu je učitelj bio fra Lovro Šitović, poznati hrvatski pisac. Nije poznato kada i gdje je fra Jeronim Filipović bio

---

²⁹⁹ Fra Karlo Jurišić u članku o fra Jeronimu Filipoviću, koji se nalazi u Sinjskoj spomenici (te je kao takav identično prenesen u Zbornik o fra Jeronimu Filipoviću) navodi kako se uzima godina 1688. kao godina rođenja, a u Hrvatskom franjevačkom leksikonu se navodi da je na svijet došao oko 1690. godine (ur. Hoško Franjo Emanuel, Pejo Čošković, Kapitanović Vicko: *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2010., str. 196.). Fra Jurišić također obrazlaže nekoliko navoda o godini fra Filipovićeve rođenja i smrti te pokušava doći do zaključka o kojoj se godini radi. Tako spominje fra Petra Filipovića koji kaže da je fra Jeronim umro u 77. ili 78. godini života. Kaže i kako sam fra Jeronim u trećoj knjizi „Pripovidagnia...“ navodi u posveti koju je datirao „pod Signem na 25. Travnja 1765.“ da ima „sedamdeset i šest lita“. Po ovim podacima, fra Petar dolazi do zaključka da je fra Jeronim vjerojatno rođen u prvoj polovici 1689. godine (s obzirom da je umro sedam i pol mjeseci nakon pisanja propovjedi iz 1765. godine, te nikako nije mogao imati navršениh 77. godina u trenutku smrti). (Jurišić Karlo: *O. fra Jeronim Filipović*, iz „Sinjske spomenice 1715.-1965.“, Sinj, 1965. (str. 257.-278.); Zbornik o fra Jeronimu Filipoviću, Zagreb, 2005., str. 195.)

³⁰⁰ Jurišić Karlo: *O. fra Jeronim Filipović*, str. 195.

³⁰¹ Ibidem, str. 196.

³⁰² Događaj nakon 1687. godine i velike poznate seobe Ramljaka u Cetinsku krajinu. (*Hrvatski franjevački biografski leksikon*, str. 169.)

³⁰³ Jurišić Karlo: *O. fra Jeronim Filipović*, str. 196.

zaređen za svećenika. Međutim, u *Hrvatskom franjevačkom biografskom leksikonu* se navodi da je zaređen u Perugi, gdje je nastavio bogoslovski studij, potkraj 1714. godine.³⁰⁴

5.2. Generalni lektor, vizitator i provincijal

Fra Filipović je studij završio u Rimu pri Generalnom učilištu Reda u araoelitanskome samostanu gdje je dobio i natječaj za profesora filozofije. Tu je službu s odličnim uspjehom vršio u franjevačkom samostanu Svih Svetih u Firenci. U međuvremenu je stekao i naslov profesora teologije. Godine 1720. ga je uprava Reda poslala u grad Lavov u Poljskoj, da vrši službu generalnog lektura, odnosno profesora bogoslovlja.³⁰⁵ Fra Jurišić navodi kako mu ondašnje prometne i klimatske prilike nisu dale da prijeđe poljsku granicu (karpatske planine), pa je slučaj javio u Rim³⁰⁶, te se vratio u domovinu i od 1721. do 1724. godine predavao teologiju u bogoslovnoj školi samostana sv. Lovre u Šibeniku.³⁰⁷ U tom je razdoblju u istom samostanu djelovao i kao provincijalni lektor. Godine 1725. je šibenska bogoslovija podignuta na generalni studij drugoga reda, a fra Filipović je tu dužnost generalnog lektora obnašao do 1732. godine.³⁰⁸

Krajem kolovoza iste godine, kapitul Bosne Srebrene je fra Jeronimu povjerio službu lektura, odnosno profesora, na generalnome studiju I. Reda u Budimu³⁰⁹, gdje je ostao do 1734. godine. Tamo je nakon 10 godina profesorske službe stekao i naslov „jubilarnoga lektura“. Vrhovna uprava reda je fra Filipoviću povjerila i delikatnu službu generalnog

---

³⁰⁴ *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, str. 169.

³⁰⁵ Ibidem

³⁰⁶ Jurišić Karlo: *O. fra Jeronim Filipović*, str. 196.

³⁰⁷ *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, str. 169.

³⁰⁸ Jurišić Karlo: *O. fra Jeronim Filipović*, str. 197.

³⁰⁹ Proučavanjem književne djelatnosti budimskog franjevačkog kruga možemo doći do zaključka da su pisali uglavnom nabožna djela, odnosno katekizme, molitvenike, propovijedi, biblijske prijevode i tumačenja, te pastoralna i vjerskopoučna djela. Najpoznatiji franjevci budimskog književnog kruga bili su: Mihajlo Radnić, Luka Karagić, Šimun Mecić, Lovro Bračuljević stariji, Stipan Vilov, Antun Bačić, Nikola Kesić, Antun Pepušlić, Jerolim Lipovčić, te Emerik Pavić. Posljednji je napravio važan iskorak prema svjetovnoj književnosti objavivši 1768. godine, u Pešti, dva djela. Prvo djelo je *Nadodanje glavni događaja „Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga“*, ne davno na svitlost danomu, na slavu Božju i za razgovor Ilira u verše složeno, te je stihovana dopuna djelu Andrije Kačića Miošića, a drugo je prijevod (prepjev) nekad poznata i često izdavana medicinskog djela salernitanskog ljekarništva *Flos medicinae*, što je istodobno i prvo medicinsko djelo na hrvatskom jeziku, posebno važno za proučavanje hrvatskih floronima. Djela franjevaca budimskog književnog kruga važna su kao priprava prosvjetiteljskom radu koji je svoj puni zamah u Hrvata doživio u drugoj polovici 18. stoljeća, kao doprinos oblikovanju trećega (hibridnog, „slavonskog“) hrvatskog latiničnog pravopisa, te kao afirmacija hrvatskog književnog jezika štokavsko-ikavske osnovice koji će upravo u 18. stoljeću zakoračiti u prvo razdoblje svoje standardizacije i tako postati osnovom za hrvatski suvremeni standardni jezik. (Samardžija Marko: *Hrvatski kao povijesni jezik*, vlastito izdanje, Zaprešić, 2006., str.47-48.)

pohoditelja, odnosno vizitatora. Godine 1726. je tu dužnost obnašao u vlastitoj provinciji Bosne Srebrene, a 1734. godine u Bugarskoj.³¹⁰

Godine 1734. je, na provincijskom saboru u Našicama, fra Filipović zagovarao nedjeljivost Bosne Srebrene.³¹¹ Međutim, godine 1735. je odlukom Svete Stolice, provincija razdijeljena na tri manje provincije; bosansko-slavonska s 11 samostana, ugarska Provincija sv. Ivana Kapistrana koja je također imala 11 samostana, te dalmatinska Provincija sv. Kaja s 9 samostana. Dana 22. siječnja 1735. godine, fra Josip od Ebore za provincijala u Dalmaciji imenuje fra Jeronima Filipovića.³¹² Dana 19. lipnja iste godine, fra Jeronim saziva prvi kapitul u Sinju, a na tom sazivu su imenovani novi niži starješine, te su stvorene dalekosežne odluke za život mlade provincije. Službu provincijala vrši od lipnja 1735. godine, pa do ljeta 1738. godine. U tom razdoblju je uložio sve svoje snage u podizanje školstva i redovničkih disciplina. Godine 1736. je pohodio cijelu provinciju. Dana 3. lipnja 1736. godine je u Zaostrugu sazvaio kongregaciju, a to je učinio i 8. lipnja 1737. godine u Kninu. Trudio se unaprijediti redovničke kuće u Imotskome i u Sumartinu, a osobito na Dobrome u Splitu.³¹³

Dana 22. siječnja 1735. godine je spomenuti general Reda, fra Josip, odredio da granica između nove dalmatinske provincije i stare Bosne Srebrene, ide rijekom Ramom. Fra Jeronim je po toj odluci nastojao da bosanska provincija prepusti njegovoj „ona mjesta u turskoj Dalmaciji“, koja su bila u granicama provincije „a vrlo udaljena od granica Bosne“. To se odnosilo na mjesta Glamoč, Livno, Duvno, Mostar, Ljubuški, Počitelj, Popovo i Trebinje. Međutim, „prepuštanje“ tih mjesta se nikada nije dogodilo.³¹⁴ Zaslužan je za premještanje tečaja niže teologije u Makarsku 1736. godine, te za uzdizanje šibenskog učilišta na rang Generalnog učilišta prvog razreda.³¹⁵

Fra Jurišić pretpostavlja da se fra Jeronim nakon službe provincijala vjerojatno nastanio u Sinju, jer je tamo od 1742. do 1745. godine vršio službu lektora filozofije. Godine 1747. postaje propovjednik *ad libitum*. Dana 26. srpnja 1751. godine je ponovno izabran za provincijala. Njegova prva knjiga „Pripovidagnia nauka karstjanskoga“ je 1750. godine objavljena u Mlecima.³¹⁶ Djelovanje fra Jeronima, za njegove druge provincijalske službe

---

³¹⁰ Ibidem

³¹¹ *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, str. 169.

³¹² Jurišić Karlo: *O. fra Jeronim Filipović*, str. 197.

³¹³ ibidem

³¹⁴ Ibidem, str.198.

³¹⁵ *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, str. 169.

³¹⁶ Jurišić Karlo: *O. fra Jeronim Filipović*, str. 198.

koju obnaša do 1754. godine, je slabije poznato. Na definitornom zboru u Zaostrogu, dana 26. lipnja 1752. godine, na prvom je mjestu određeno da se obnovi odluka kongregacije u Sinju iz 1749. godine. Ta odluka se odnosila na to da svi mladići moraju naučiti bosančicu, te da se klerici ne smiju rediti, a mladići primati u red, ako ne budu znali svoje narodno pismo.³¹⁷ Tom je odlukom na kongregaciji u Sinju, fra Jeronim dao svoj doprinos opismenjavanju bar dijela stanovništva Cetinske krajine.

5.3. Posljednje godine

Nakon duge službe fra Jeronim Filipović se nastanio u Dobrome u Splitu. Bio je jedan od inicijatora za gradnju nove crkve Gospe od zdravlja, kojoj je dana 29. rujna 1759. godine bio blagoslovljen kamen temeljac. Fra Filipović je tom prigodom održao značajan govor. Službu vizitatora, odnosno generalovog povjerenika, je ponovno povremeno obnašao 1755. godine u Bosni, te 1757. godine u vlastitoj provinciji.³¹⁸ Filipović je veoma cijenjen od strane splitskog nadbiskupa Pacifika Bizze i Nikole Dinarčića, kao i od strane šibenskog biskupa Ivana Kalebota koji ga je imenovao i svojim teologom.³¹⁹

Zadnje godine života fra Jeronim provodi u svom zavičajnom samostanu u Sinju pod Kamičkom. Tu je održao svoja dva kapitula, tu je proveo najveći dio svog života, te ostvario svoje životno djelo. Fra Jeronim je ostavio vidljiv trag svoje ljubavi prema Gospi Sinjskoj. Upravo je on 1748. godine u Mlecima, dao skovati veliki barokni srebrni okvir njezine slike, za 200 cekina. U Sinju je i dočekao smrt dana 10. prosinca 1765. godine. Ukopan je u zajedničku grobnicu koja se nalazila u ondašnjem koru Gospe Sinjske, odnosno ispod ili iza današnjeg velikog oltara.³²⁰

---

³¹⁷ ibidem

³¹⁸ ibidem

³¹⁹ *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, str. 169.

³²⁰ Jurišić Karlo: *O. fra Jeronim Filipović*, str. 199.

6. Književno-teološka djela i propovijedni rad fra Jeronima Filipovića

Franjevci su poznati po svom književnom djelovanju, kojim su, uz ostale aktivnosti, sudjelovali u katoličkoj obnovi. Primarna nakana teološko-književnog stvaranja bila je izlaganje temelja kršćanskog nauka i njegova primjena u praktičnom životu vjernika, s tim da je prosvjetna i odgojna funkcija imala prednost pred umjetničkim izrazom.³²¹ U slijedećim redovima spomenut će se najpoznatije dalmatinske, ali i neke bosanske franjevce koji su svojim radom pridonijeli obnovi i stvorili temelje hrvatskog književnog jezika.

Prvi od njih je Matija Divković (1563.-1631.), bosanski franjevac koji je svoje prvo djelo posvetio „nauku karstjanskom“. Naime, radi se o tzv. *Velikom Nauku* (1611.) koji je bio namijenjen kleru, te tzv. *malom* (1616.), namijenjenog narodu u kojem izmijenjuje dijalog učitelja i učenika, stihove i prozu, te naučni i poučni sadržaj koji se već počinjao ukorijenjivati u djelima slične tematike. Najveće i najvažnije djelo su bile *Beside Divkovića vrhu evandolja nedjeljnih priko svega godišta* (1614.) koje se temelji na usmenim pričama, odnosno prijevodima i kompilacijama. Divković im dakle nije izvorni pisac ali je birao djela koja su utjecala na puk. Slično se može naći i u djelu Pavla Posilovića *Cvit od kriposti* (1647.) i fra Ivana Ančića *Svitlosti karstianskoj i naslagenyu duhovnom* (1679.).³²² Još jedno značajno djelo fra Pavla Posilovića je *Naslađenje duhovno* (Mleci, 1639.).³²³

Osim euharistijskom pobožnošću, ovo je razdoblje prožeto i intezivnom pobožnošću prema Blaženoj Djevici Mariji, što zaključujemo iz brojnosti Marijinih blagdana nastalih u to vrijeme. Značajan doprinos ondašnjoj hrvatskoj mariologiji dao je fra Ivan Ančić svojim djelom *Porta coeli et vita aeterna (Vrata nebeska i život vječni)* (treći dio), u kojem u 15 poglavlja naširoko razlaže i tumači molitvu *Zdravomarija*.³²⁴

Fra Ivan Bandulović dao je doprinos lekcionarom *Pistole i evangelya priko svega godiscta novo istomacena po razlogv Missala dvora rimskoga (v Bnetich 1613)*. Taj lekcionar, posvećen Markantunu de Dominisu, je u vremenu od 17. do 19. stoljeća, bio

---

³²¹ Karlić Ivan: *Hrvati i teologija nakon Tridentskog sabora (1545-1563)*, u: *Tridentska Baština; Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, Zbornik radova, Matica Hrvatska; Katoličko bogoslovni fakultet u Zagrebu; Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 2016., str.66.

³²² Ibidem, str.77.

³²³ Knezović Pavao: *Katolička obnova i franjevci Bosne Srebrene*, u: *Tridentska Baština; Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, Zbornik radova, Matica Hrvatska; Katoličko bogoslovni fakultet u Zagrebu; Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 2016., str.242.-243.

³²⁴ Karlić Ivan: *Hrvati i teologija nakon Tridentskog sabora (1545-1563)*, u: *Tridentska Baština; Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, Zbornik radova, Matica Hrvatska; Katoličko bogoslovni fakultet u Zagrebu; Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 2016., str.75.-76.

službena knjiga u crkvama s latinskim bogoslužjem na prostoru od Bosne do Bugarske, u Dalmaciji i Slavoniji, u Dubrovniku, u Istri i Primorju, te u kopnenoj Hrvatskoj.³²⁵

Prijevod popularnih priručnika za ispovijed napravio je fra Stjepan Matijević u knjižici *Ispoviedaonik sabran pravoslavnijeh naučitelja* (Rim, 1630.).³²⁶ Također je fra Pavao Popić, dosljednom ijekavicom 1649. godine preveo popularne pučke propovijedi *Le sette trombe per risvegliare il peccatore alla ponitenza* s poticajnim naputcima u djelu *Sedam trublji za probuditi grešnika na pokoru*.³²⁷ Fra Mihovil Radnić sastavio je *Pogrđenje izpraznosti od svijeta* (Rim, 1683.), „djelo od milosrdja“.³²⁸ Bilo je franjevac Bosne Srebrene koji su pisali i stihove na latinskom, a najpoznatiji od njih su fra Martin Brguljanin, fra Tadija Vukšić, fra Ivo Mihailović i fra Petar Lipanović, koji su veoma dobrim elegijskim distisima proslavili imenovanje fra Jeronima Lučića drinatskim biskupom i upraviteljem čitave tadašnje Bosanske biskupije. Godine 1637. su u Rimu u čast tome događaju izdali malu zbirku pjesama.³²⁹ Fra Andrija Šiprančić, fra Marko Vasiljević i fra Pavao Šilobadović su franjevci koji su pisali o tadašnjim događajima u provinciji i općenito o njezinoj povijesti.³³⁰

Franjevci su, osobito u 18. stoljeću, stvorili iznimno plodnu i raznovrsnu književnu djelatnost na hrvatskom i latinskom jeziku, pretežito za potrebe pastorizacije, a dijelom i za školovanje novih članova Reda. Priprosti narod su pokušali poučiti vjerskim istinama kroz pjesme, pobožne knjižice i razne priručnike. U njima na što jednostavniji način donose tumačenje kršćanskog nauka, pri čemu se često izmjenjuju poezija i proza, te pouka i "duhovna zabava". Iz tih su razloga tako nastale lirsko-poučne pjesme fra Tome Babića (+1750.). Knjiga *Cvit razlika duhovnih* njegovo je djelo, pučki *Babuša* (Mleci, 1726.), koja je doživjela sedam izdanja, a ostavila je duboki trag u narodu. Franjevci su među hrvatskim narodom raširili neke tipično franjevačke pobožnosti koje su tako postale karakteristične, baš za hrvatski narod.³³¹

Donijeli su slavljenje Božića pravljenjem jaslca i pjevanjem božićnih pjesama. Iako tiskane dosta kasnije (Split, 1859.) u narodu su bile jako dobro prihvaćene božićne pjesme fra Paške Jukića (+ 1806.). Franjevci su donijeli i pobožnost prema Bogorodici, a s time i

---

³²⁵ Ibidem, str.238.

³²⁶ Ibidem, str.242.

³²⁷ Ibidem, str.243.

³²⁸ Ibidem, str.244.

³²⁹ Ibidem, str.246.

³³⁰ Ibidem, str.247.

³³¹ gl.ur. Grbavac Josip: *Franjevačka Provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Zbornik Kačić, Split, 2007., str.27.

tradicionalne marijanske pobožnosti, koje su se širile preko jednostavnih pjesama. Fra Petar Knežević (+ 1768.) je poznat po zbirkama *Duhovna pivka* (Mleci, 1759.) i *Pisme duhovne razlike* (Mleci, 1765.). Franjevačka baština je bila suosjećanje s mukom Isusovom. Pobožnost Križnog puta je postala omiljena pobožnost u hrvatskom narodu, za što je veoma zaslužan fra Knežević jer je ispjevao tekst *Muka Gospodina našeg Isukrsta i plač matere Isusove* (Mleci, 1753.). Također, skladao je i popratni napjev koji se i danas pjeva po selima u franjevačkim crkvama.³³²

S obzirom da je propovijedanje riječi Božje bila jedna od svetih službi u ostavštini sv. Franje, pučkih je propovjednika među franjevcima bilo jako mnogo. Mnogi među njima imali čak i službeni naziv propovjednika. Bila je potrebna i svjetovna kultura koju su i dalje širili među hrvatskim narodom, kroz svoje propovjedi. Osim fra Filipovića, poznat propovjednik je bio i fra Jeronim Bareza (+ 1782.), koji je propovijedao korizmu u svim većim dijelovima Dalmacije, a umro je u Bolu na propovjedaonici.³³³

Što se tiče školovanja mladih franjevaca, potvrđeno je staro iskustvo negdašnjih samostanskih škola u Bosni Srebrenoj. U tim školama su đaci učili osnovna znanja, a nakon toga srednju školu, gramatiku i humanitet iz razloga što na području njihova djelovanja (od Neretve do Zrmanje, od mora do osmanske granice) nije bilo ni jedne prave osnovne škole. Uz predmete koji su obuhvaćali čitanje, pisanje, pravopis i gramatiku, učili su djecu i ostale predmete potrebne za život, pa će tako nastati mnogi abecedari i katekizmi, ali i udžbenici za srednje, odnosno humanističke gramatičke škole. Tako je nastao priručnik računanja, ujedno i prvi na hrvatskom jeziku u Dalmaciji, a sastavio ga je i izdao fra Mate Zoričić pod naslovom *Aritmetika u slavni jezik illiricki sastavljena i na svitlost data, za korist trgovacza i vladahocza kuchgnega istoga naroda* (Ancona, 1766.). Osnovni udžbenik za kojim se osjećala potreba je u tim školama bila latinska gramatika, koja, pisana najčešće u usporedbi s hrvatskom gramatikom, vrlo često i postaje gramatika hrvatskog jezika.³³⁴

Fra Lovro Šitović je na hrvatskom jeziku objavio hrvatsko-latinsku gramatiku (Mleci, 1713.), kao i fra Toma Babić djelo *Prima grammaticae institutio* (Mleci, 1745.). Fra Josip Jurin (+ 1801.) je u rukopisu ostavio trojezični riječnik, a fra Gašpar Vinjalić (+ 1781.) gramatiku. Na isti način su i lektori filozofije i bogoslovije sastavljali skripte koje se čuvaju u knjižnicama. Fra Andrija Kačić Miošić (+ 1760.) je tiskao *Elementa peripathetica* (Mleci,

---

³³² Ibidem, str.29.

³³³ Ibidem

³³⁴ Ibidem, str.32.

1752.), udžbenik logike, a nešto kasnije fra Andrija Dorotić (+ 1837.) filozofski spis *Philosophicum specimen de homine* (Mleci, 1792.).³³⁵

Njegovanjem tradicije, autentično se čuvaju uspomene i povijesne istine, čak i one koje dopiru iz najdublje prošlosti. Ono što je trebalo zapamtiti, narod je povjerio predaji koja je vjerno, ustrajno, pouzdano i cjelovito sačuvala što je bilo potrebno i na pojedinačnoj (privatnoj) i na općoj (kolektivnoj) razini. Već spomenuti fra Andrija Kačić Miošić, napisao je jedno od najznačajnijih djela na dalmatinskom prostoru, a to je *Razgovor ugodni naroda slovinskog* (Venecija, 1756., 1759.), u kojem je upravo takve uspomene i povjesne istine zapisao. Kačić je pozvao na čuvanje predaja i u svoje je djelo utkao i (pre)stilizirao dio predaja iz povijesti i iz narodnog pamćenja područja o kojem je pisao.³³⁶

Pjesma, priča i mudrost, tri su ponajvažnija modaliteta književnih struktura koje podjednako treba i pojedinac i zajednica, s tim da je zadnji stvaralac pojedine strukture uvijek pojedinac.³³⁷

6.1. Tiskana djela na hrvatskom i latinskom jeziku fra Jeronima Filipovića

Fra Jeronim Filipović bio je plodan pisac i propovjednik koji je iza sebe ostavio zaista velik broj propovijedi dok su njegovi spisi na latinskom jeziku, nažalost, većinom izgubljeni. U rukopisu je ostavio filozofsko teološka djela *Disputationes in Aristotelis methaphisicam* i *Disputatio II. De divinis attributis et modis intrisecis*, kao i propovijedi u pet kodeksa. Sva navedena djela čuvaju se u Arhivu franjevačkog samostana u Sinju. Stariji povjesničari su mu također pripisivali autorstvo djela *Pisme duhovne*, međutim novija su istraživanja pokazala da se ne radi o Filipoviću već o njegovom učeniku, fra Petru Kneževiću.³³⁸ Naime, prema Ivanu Kukuljeviću, Filipović je 1759. godine u Mlecima tiskao *Piesme duhovne*, a tu tvrdnju ponavljaju i Šime i Ljubić i fra S. Zlatović, s razlikom da bi prema Zlatoviću djelo nosilo naslov *Skup pisni bogoljubnih*. Dr. fra Karlo Kosor potvrđuje zaključak dr. Jurišića da „to djelo ne postoji ni pod jednim ni pod drugim naslovom“. Također tumači i kako je moglo doći do takve zabune. Međutim, fra Kosor pronalazi pogrešku i kod fra Jurišićeve tvrdnje da je

---

³³⁵ ibidem

³³⁶ Botica Stipe: *Književnost dinarskog etnokulturnog sloja*, Dalmatinska zagora; nepoznata zemlja, ur. Vesna Kusin, Bauer-grupa, Zagreb, 2007., str.377.

³³⁷ Ibidem, str.378.

³³⁸ <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6022> – preuzeto 13.05.2018.

Filipović „na prvim stranicama drugoga i trećeg djela svoga *Pripovidagnia* donio četiri svoje pjesmice koje sačinjavaju svega pedesetak stihova“, jer ni te četiri pjesmice nisu Filipovićeve.

Učenik fra Filipovića s generalnog teološkog učilišta u Šibeniku, fra Petar Knežević, ispjevao je na osnovi nekih propovijedi 1. knjige Filipovićeve *Pripovidagnia* (Mleci, 1750.) zbirku moralno-didaktičkih pjesama *Duhovna pivka* i objavio je 1759. godine, kada je i Filipović objavio drugu knjigu svoga *Pripovidagnia*. Fra Knežević je zborniku posvetio „f. Jerolimu Filipoviću iz Rame“, jer je smatrao njegovim djelom ukoliko ju je ispjevao na osnovi Filipovićeve propovijedi i dao je tiskati po njegovom nagovoru. Filipović dakle, ni u jednoj od oko 300 propovijedi objavljenih u tri sveska *Pripovidanja nauka krstjanskoga* (Mleci 1750., 1759. i 1765.) nije uvrstio ni jednog svog stiha, što bi zasigurno učinio da se bavio poezijom.³³⁹

Franjevci su za potrebe župnika pisali propovijedi od kojih su najpoznatije bile one fra Jeronima Filipovića. Punog naziva *Pripovidagnie nauka karstjanskoga..., svarhu viree i uffagna, sloxeno i u razlikaa govoregna razdigleno po o.f. Jeronimu Filippovichiu iz Rame*, a posvećeno lokalnom biskupu Pacifiku Bizzi³⁴⁰, propovijedi su izdane u 3 sveska u Mlecima, godine 1750., 1759. i 1765. kao što je i ranije navedeno.³⁴¹

---

³³⁹ Ibidem, str.257.

³⁴⁰ Karlić Ivan: *Temeljna otajstva kršćanske vjere u „Pripovidagnima...“ fra Jeronima Filipovića*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., str.11.

³⁴¹ gl.ur. Grabovac Josip: *Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Zbornik Kačić, Split, 2007., str.29.

Slika 3 – naslovnica Filipovićeveih *Pripovidagnia*...³⁴²

Filipovićeve propovijedi su se upotrebljavale čitavo jedno stoljeće u Dalmaciji i Bosni i Hercegovini, a ponovno su tiskane u Sarajevu (1887.-1894.)³⁴³, pod pokroviteljstvom vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera koji je na početku službe priredio svoje izdanje fra Filipovićeveg životnog djela pod naslovom *Pripoviedi o nauku kršćanskomu od O. Jeronima Filipovića, franjevca iz Rame u Bosni*, u osam knjiga za osam godišta. Tako su vjernici Vrhobosanske nadbiskupije, ali ne i samo oni, slušali tumačenje vjerskih istina onako kako ih je govorio i obradio fra Jeronim Filipović.³⁴⁴

³⁴² http://franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=5451&Itemid=53 – preuzeto 13.05.2018.

³⁴³ gl.ur. Grabovac Josip: *Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Zbornik Kačić, Split, 2007., str.29.

³⁴⁴ http://franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=5451&Itemid=53 – preuzeto 13.05.2018.

Fra Filipovićeve propovijedi bile su i službeni udžbenik u glagoljaškoj bogosloviji u Priku i kasnije u Zadru, te su time značajno utjecale na formiranje hrvatskog književnog jezika.³⁴⁵

Pripovidagnia... su bila jedno od mnogobrojnih tadašnjih djela u svrhu katoličke obnove i ispravnog tumačenja katoličke vjere, te su kao i ta druga djela, nastala prema smjernicama i odlukama Tridentskog sabora. Sastoje se od 110 *govoregna* kroz koja fra Filipović obrađuje razne teološke teme i tumači različita otajstva kršćanske vjere. Prvi dio *svarhu virree i uffagnia*, sadrži 66 *govoregna*. U prvom dijelu fra Filipović tumači samu ljudsku osobu i njezinu bit, odnosno ljudsku dušu, koja je po naravi kršćanska, te je samim time usmjerena prema Bogu. Potom govori općenito o vjeri, o Presvetom Trojstvu, o otajstvima Isusa Krista, o grijehu i općem sudu, o Duhu Svetom i njegovim darovima, o Rimokatoličkoj crkvi koja „jest pravaa Czarkva“, o svetima, o raj i paklu, te o uskrsnuću i o vječnom životu. Drugi dio sadrži 30 poglavlja kroz koje fra Filipović tumači molitvu „Oče naš“. Već je spomenuto ranije kako on sam zapaža da neki vjernici među kojima je djelovao, ne znaju ni tu osnovnu molitvu izmoliti. Treći dio *Pripovidagnia...* sadrži 14 *govoregna* u kojima Filipović tumači molitvu „Zdravo Marijo“, te izlaže i različita marijanska otajstva i mariološka otajstva, odnosno mariologiju.³⁴⁶

U sve tri knjige Filipovićevog *Pripovidagnia...* nalazi se 292 govorenja ili propovijedi. Struktura propovijedi je dosljedna i poštuje pravila pisanja govora. Sastoji se od uvodnog dijela, prvog, te drugog dijela. U uvodu Filipović najavljuje temu u dvije ili tri točke, zatim misao iz Sv. Pisma vezanu za temu, a onda ukratko najavljuje o čemu je riječ. U prvom dijelu razrađuje temu i oslanja se na Sv. Pismo i citate svetih otaca ili uglednih teologa i filozofa. Drugi dio se u prve dvije knjige sastoji od pitanja i odgovora kako bi vjernici pokazali i provjerili usvojeno znanje vjerskih istina i moralnih načela. Materija se ponavlja kroz pitanja i odgovore da bi se učvrstilo znanje vjernika. Na kraju fra Filipović još jednom podsjeća vjernike na sadržaj poruke. U trećoj knjizi drugi dio nije sastavljen od pitanja nego primjera iz života, kojima Filipović potiče vjernike na dobra djela ili ih nastoji odvratiti od loših. Kad

---

³⁴⁵ gl.ur. Grabovac Josip: *Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Zbornik Kačić, Split, 2007., str.29.

³⁴⁶ Karlić Ivan: *Temeljna otajstva kršćanske vjere u „Pripovidagnima...“ fra Jeronima Filipovića*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., str.11.-12.

se htjelo utjecati na vjernike onda su predočeni drastični primjeri u svhu buđenja straha i odvratnosti prema grijehu kod vjernika.³⁴⁷

Ivan Bekavac-Basić iznosi podatak kako je Filipovićeve *pripovidagnima* prethodilo već jedno i pol stoljeće tradicije tiskanih „nauka kršćanskih“ na hrvatskom jeziku.³⁴⁸ Fra Šimun Milinović, koristeći zapis fra Petra Filipovića³⁴⁹ piše članak *O Sinju u Dalmaciji i okolišnim stranami*³⁵⁰ u kojem spominje fra Jeronima Filipovića. Piše o njemu kao učenu i sposobnu franjevcu koji je svojim znanjem nadvisio i same Talijane u Italiji, te je dobio „lecturu od Fiorence u Tuškani u samostanu Svih Svetih, gdje veliko proštenje svim naukom i viečnu uspomenu ostavi“. Cijenjen je kao teolog splitskih nadbiskupa Bizze i Dinaričića, te šibenskog biskupa Donadonija. Filipović svakom od njih posvećuje jednu knjigu *Pripovidagnia*..., kojima se „mnogi fratri od države...“ „...služe i služiti će se na vieke“.³⁵¹

Osnovno obilježje propovijedi i načina propovijedanja je usmeno izlaganje, iako one prvenstveno jesu pisane. Svrha samih propovijedi je navješćivati spasenje i poučavati.³⁵² Definira se kao „naviještanje riječi Božje od strane crkvenog učiteljstva“. Danas pod tom riječju smatramo propovijed kojom se tumači tekst Svetog Pisma. Naviještanje u svom središtu ima riječ Božju, a ne ljudsku mudrost. Cilj je kod slušatelja probuditi vjeru u te događaje, a ne im samo dati saznanje o njima. Današnja teologija propovjedništvo svrstava u kerigmatiku, odnosno, dio pastoralne teologije zaokupljen naviještanjem Radosne vijesti.³⁵³

Doba fra Jeronima Filipovića, doba je razvijanja znanosti, prevladavanja učenosti, te se to i vidi u propovijedima 18. stoljeća. Eshatologija se stoljećima shaća kao promišljanje o tzv. posljednjim stvarima kao što su kraj, dovršenje svijeta, smrt, uskrsnuće, konačni sud, raj, pakao i sl. Takve teme služile su za izlaganje vjerskih istina, za moralnu pouku, te čak i za

---

³⁴⁷ Bekavac Basić Ivan: *Temeljni pojmovi moralne teologije u „Pripovidagniu nauka Karstjanskoga“ Jeronima Filipovića*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., str.42.-43.

³⁴⁸ Ibidem, str.40.

³⁴⁹ Zapis se čuva u sinjskom franjevačkom samostanu.

³⁵⁰ U časopisu Arkiv za povjestnicu jugoslavensku VII, 1863.

³⁵¹ Bekavac Basić Ivan: *Temeljni pojmovi moralne teologije u „Pripovidagniu nauka Karstjanskoga“ Jeronima Filipovića*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., str.41.

³⁵² Zečević Divna: *STRAH BOŽJI: Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, Mala teorijska biblioteka; 43, Osijek, 1993., str.5.

³⁵³ Demo Šime: *Homiletska metoda Jeronima Filipovića*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., str.63.

zastašivanje puka.³⁵⁴ Divna Zečević u svom djelu *STRAH BOŽJI: Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća* zaključuje da je osnovni način širenja pouke u propovijedima 18. stoljeća zastašivanje preko detaljnih književno-slikovnih primjera. Pravi distinkciju između religioznog straha i straha od npr. prirodnih nesreća ili ratova. „Strah Božji“ se vezuje za predodžbu o vrhovnom Sucu, srdžbi i sudu Božjem, a propovjednik zauzima stav afektivne brige o čovjeku. Svojestvo propovijedanja je da se neprestano ponavlja iz jedne liturgijske godine u drugu.³⁵⁵ Ovom temom o „strahu Božjem“ bavio se i poznati francuski povjesničar vjere Jean Delumeau u svojim knjigama *Grieh i strah: Stvaranje osećaja krivice na Zapadu od XIV do XVIII vijeka*³⁵⁶ u kojoj obrađuje i temu čistilišta koje katolička propovijed 17. i 18. stoljeća zadržava u okviru njegovih bolnih aspekata, a čovjekov kraj dramatičira i uveličava.³⁵⁷

Ambivalentan odnos čovjeka prema Bogu je reguliran u propovijedima 18. stoljeća i u vidu izravnog dijaloga sa slušateljstvom. Takav način prakticira i fra Jeronim Filipović.³⁵⁸

Propovijedi fra Filipovića se međusobno razlikuju prije svega po dužini, formulacijama istih misli, različitom leksiku i različitoj grafiji. Filipović u propovijedima često citira na latinskom jeziku crkvene oce i razne mislioece i teologe, a Pavao Knezović zaključuje da ta činjenica upozorava na osobitu svrhu i važnost tih citata. S obzirom da su na jeziku koje većina slušateljstva nije mogla razumjeti, ti citati su imali važnu ulogu. Koju? Moja je pretpostavka da se takvim citatima pokazivala učenost, izazivalo poštovanje i da su ti citati davali na težini i važnosti iznesenoj propovijedi. Nadalje, s obzirom da su neki citati bili iz Biblije, to bi se moglo povezati s Vulgatom i odlukom Tridentskog koncila da se liturgija mora vršiti na latinskom jeziku. Knezović smatra da nije posve opravdano u tim citatima tražiti ornat i autoritet. Također primjećuje da fra Filipović ponekad atribuirao neki citat pogrešnom autoritetu³⁵⁹, a za razliku od njegovih suvremenika, prvenstveno se oslanja na

---

³⁵⁴ Karlić Ivan: *Hrvati i teologija nakon Tridentskog sabora (1545-1563)*, u: *Tridentska Baština; Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, Zbornik radova, Matica Hrvatska; Katoličko bogoslovni fakultet u Zagrebu; Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 2016., str. 79.

³⁵⁵ Zečević Divna: *STRAH BOŽJI: Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, Mala teorijska biblioteka; 43, Osijek, 1993., str.5-8.

³⁵⁶ Osobno sam čitala novosadsko izdanje kojem je puni naziv *GREH i STRAH: Stvaranje osećaja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka* (sv.2, Književna zajednica Novog Sada Dnevnik, Novi Sad, 1986.)

³⁵⁷ Delumeau Jean: *GREH i STRAH: Stvaranje osećaja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka* (sv.2, Književna zajednica Novog Sada Dnevnik, Novi Sad, 1986., str.599.

³⁵⁸ Zečević Divna: *STRAH BOŽJI: Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, Mala teorijska biblioteka; 43, Osijek, 1993., str.11.

³⁵⁹ Npr. citat koji se ne nalazi kod proroka Izaije, nego Jeremije, a fra Jeronim ga pripisuje Izajiji u propovijedi 28. *Pridika od griha smartoga u utorak po drugoi nedilji korizme*. Citat glasi ovako: *Obstupescite caeli super hoc*. (Zapanjite se nad tim, nebesa.)

crkvene oce i naučitelje. Neke od njih naziva *moj* ili *naš* ovisno pripada li franjevačkom redu ili se rodio u krajevima koje nastanjuju Hrvati. I za fra Jeronimove propovijedi je karakteristično da sadrže racionalne i konkretne primjere koje su njegovi slušatelji sami iskusili ili ih sami sebi lako mogu dočarati. Filipović je sve propovijedi napisao prema tadašnjim zahtjevima i preporukama govorničke vještine, a da je bio izvrstan govornik i propovijednik ne treba ponovno, posebno napominjati. Već ranije spomenuti fra Karlo Jurišić kaže: „Filipovićeve propovijedi su među Braćom bile toliko cijenjene, da su već za njega živa provincijali naređivali, da prigodom njihova službenoga pohoda studenti moraju u blagovaonici napamet recitirati jedan govor iz knjiga mp. o. Dekana!“, odnosno fra Filipovića jer je nosio časnu titulu Dekana provincije.³⁶⁰

6.2. Jezik i grafija u djelima fra Jeronima Filipovića

Fra Jeronim Filipović svoje propovijedi piše na hrvatskom jeziku osamnaestog stoljeća, temeljenom na novoštokavskom ikavskom narječju, ali koristi i fraze na latinskom jeziku. Rukopisne propovijedi koje su analizirane, pisane su uredno i prilično razumljivo, iako je bilo potrebno neko vrijeme za razumijeti način na koji Filipović piše određena slova, te riječi u kojima današnji književni jezik prepoznaje glasovne tvorbe, a tada ih još nije bilo. Pa tako na primjer imamo riječ *Stvoritegl* gdje *g* i *l* stoje umjesto *lj*, ili pak riječ *magne* gdje *g* i *n* stoje za slovo *nj*. Filipović kod riječi *djevica*, kao i u bilo kojoj kombinaciji slova *c* i *i*, ne koristi uvijek isti način pisanja, tako da možemo naići i na *Divicza* i na *Divizza* (slično je i kod primjera *otzi* i *ozzi*, ili pak *slihaotzi* ili *slihaozzi*). Slovo *ž* piše znakom *x*, dok *š* piše kombinacijom slova *s* i *h* koje i grafički poveže u jedno slovo. Slovo *ć* ćemo zamijetiti kao *chi*, odnosno kombinacijom slova *c*, *h* i *i*. Često zna nakon slova *g* doći slovo *h*, pa tako imamo primjere riječi *Bogh* i *drughi*. S obzirom da neka slova piše na isti način kad su velika i kad su mala, ponekad je teško zaključiti o kojima se radi, a naglašavanje velikim početnim slovom određene riječi sigurno može dati na značenju toj riječi. Slova *r*, kao i *s* i *t*, te *m* i *n*, ponekad slično piše pa se značenje riječi treba izvući iz konteksta, te uz pomoć drugih slova.

Fra Filipović često poduplava slova pa tako imamo riječi kao što su *dillo* i *dillovanje*, ili *parvii*. Za slovo *đ* koristi *g*, pa tako imamo primjer riječi *igu*, dakle iđu (idu). I danas se taj

---

³⁶⁰ Knezović Pavao: *Izbor iz propovijedi fra Jeronima Filipovića iz sinjskog Kodeksa E*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., str.127.-128.

oblik, *iđu*, koristi u Sinjskoj krajini. Slovo *č* je jednostavno označeno slovom *c* (*ticu*). Ponekad slovo *i* piše slovom *y*, kojeg u današnjoj hrvatskoj abecedi, kao ni *x*, ne postoji.

Zanimljiva, ali i otežavajuća stvar dok se ne „uđe u grafiju“ fra Filipovića, je ta što ima naviku često spajati riječi u jednu, pa je potrebno razlučiti o čemu se radi. Za to postoje zaista brojni primjeri, ali navest ću samo neke: *dase*, *kadje*, *kakose*, *daje*, *kunese*, *pravose*, *mozelize*, *jednomu*, *stochie*, *drughise*, *vidise*, *vagliase*, itd. Ne radi ovo uvijek, ali puno češće možemo vidjeti riječi slične prethodno navedenima, spojene u jednu. Također, ne dodaje ni uvijek prethodno spomenuta dupla slova, tako da je teško zaključiti po kojem pravilu nekad piše dupla slova ili spojene riječi.

Što se tiče interpunkcije, fra Filipović uglavnom koristi točku i upitnik. Uskličnik se može rijetko primjetiti, a zarez je prisutniji. Međutim, nije uvijek potpuno jasno zašto stavlja točku i mjesto gdje je stavlja. Često to radi prije nego krene s latinskim citatom (iako bi pravilno trebala tu doći dvotočka), ali ni to nije uvijek slučaj. Također, zbog otežanog raspoznavanja velikih početnih slova, ponekad nije jasno zašto je točka stavljena, ako smisleno ne dobijemo dojam da je kraj rečenice. Ponegdje, gdje bi trebao doći zarez, zarezu nema.

Fra Filipovićev stil pisanja obilježavaju većinom jako duge rečenice, za koje ponekad ne možemo sa sigurnošću reći radi li se o loše korištenim ili ne korištenim interpunkcijskim znakovima, ili su one zaista tako duge.

6.3. Sveto i grešno: Fra Jeronim Filipović kao kritičar vjere i morala svojih suvremenika

Pojam moralne teologije nije jednostavno definirati pa će se ovdje moći vidjeti par definicija iz različite literature. Prva definicija je iz *Općeg religijskog leksikona* gdje se moralna teologija naziva još i *moralka*. Naime, to je grana kršćanske teologije koja proučava moral sadržan u objavi. Dok etika filozofski proučava moral s naravnoga gledišta, moralna teologija ga proučava teološkom metodom polazeći od Svetog pisma, tradicija i crkvenog učiteljstva. To je narativna teološka disciplina (moralna norma), no vodi računa o konkretnoj ljudskoj situaciji i povijesnom razdoblju. Njezin formalni dio s gledišta opće antropologije proučava nadnaravno moralno dobro, zakon i savjest. Njezin materijalni dio bavi se

pojedinačnim i društvenim obavezama i njihovim moralnim ispunjenjem. U katoličkoj moralnoj teologiji razlikuje se pet sustava moralne teologije ili, bolje rečeno, pet etičkih teorija o djelovanju i dvojbi: tuciorizam, probabiliorizam, ekviprobabiliorizam, probabilizam i laksizam.³⁶¹ *Enciklopedijski teološki rječnik* donosi da se moralna teologija bavi djelovanjem čovjeka kao moralnog bića, spašena u Kristu. Moralna teologija ustrojena je na razini polaznih načela kao filozofska etika, s posebnosću koja ju specifikira po tome što uzima neka načela iz vjere.³⁶² Michele Aramini u *Introducción a la Teología moral* piše kako kršćanski smrtni život prirodno ima interpretaciju rođenu iz vjere, te iz tog razloga kršćanska refleksija oduvijek je stvarala jedan moralni „projekt“ baziran na njoj. Po ovome, moralna teologija ne bavi se samo moralnim vrijednostima koja su djela savijesti individualca vjernika, već se bavi razumijevanjem moralnih vrijednosti zajednice u određenom povijesnom razdoblju i u sadašnjosti, kako bi se vrednovao odnos, tj. odgovaranje i podudaranje s vrijednostima Evandjelja, a s druge strane je nužno da se zadrži pažnja na formama kršćanskog ponašanja koje se mijenja s vremenom, tako da sve bolje odgovara zahtjevima Evandjelja. Moralna teologija istražuje kako čovjek treba oblikovati svoj život prema svjetlu svog poziva i nadnaravnog putu. Istražuje vrijednosti i norme kršćanskog djelovanja prema otkrivenju. Dakle, moral je dio teologije gdje se istražuje poštivanje normi ljudskog slobodnog djelovanja u svjetlu otkrivenja.³⁶³

Moralni nauk crkve, kako kroz propovijedi i govorništvo, tako se nalazio i u katekizmima. Osim što oni obrađuju dogmatski dio, odnosno vjerovanje, obrađuju i onaj moralni. Katolički čudoredni nauk je sadržan u poglavljima o dvije zapovijedi ljubavi, o Deset Božjih Zapovijedi, o vrlinama, o blaženostima, o sakramentima i o molitvi. Profesori moralnog bogoslovlja govore o dva dijela moralnog bogoslovlja.³⁶⁴

Prvi se tiče općeg moralnog bogoslovlja i raspravlja o bitnostima i temeljima ćudoređa, te načelima koja ravnaju ljudskim djelovanjem pod vidom konačne svrhe čovjeka. Opće bogoslovlje raspravlja i o konačnoj svrsi života i ljudskog djelovanja, o unutarnjem i

---

³⁶¹ *Opći religijski leksikon: A-Ž*, gl. ur. Adalbert Rebić, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2002., str.603.

³⁶² *Enciklopedijski teološki rječnik : Sveto pismo, povijest, duhovnost, fundamentalna teologija, dogmatika, moral, ekumenizam, religije*, gl. ur. Aldo Starić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., str.683.

³⁶³ Aramini Michele: *Introducción a la Teología moral*, Sociedad de San Pablo, Bogotá, Colombia, 2007., str. 10.-11.

³⁶⁴ Bekavac Basić Ivan: *Temeljni pojmovi moralne teologije u „Pripovidagniu nauka Karstjanskoga“ Jeronima Filipovića*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., str.50.

vanjskom čudorednom djelovanju, o zakonu kao objektivnoj i izvanjskoj moralnoj normi, o savjesti kao subjektivnoj i unutrašnjoj moralnoj normi, te o krepostima i o grijehu.³⁶⁵

Drugi dio moralnog bogoslovlja odnosi se na posebno moralno bogoslovlje, odnosno, moralne istine, propise i dužnosti čovjeka prema Bogu, sebi i bližnjemu, a uključene su i dužnosti vjernika prema Crkvi, te čovjekove obaveze izložene u Deset Božjih Zapovijedi. Posebno moralno bogoslovlje se još dijeli na tri dijela: a) istine o Bogu i dužnosti prema Bogu; b) načelne obveze prema čovjeku; c) obveze vjernika prema Crkvi. Osnovno bogoslovlje je ono o sakramentima i o zapovijedima.³⁶⁶

Izvor moralnog bogoslovlja je *objava* sadržana u Svetom Pismu i tradiciji, te ljudski razum. Katekizme treba usvojiti svaki vjernik. Filipovićeve propovijedi bile su tražene od župnika jer su se mogli osloniti na kvalitetan priručnik za svoje nedjeljne propovijedi.³⁶⁷

Ivan Bekavac Basić u svom je znanstvenom članku također iznio terminologiju moralne teologije kod fra Jeronima Filipovića za razdoblje od 1750. do 1765. godine. Kao blagoslovne kreposti i vrline navodi *virru, uffagnje i gliubav*, dok su ljudske kreposti i vrline *razborstvo i mudrost* koje poistovjećuje, *pravda, jakost i ustarpgljenje*.³⁶⁸

Što se tiče grijeha Filipović ih razlikuje po težini: *grih/grih iztocnii, grih/ghrih vlastitii, grih smartni, grih lakii*. Sedam glavnih grijeha nije navedeno, a šest grijeha protiv Duha Svetoga obuhvaćaju: *neuffagnie spasegnia; zlo uzdagnie spasisse brez dostojanstva, i dobriih diilah; suprotivitse istini poznatoj; nenavidost dobra duhovnoga izkargni; otvrdnostu u grihu; nepokajagnie nepokognie, tojest odluka umrit brez pokajagnia*. Na kraju nabroja četiri posljednje stvari, a to su: *smart; sud opchieni/suud opchienii; pakao; raj*.³⁶⁹

S obzirom da je fra Filipović svoje slušatelje poučavao vjeri i moralu kroz propovijedi koje je pred njima iznosio, trebao je zasigurno dobro poznavati vjerski i moralni život svojih slušatelja. Kao teolog splitskih nadbiskupa Bizze i Dinaričića, više je puta sudjelovao pri ispitivanju kršćanskog nauka. Kao provincijal obilazio je župe i interesirao se za vjerski i moralni život vjernika. Imao je velikog interesa da tu stranu njihovog života upozna i, bez

---

³⁶⁵ Ibidem

³⁶⁶ Ibidem

³⁶⁷ Ibidem, str.50.-51.

³⁶⁸ Ibidem, str.53.

³⁶⁹ Ibidem, str.55.-56.

uljepšavanja, iznese u svojim propovijedima koje iz tog razloga možemo smatrati vrlo objektivnima i pouzdanima, što potvrđuju i spisi njegovih suvremenika.³⁷⁰

Iako je fra Filipović dobro poznao sve franjevačke pokrajine i na mnogo mjesta osobno ispitivao kršćanski nauk starije i mlade, te spoznao dosta neznanja i grešnog života, Ante Soldo smatra da je njegov zaključak, „Meni se čini da ćemo lakše naći karstjanina koji je sve zapovidi pristupio, nego onoga koji nije nijednu“, propovjednički pretjeran. Narod je bio nepismen i priprost, u brigama i siromaštvu, te je teško ulazio u bitna pitanja vjere. Soldo zaključuje da za to jednostavno nije imao vremena, ni intelektualne predispozicije.³⁷¹

Fra Filipović je vrlo nezadovoljan znanjem vjernika njegova vremena, počevši od neznanja molitvi, preko neznanja o tome što je ispovijed, pričest, sakrament ženidbe, do neznanja molitve Djela vjere, ufanja i ljubavi. Karlo Kosor piše o događaju kada je fra Filipović jednog postarijeg muškarca upitao da mu kaže što je to ufanje. Ovaj je odgovorio: „Ufam se u Boga“. Među vjernicima je jako malo bilo onih koji su znali izgovoriti „ispovid općenu“. Sve drugo su ih svećenici morali ispitivati pa su se iz tog razloga našli i u velikoj neprilici što da s njima rade.³⁷²

Veliko vjersko neznanje se najviše demonstriralo kroz vladanje vjernika u crkvi pri primanju sakramenata, slušanja Sv. Mise ili u držanju privatnih molitvi. Vjernici se ne znaju pravilno pokloniti pri ulazu u crkvu, u samoj crkvi više gledaju tko je u crkvi i po crkvi nego li prema oltaru, dok je misa trajala nedolično su stajali, smijali se, razgovarali i jedni druge pozdravljali. Mlađim ženama i djevojkama je bitnije bilo kako izgledaju i da nošnjom svrate pozornost, nego li da ozbiljnim držanjem i molitvom ugone Bogu. Ako se za vrijeme mise slučajno nešto dogodilo u crkvi, nastao bi ogroman žamor, a ako bi se nešto dogodilo pred crkvom ili u blizini, mnogi su odlazili s Mise da vide što se događa. Neki nisu htjeli kleknuti ni za vrijeme izlaganja presvetog Sakramenta, već su stajali na nogama, „kako čine mnogi rišćani“.³⁷³

Mnogi nisu imali prava saznanja o svecima i svetačkim slikama. Klanjali su se slikama Isusovim, slikama Blažene Djevice Marije i slikama svetaca, ali su malo razmišljali o tome

---

³⁷⁰ Kosor Karlo: *Fra Jernom Filipović kao kritičar vjere i morala svojih suvremenika*, Zbornik Kačić, god. VI., Split, 1974., str. 124.

³⁷¹ Soldo Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga druga, Ogranak Matice Hrvatske u Sinju, Sinj, 1997., str.338.

³⁷² Kosor Karlo: *Fra Jernom Filipović kao kritičar vjere i morala svojih suvremenika*, Zbornik Kačić, god. VI., Split, 1974., str. 124.-125.

³⁷³ Ibidem, str.125.

koga li te slike prikazuju. Iz tog razloga mnogi pri ulazu u crkvu idu odmah do slike Blažene Djevice Marije ili nekog sveca, ne naklonivši se prvo Sakramentu „u komu je Svetac nad svecima“. Ukoliko se otvori slika Blažene Djevice Marije pri iznošenju presvetog Sakramenta, svi će se pokloniti slici kao da i nije presveti Sakrament iznesen.³⁷⁴

Bez obzira na slabo vjersko znanje kod vjernika, oni su u dobra fra Jeronima Filipovića dosta često pristupali Svetim sakramentima ispovijedi i pričesti. Jedni svakih osam dana, jedni svakog mjeseca, jedni svakog drugog mjeseca, jedni „kad su velike svetkovine Blažene Djevice Marije“, a jedni „od godine do godine“. Međutim, ipak je malo onih koji su se pričešćivali svako osam dana ili svakog mjeseca. Bilo ih je koji su se željeli ispovjediti i pričestiti „svake nedilje i svakoga proštenja, ali nisu mogli vazda naći ispovjednika, pa su morali po dva i tri puta dolaziti da se ispovjede“. Fra Jeronim smatra da je tomu uzrok manjak ispovjednika, a i činjenica da bi ih odjednom za ispovijed bio zaista velik broj.³⁷⁵

Fra Jeronim vjernicima zamjera što su nakon ispovijedi „trčali“ na pričest bez ikakve prethodne pripreme, a vjernice su dolazile otkrivene glave kao da „idu na pir“ ili s cvijećem okićene „kao da idu u kolo“. Poslije pričesti su vrlo malo ostajali u crkvi, a izvan crkve bi odmah započinjali svakodnevne razgovore. Problem je bio što bi istog dana velika većina vjernika počinila isti grijeh, ako ne i gori, kojeg su ispovjedili taj dan. Slično su se vladali i za vrijeme krizme. Tom sakramentu su, kao i drugima, pristupali vrlo neozbiljno i bez sabranosti, dok su se stariji sramili pristupiti krizmi jer su im se drugi podsmjehivali zbog godina.³⁷⁶

Fra Filipović je nezadovoljan i načinom na koji su pojedini vjernici obavljali privatne molitve izvan crkve, kako je već ranije spomenuto. Prema njegovim riječima, neki bi uzeli kronicu ili molitvenu knjižicu, te bi molitve govorili ondje gdje su svakodnevni razgovori, „gdi se besidi“. Dok su molili ujedno su pratili i razgovor, pa bi se čak znali i „ubaciti“ u taj razgovor, ili bi pak počeli na drugoga vikati ili nešto drugo činiti. Dakle, zamjera im što nisu posvećivali punu pažnju moljenju, te općenito bilo kojem vjerskom činu. Fra Filipović daje primjer čovjeka koji je *Očenaš* molio na slijedeći način: „*Otče naš koji jesi na nebesih: Konja onoga sveži. Sveti se ime tvoje, budi volja tvoja: Izčeši ga. Kako na nebu tako i na zemlji: Napoj ga i daj mu zob.*“ Neki su čak znali i vraga umetnuti i proklinjati.³⁷⁷ Uzevši u obzir

---

³⁷⁴ Ibidem

³⁷⁵ Ibidem

³⁷⁶ Ibidem, str. 126.

³⁷⁷ Ibidem

iznesene događaje, reklo bi se da kršćani cetinskog kraja kao da nisu u potpunosti shvaćali važnost vjere i predanost toj vjeri. Dakle, deklarirali su se kao kršćani, primili su i primaju Svete sakramente, odlaze na Misu, ali ne proživljavaju i ne žive istinski vjeru koju ispovijedaju, a neki je ne znaju ni ispovijedati kako treba. Stvara se dojam kao da npr. odlaze na Misu jer „to tako treba“, a ne zbog istinske potrebe i želje.

Što se tiče svetkovanja blagdana, odrasli nisu mnogo vodili računa o dužnosti slušanja Svete Mise u nedjelje i zapovjedne blagdane. Roditelji i starješine obitelji, iako im mlađi ne bi uvijek bili potrebni kod kuće, nisu običavali mlađe slati u crkvu za nedjelja i svetkovina. Neki su svjesno čekali „dan svetačnji“ da bi pošli na put, bez obzira što će propustiti Svetu Misu. Neki bi ranije pošli u crkvu kako bi mogli prije svratiti u krčmu. Nekad bi tu i ostali pa u crkvu dolazili na pola Mise ili na pola propovijedi. Bilo je i onih koji bi se nakon mise opijali te dolazili kući „nalivši glavu vina“. S druge strane, neki bi slobodni dio blagdana provodili u taštima razgovorima, u ogovaranju, u svađi ili u bludnosti. Fra Jeronim na temelju ovoga zaključuje kako su kršćani Boga više vrijeđali na neki blagdan ili u nedjelju, nego „običnim“ danom.³⁷⁸

Fra Filipović im zamjera i to što su se blagdanima i nedjeljom češće fizički sukobljavali, dokazivajući svoju fizičku i tjelesnu snagu. Na veće se svetkovine kao što su Božić, Uskrs ili Velika Gospa, igralo kolo, a ono se sastojalo od veće ljudske bliskosti u plesu, te pjevanje pjesama. Fra Jeronim oštro osuđuje kolo kao vražje djelo, a vrag je u liku zmije u tom kolu prisutan. U liku zmije je i prevario prvu ženu Evu. Na taj način se kolom vara i truje kršćanske duše jer u kolu, po navodu fra Filipovića, muško i žensko „zajedno opće, beside, smiju se, tiču se, razgovaraju se“.³⁷⁹

Kletve i psovke bile su uvriježene među fra Jeronimovim suvremenicima. Naime, mnogi njegovi suvremenici bi ih počeli izgovarati kada bi progovorili, a govorili su ih onda sve do svoje smrti. Bez razlike dobi i spola izgovarali su sramotne riječi i psovke. Sve negativne strane vjerskog i moralnog života svojih suvremenika on pripisuje ponajviše njihovom vjerskom neznanju. Nisu poznavali vjerske istine i nisu imali prave pojmove o kršćanskom moralu. Iz tog razloga ne čudi što nisu živjeli pravim kršćanskim životom. Po njemu su sami vjernici krivi za to, a ne župnici i drugi svećenici. Iako su se župnici izrazito trudili da starije usmjere na vršenje njihovih vjerskih dužnosti i da šalju djecu na vjeronauk,

---

³⁷⁸ Ibidem

³⁷⁹ Ibidem, str.127.

nailazili su na slab odaziv. Kako kaže fra Jeronim da se mnogima činilo da „slišat Rič Božju“ znači „vrime zalud gubit“. Sve ovo je navelo fra Jeronima da napiše kateketske propovijedi ne bi li njima poučio vjernike kršćanskom nauku, a i župnicima pomogao u njihovu odgovornom pastoralnom radu.³⁸⁰

Djeca su od najranijeg djetinjstva slušala psovke pa su ih i sami izgovarali. Kada bi narasli, počeli bi razmišljati o njihovom značenju i konačno bi nalazili način da ih dijelom i ispune. Od takvih misli padali bi u grijeh. Fra Jeronim zaključuje da su zato mladići i djevojke rano počeli razmišljati o braku. Smatrali bi sramotom „stat u čistoči divičanskoj“ što je potpuno kontradiktorno nauku crkve, odnosno krepostima ranije spomenutim. Djevojka se smatrala vrijednom ako bi bila slobodna u govoru i dodiru s muškarcima, ako bi dobro igrala kolo. Mlađe žene i djevojke su pozornost na sebe svraćale ukrašavanjem nakitom kojeg su najviše stavljale na glavu, vrat i uši. Mladići su tako zamjećivali djevojke na prelima i sijelima koje bi „birali“ za sebe, te je osim razgovora znalo dolaziti i do „nepoštenih“ doticaja. Nije bilo rijetko da su mnogi zaručnici prije vjenčanja padali u grijeh. Događalo se i da se djevojka iznevjerila mladiću i pošla za drugoga. Tada bi iz ljutnje uvrijeđeni mladić rekao da ju je iskoristio, iako to često nije bila istina. Bilo je i onih djevojaka koje su se obećavale za više mladića. Fra Jeronim donosi podatak da se jedna zaručila čak s desetoricom. Svakako, ovakav čin bio bi loš i za djevojku i njene roditelje, a djevojka bi često izgubila „sriću i poštenje za vazda“.³⁸¹

Slučajevi otmica, umaknuća i vjenčanja na silu nisu bili rijetki. Naime, mladić bi skupio više prijatelja i u povoljan trenutak ugrabio voljenu djevojku, ne samo protiv volje njezinih roditelja nego i protiv njene volje. To je još jedan od razloga zašto je među rodbinom dolazilo do smutnja, pa čak i ubojstava. Neki su roditelji silili sinove i kćeri da stupaju u brak protiv njihove volje. Kćeri su silili prijetnjom da im neće ništa dati, pa čak ni roditeljski blagoslov, ukoliko ne ispoštuju njihovu volju. Neke bi poslušale roditelje, a neke bi bježale mladiću kojeg su voljele. Roditelji su znali zbog neimaštine odgađati vjenčanja, pa su se zaručnici znali tajno vjenčati, a posljedica bi bila da su morali ići „po kancelarija“ i javno očitovati osobnu i obiteljsku sramotu.³⁸²

---

³⁸⁰ Ibidem, str.128.-129.

³⁸¹ Ibidem, str.129.-130.

³⁸² Ibidem

Roditelji mladenke su također znali stavljati uvjete zaručnicima svojih kćeri, a najčešće su ti uvjeti bili materijalni. Fra Jeronim oštro osuđuje takav običaj i naziva ga „zlim običajem“ jer ženidbu svrstava na razinu kupoprodajnog ugovora.³⁸³

Bilo je i mješovitih ženidbi koje, ako su sklopljene dozvolom crkvenih poglavara, dopuštaju roditeljima da im djeca budu i katoličke i pravoslavne vjere, dok bi majka ostala katolkinja. No, bilo je slučajeva da bi katolička djevojka svojevrijedno radi udaje prešla na pravoslavlje, a ako za to ne bi dobila dozvolu katoličkog biskupa, budući da pravoslavni parosi nisu mogli obaviti takva vjenčanja bez njihove dozvole, vjenčavali bi se u Bosni ili potajno pred svojim parohom, a proglasili bi da su se vjenčali pred nekim svećenikom putnikom.³⁸⁴

Neki muževi su svoje žene smatrali nižim bićima od sebe, pa su s njima postupali kao sa služavkama, ili još gore, kao sa „sužnjicama“. Psovali su ih, vrijeđali i tukli, međutim, i one su iz čista mira znale muževe ljutiti. Bilo je slučajeva u Dalmatinskoj zagori da bi one pobjegle od muževa ili muževi od njih. Osim crkveno sklopljenih brakova bilo je i divljih, odnosno, pojedini muškarci živjeli su s nevjenčanim ženama, te je takve pojedince fra Jeronim smatrao gorima od muslimana koji su imali više žena, jer su za razliku od njih, muslimani bili vjenčani sa svakom po svome zakonu. Također, fra Jeronim osuđuje bračni onanizam kao grijeh „protiva naravi“, jer je brak po svemu za stvaranje obitelji. Ovo je potvrda i da je oko polovice 18. stoljeća bila prisutna pojava neprirodnoga sprečavanja začeca.³⁸⁵

Roditelji su veću brigu vodili o blagu nego o djeci. S obzirom da ih nisu ni pretjerano nadzirali, mladići bi postajali skloni krađama, drskosti i neposlušnosti roditeljima. Roditeljima je bilo važnije da budu npr. korisni vojnici, trgovci i sl., a ne kakvi su oni po moralu, dok težaci o budućnosti svojih sinova kao da nisu vodili nikakve brige. Prepuštali su ih njihovim navikama, a ako bi počinili kakvo nedjelo, kleli bi ih. Jedna takva kletva je bila i: „Vraže, Đavle, Smrt vas pridrla, nijedan zakone!“ Ili nešto ovakvo: „Sotono, Udobo, Smrt vas pomorila, Bog Vas ubio, Vrat ulomili, Ne bilo Vas!“ i sl. Odrasli sinovi i kćeri na te kletve se nisu mnogo obazirali, jer su bile dio tradicionalnog komunikacijskog koda „surovo podneblje pa i surov jezik“, stoga je u obiteljima dolazilo do psovke, svađe, nereda, siromaštva, pa i rasula same obitelji. Bilo je sinova koji su roditeljima znali odgovarati na njihove kletve, koji

---

³⁸³ Ibidem

³⁸⁴ Ibidem, str.131.

³⁸⁵ Ibidem

nisu bili ni gladni ni žedni dok su roditelji gladovali i žeđali. Za ovo fra Jeronim krivi i roditelje koji su svojim primjerom djecu više kvarili nego pravilno odgajali. Očevi su znali dolaziti kući pijani i u pijanstvu tući i psovati i ženu i djecu. Majkama je bilo važnije kako će im kćeri pjevati, razgovarati i plesati kolo, nego li će biti čestite kršćanske djevojke. Bilo je i majki čedomorki, međutim fra Jeronim ne precizira misli li na djevojke-majke ili na već udate žene. Na čedomorstvo su se odlučivale kako bi pred ljudima sačuvale dobar glas, a fra Jeronim ih smatra gorima od najgorih zvjeri. Međutim, ipak je bilo slučajeva kada su majke nehotice prouzrokovale smrt djeteta.³⁸⁶

Neki roditelji su silili sinove da postanu svećenici ili fratri, te ukoliko bi oni ipak odlučili suprotno, roditelji bi ga svojim prijetnjama ili molbama prisilili da se zaredi ili svečano zavjetuje. Fra Jeronim piše da su roditelji tako činili jer su imali „mnogo sinova“, ili jer su opažali da im sin ima nekakvu manu i „da nije dobar za kuću“, te da bi kao svećenik ili fratar bio koristan roditeljima i braći.³⁸⁷

Međusobni odnosi kršćana, onako kako ih fra Jeronim vidi, nisu najbolji. Naime oni se „među sobom grizu“, „jedan drugome otimlje, jedan drugoga psuje, jedan drugoga nenavidi“. Piše kako su više puta bili nepravedni prema svojim župnicima i drugim svećenicima. Po jednom lošem svećeniku ili redovniku sudili su i ostale, te su te pogreške pripisivali svima. Bilo je onih koji su svećenike zaista slabo poštivali. Ništa nisu davali za njihovo uzdržavanje, a ako bi im i dali, dali bi preko volje, te još uz to izazivali prepirke i svađe.³⁸⁸

Sve u svemu, život stanovništva bio je vrlo težak. Narod su morale razne bolesti, progonstva, glad, rat, pomor, gubljenje blaga, suša, potop, te brojne druge nedaće. Mnogo je bilo siromaha, prosjaka, za gladnih godina i smrtnih slučajeva od gladi. Prema prosjacima se nisu svi jednako odnosili, tj. neki su davali više onima koje su poznavali nego onima koje nisu poznavali. Neki su pri davanju i vrijeđali prosjake samo da ih odbiju od sebe. Neki su nekoliko puta odgađali milostinju, a oni koji su najmanje davali, najviše su na navalu prosjaka vikali. U godinama gladi bilo je nekih koji su bili siti i pijani, te su se oblačili u „skarlet“. Prema gladnima su bili bezosjećajni, a u hrani i piću su pretjerivali. Fra Jeronim govori kako je ta neumjerenost poticala na veći grijeh, te da su manje pohađali crkvu i manje se molili

---

³⁸⁶ Ibidem, str.132.

³⁸⁷ Ibidem

³⁸⁸ Ibidem, str.132.-133.

Bogu. Bilo je i onih koji su svoje žalosne dane provodili u osmanskim tamnicama ili državnim kaznionicama.³⁸⁹

Među vjericima se osjećao manjak prave kršćanske ljubavi i jedni druge nisu opominjali zbog kletvi, psovki ili krađe, te tako stali u obranu Božje časti, već su se zaokupljali sami sobom. Govorili su: „Ja ću za moje grihe odgovarat, a on će za svoje. Moj posao nije druge karat, nego mene čuvat.“ U ovim rečenicama pronalazimo dozu sebičnosti, samoljublja. Manjak kršćanske ljubavi manifestirao se i u odnosima prema strancima i bolesnicima.³⁹⁰ Čak su se i mlađi i zdravi kršćani starcima podrugivali, izazivali ih i vrijeđali. Ukućani bi ih u bolesti zanemarivali, a ako bi duže болоvali, željeli bi im smrt. Zapuštali su ih i davali im hranu koja bi im više pospješivala smrt nego pomagala da ozdrave.³⁹¹

Odnosi između katolika i „rišćana“, odnosno pravoslavaca, bili su slabi zbog vjerskih razlika. Bilo je „rišćana“ koji su javno govorili da bi se radije poturčili nego pokatoličili zbog mržnje koju su imali prema rimskoj crkvi, kako piše Karlo Kosor, i jer su ih tako naučili „njiovi pastiri duša“. Katolici naprotiv, kaže fra Jeronim, nisu imali ni najmanje mržnje i obojnosti prema njima. Kao dokaz navodi se da katolička crkva priznaje njihove sakramente i ne odbijaju ih krstiti. U jednoj od propovijedi fra Jeronim poziva vjernike da se za njih mole kako bi se oni uvjerali da ih katolici ljube, te da oni katolicima uzvrate istom mjerom.³⁹²

Ljudi fra Jeronimovog doba su bili vrlo skloni ogovaranju bližnjega, kako je već ranije spomenuto. Na uvredu bi odgovarali još većom uvredom, a to je posebno vrijedilo za žene. Rijetke bile one koje su znale prijeći preko uvrede, odnosno, strpljivo je podnijeti. Ljudi su sudili po materijanom, po vanjštini, a ne po ljudskosti, dobroti i poštenju. Međusobne odnose su narušavale laži i zakletve. Lažna obećanja, preuveličavanja, lažne informacije, podcjenjivanja, omalovažavanja, i sl., sve to su bili dijelovi svakodnevnice.³⁹³

Krađa je također bila sveprisutna, a po fra Filipoviću najgori oblik je bio zajam, zalog, odnosno kamatarenje. Bilo kakvu ekonomsku ovisnost on najstrože osuđuje. Slučajeve davanja i uzimanja dugova sveo je na tri čina. Prvi su vjerovnici koji su siromasima davali novčani dug, ali zato su mu uzimali livadu ili oranicu. Dakle, od dobitka su vraćali dug, te kada su se namirili, trebali su vratiti zemlju, ali oni bi je držali duže tvrdeći da dug još nije

---

³⁸⁹ Ibidem, str.133.

³⁹⁰ Fortis i Lovrić govore o morlačkoj gostoljubivosti, tako da se ovi opisi više odnose na fra Filipovićevo subjektivno promatranje.

³⁹¹ Ibidem, str.133.

³⁹² Ibidem, str.134.

³⁹³ Ibidem,

podmiren. Drugi čin je uzimanje zemlje pri davanju duga, „teženje“ te zemlje i davanje vlasniku „dohotka“: U trećem činu je dužnik dobijao novac, i to cijelu svotu, a kamatari bi mu uzeli zemlju ili kuću na uživanje. Zemlja bi se iskorištavala, a dobit se povećavala. Fra Jeronim napominje da novac ne raste, ali da zemlja iz godine u godinu donosi korist.³⁹⁴

U krađi i lihvarstvu isticali su se posebno trgovci koji su prema fra Jeronimu, trgovali protiv svih zakona. Međutim, bilo je i težaka koji su krali i otimali.³⁹⁵

Fra Jeronimove suvremenike trovala je i zavist, mržnja i želja za osvetom. Do mržnje je dolazilo zbog osobne uvrede. Nerijetko je dolazilo i do fizičkog obračuna koji bi znao završavati i ubojstvima. Nakon toga tražila se „krv za krv“, odnosno krvna osveta, kako je već opisano u poglavlju o narodnim običajima Sinjske krajine.³⁹⁶

Fra Jeronim je progovorio u propovijedima i o odnosu kakav bi trebali njegovi suvremenici imati s građanskim i crkvenim vlastima. S obzirom na tragičnu sudbinu fra Filipa Grabovca, fra Filipović je svoje slušatelje uvjeravao da su pod grijeh dužni „svoga kralja, svoga poglavicu štovat, njemu dobro želeći, od njega dobro govoreći, za njega Boga moleći, njegove zapovidi izpunjavajući“. Dužni su poštivati i predstavnike njegove vlasti koji vladaju u njegovo ime. S druge strane, piše kako se poglavice nisu htjeli miješati u vjerski i moralni život podanika jer su smatrali da je to posao „pastira duša“ s čim se fra Jeronim ne slaže već ističe da su po svome položaju bili dužni to činiti, ne samo iz ljubavi nego i po pravdi kažnjavati moralne delikte i paziti da se Boga ne vrijeđa. Žao mu je što nisu tako postupali jer smatra da bi, s obzirom da su ih se podanici bojali, dosta dobrog tako mogli učiniti. Međutim, fra Jeronim kao da nije bio zadovoljan ni s crkvenim vlastima, točnije s pojedinim biskupima, za koje smatra da nisu ulagali dovoljno truda oko vjerskog i moralnog uzdizanja vjernika.³⁹⁷

Svakako, kršćani su za svoje grijehe stalno tražili opravdanje te najčešće okrivljavali jedni druge. Bilo je onih koji su priznavali grijeh, ali su ga pokušavali umanjiti. Fra Jeronim je zbog svega navedenog znao svjesno upotrebljavati u svojim propovijedima, jezive primjere u tumačenju i primjeni vjerskih istina i moralnih načela, ne bi li slušatelje potresao, uozbiljio i potakao na promjenu života i vladanja. Kaže im: „Dosada sam vam prilike strahovite donosio za pristašit vas strahom pravim, da ne biste u koju himbenost upali!“ Također, na drugom

---

³⁹⁴ Soldo Ante Josip: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga druga, Ogranak Matice Hrvatske u Sinju, Sinj, 1997., str.150.

³⁹⁵ Kosor Karlo: *Fra Jeronim Filipović kao kritičar vjere i morala svojih suvremenika*, Zbornik Kačić, god. VI., Split, 1974., str. 136.

³⁹⁶ Ibidem, str. 136.-137.

³⁹⁷ Ibidem, str.138.

mjestu: „Krstjani, hotio bi da se i vi pristrašite ter da u grihu ne živete, čekajući ispovidit se od korizme do korizme.“ S obzirom da nemamo pouzdanih dokaza, teško je reći je li u svojoj namjeri uspio, ali je ipak sve poduzeo da svoje vjerske podanike moralno pripravi i vjerski pouči, za što zaslužuje svo priznanje.³⁹⁸

---

³⁹⁸ Ibidem, str.139.

7. Propovijedi

Propovijedi koje su pregledane, korištene i analizirane za potrebe ovog diplomskog rada vode se pod imenom *Propovijedi fra Jeronima Filipovića, Fasc. III-IV*, čuvaju se u Arhivu franjevačkog samostana u Sinju, te su sve u rukopisu. Broje 38 propovijedi, od kojih su transkribirane četiri propovijedi, a ostale analizirane na temelju samog rukopisa, nakon što se „ušlo“ u grafiju fra Filipovića. Iako se građa vodi kao fascikl, zapravo se radi o knjizi punoj propovijedi u rukopisu. Fascikl sadrži preko 500 stranica rukopisa, od kojih su mnoge propovijedi posvećene Blaženoj Djevici Mariji, a kako je središte istraživanja grijeh, ponajviše su analizirane one propovijedi iz doba korizme i to je bio glavni kriterij selekcije. Dakle, naglasak analize je na moralu i grijehu ondašnjih *slušaoca* fra Jeronima Filipovića. Propovijedi u rukopisu koje su korištene nisu popisane, odnosno, ne postoji nikakav indeks s popisom naslova propovijedi, te eventualno kratkim opisom svake propovijedi pojedinačno. Iz tog razloga se morao napraviti izbor propovijedi na kojima se temelji ovo istraživanje, s obzirom da je količina rukopisnog teksta zaista velika. Također korištene su i propovijedi koje su transkribirali Pavao Knezović i Divna Zečević. Ukupan broj propovijedi na kojima je temeljeno ovo istraživanje je dvanaest, od kojih je šest potpuno novih i do sada neobjavljenih i neanaliziranih (propovijedi su prilično opsežne), te šest već transkribiranih, ali isto tako neanaliziranih ili nepotpuno analiziranih (koliko se po dosadašnjem pregledu sekundarne literature i istraživanju moglo zaključiti).

7.1. Vrijeme nastanka i namjena propovijedi

Što se tiče vremena nastanka i namjene propovijedi, vrijeme je uglavnom nepoznato dok je namjena u većini slučajeva jasna. Naime, vrlo mali broj propovijedi je datiran i to samo godinom, dok je za veliku većinu vrijeme nastanka nepoznato. Pretpostavka da su propovijedi poredane po liturgijskoj godini u ovom slučaju nije točna, s obzirom da mnoge nose samo naslov *Predika*, uz koji se često nalazi neki redni broj pa ne možemo sa sigurnošću znati o kojem razdoblju liturgijske godine se radi, iako možemo pokušati pretpostaviti iz sadržaja. Još jedan razlog je taj što nemaju slijed liturgijske godine, odnosno, ne prate je. Naime, kada se redaju propovijedi o Blaženoj Djevici Mariji one nisu poredane kronologijom Marijina života. One koje bi se mogle smjestiti negdje u liturgijsku godinu nose naslove kao što su *Predika i. /*

Na cistu Sridu / Od Smarti, Predika / Na Trechi dan Duhova, Predika na dan Svetoga Ivana Apostola i evangeliste, Predika / Na dan / Blazene Divizze Marie od Angelah, Predika druga / Na dan / Uzetja na Nebesa / Blazene Divicze Marie, Predika / Na dan / Porogegnia / Blazene Divizze Marie, Govoregne parvo / Na dan / Neosgvargnenoga Zacetia / Blazene Divizze Marie, Predika / Na / Vodokarste, Govoregne / Na dan / Svetoga Stipana parvoga Mucenika, itd., ali kao što je spomenuto, ne prate tijekom liturgijske godine.

Neke propovijedi već u naslovu donose ono o čemu će u propovijedi biti riječi, kao npr. *Predika od Pokaragniah*, dok neke u naslovima donose podatak da su namijenjene za vrijeme došašća i slična razdoblja u liturgijskoj godini, ali ne možemo tvrditi i da su napisane u to vrijeme, a pogotovo ne koje godine su napisane. Propovijedi koje se nalaze u fasciklu III-IV je sam fra Jeronim izabrao i prepisao da su na jednom mjestu, međutim, nepoznati su kriteriji po kojima je redoslijed propovijedi baš takav, te zašto su baš navedene propovijedi probrane i prepisane. Moja je pretpostavka da je propovijedi sabrao i tematski podijelio, te da je ta podjela bila na temelju svetih osoba i kršćanskih djela i nedjela. Tako u jednom dijelu imamo propovijedi o Blaženoj Djevici Mariji koje nisu kronološki poredane (o uznesenju na nebo govori prije porođenja, a nakon porođenja tek donosi propovijed o začecu), u jednom dijelu propovijedi o grijehu i iskupljenju, u jednom one o Isusu, pa u jednom dijelu one o svecima itd. Još jedan primjer kojim bi argumentirala ovu pretpostavku je slijedeći. Kada kreće skupina propovijedi o svecima prvo piše o Svetom Stjepanu prvom mučeniku čiji je blagdan 26. prosinca, slijedi niz sa Svetim Ivanom Apostolom i evanđelistom (27. prosinca), a zatim donosi propovijed o Svetom Antunu Padovanskom čiji se blagdan slavi 13. lipnja. Nakon te propovijedi slijedi ona o Svetom Franji Asiškom (*Svetoga oca nascega Franceska*) čiji se blagdan slavi 4. listopada. Dakle, propovijedi u ovom fasciklu ne prate slijed liturgijske godine.

Namjena propovijedi zna biti iznesena čak već u naslovu same propovijedi, a to se odnosi na one propovijedi koje u naslovu donose glavnu temu o kojoj se govori, dok je u nekima ta namjena i tema iznesena u *razdiglegnu predike*. Namjena se nadalje proteže dalje kroz samu propovijed u kojoj fra Filipović, rabeći česta ponavljanja, vjernicima želi dati smjernice „za dobro življenje“. Propovijedi koje drži na temu grijeha, donose moralne smjernice i upute kako dobro živjeti, kako ne griješiti, ako se sagriješi kako se iskupiti, kako učiniti valjanu pokoru, koja je najučinkovitija *likaria* protiv grijeha, te naravno, koji su to grijesi koje kršćanin ne bi trebao činiti ako hoće živjeti kršćanske vrijednosti, odnosno kreposti.

Postavlja se pitanje s kojom je namjerom fra Filipović toliko puta ponavljao neke izraze ili rečenice. Naime, ima praksu ponavljati poneke latinske rečenice koje najčešće nose glavnu misao propovijedi kao što je, u promišljanju o smrti, rečenica iz Biblije da je čovjek nastao iz praha, te da će se u prah pretvoriti. Dakle, rekla bih da na taj način želi određene misli i znanja urezati u sjećanje svojih slušatelja i dati veću važnost onome što govori. Zapravo je rečenica koju sam dala za primjer, u ulozi upozorenja i upriličenja jednakosti ljudi pred Bogom. Dakle, cilj je poučiti i naučiti slušatelje vjerskim istinama, te kreposnom i pravom kršćanskom životu. Fra Filipovićev stil je uvijek sadržavao ponavljanja. U *Pripovidagnima* se, uz ponavljanja, služi i rekapitulacijom ključnih dijelova propovijedi u obliku pitanja i odgovora, odnosno, znanja za koje on smatra da bi trebali naučiti.

Propovijedi koje sam analizirala su:

a) *Propovijedi fra Jeronima Filipovića, Fasc. III-IV*

1. *Predika Od Prosti Protiva Boghu*
2. *Predika I / Na cistu Sridu / Od Smarti*
3. *Predika II / Na cistu Sridu / Od Smarti*
4. *Predika / Na Trechi dan Duhova*
5. *Predika na dan Svetoga Ivana Apostola i evangeliste*
6. *Predika od Pokaragnah*

b) Zečević Divna: *STRAH BOŽJI: Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*³⁹⁹

1. *Govorenje XXVII. Svrhu Oče naš. Četvrtu svrhu šestog pitanja*
2. *Govorenje XXVIII. Svrhu Oče naš. Peto svrhu šestoga pitanja*
3. *Govorenje XIXI. Svrhu Oče naš. Šesto svrhu šestog pitanja*

c) Knezović Pavao: *Izbor iz propovijedi fra Jeronima Filipovića iz sinjskog Kodeksa E*⁴⁰⁰

1. *Predika 13.*
2. *28. Predika od griha smrtnoga u utorak po drugoj nedilji korizme*
3. *Kratko govorenje od psosti na svetkovinam seljanskim – rečeno u Otoku na 1787.*

---

³⁹⁹Zečević Divna: *STRAH BOŽJI: Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, Mala teorijska biblioteka; 43, Osijek, 1993.

⁴⁰⁰Knezović Pavao: *Izbor iz propovijedi fra Jeronima Filipovića iz sinjskog Kodeksa E*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., *Predika 13.*

7.2. Struktura i toposi

Predika, odnosno propovijed fra Jeronima Filipovića najčešće sadrži slijedeće elemente: naslov predike, *razdiglegne predike* u najčešće dvije ili tri stavke, zatim ponekad slijedi latinski citat kojeg fra Filipović ponavlja kroz propovijed, te najčešće prvi i drugi dio *predike* koji se još dijeli na, nazvala bi ih podpoglavlja.

Toposi koji se javljaju u analiziranim propovijedima su najčešće oni koji se tiče grijeha, ali javljaju se i prethodno spomenuti životi svetaca, te Blažena Djevica Marija. Odlučila sam prvo analizirati propovijed po propovijed te na kraju dati pregled najčešće spominjanih i najtežih grijeha.

Predika Od Prosti Protiva Boghu

Odmah nakon naslova propovijedi fra Filipović govori o čemu će u propovijedi biti riječ rečenicom *Pokazuje se koliko je velik grieh prost*. Propovijed dijeli na tri dijela: a) *Promislivanije u samoi sebi*; b) *Promislivanije u ustih Karstianskih*; c) *Promislivanije u pokaranjih koja se za grie daju*. Propovijed započinje rečenicom u kojoj izražava svoje čuđenje: „I ko bi igda rekao dachie jedno stvoregnie, koje razlogh posiduje, prinit svoi jezik za opsovati Stvoritegla.“ Nije mu dakle jasno, kako kršćanin koji vjeruje u Boga, istog Boga može i psovati. Za fra Filipovića to je *straovito*.

U ovoj propovijedi daje definiciju što je to prost/psost. „Prost dakle jest kad se rece da je stogod u Boghu, sto u njemu bit ne moze.“ *Poluirczi* govore da je Bog uzrok naših grijeha. Boga psujemo kada kažemo da nije pravedan, da kad je nekom nešto učinio da mu nije „pravo“ učinio, da nije svemoguć, te kad se *pogrdi* ono što je Božje, kao na primjer *tilo Bozie*.

Bilježi da različiti narodi imaju različite *prosti* u običajima, odnosno običaj psovanja je različit kod *Latina, Njemaca, Francuza*, te o njima ne želi govoriti *da nebi naucili oni koji neznadu*. Kaže: „Prosti, koje se na(v)ode u narodu Illirckome, megiu drughim narodi ne na(v)ode se, barem toliko cesto.“

„Znam da znadu psovati mnogi i mnogi Latinski, cuo sam da megiu gnima imadu psovke razlike ali je naivechie u obicaju psovati viru; govorechi jedan drugomu: nijedna pasia viro, je li ovo istina, jest doista. Imadu i drughi koji govore: Turska vira, cziganska viro. Na(v)ode se u drughi koji psuju tako straovito, pogardno dushu psuju, da me stid ovde rechi gniove psovke.“

Po našoj vjeri se razlikujemo od *Turaka* i drugih *nevjernika*, a istu tu vjeru psujemo. Fra Filipović smatra da je grijeh psovanja Boga najveći i od njega čovjeka ne može odriješiti svaki i bilo koji ispovjednik. Međutim, to je postao običaj u Dalmaciji, Bosni i drugim mjestima *koja su blizu ovizii*. *Turci* govore kršćanima da su *nijedne vire*. Fra Filipović tvrdi da su *ovii nauk Karstiani primili od Turakah*, te da *psuju Bogha, govorechi jedan drugomu da je nijedna vira*. „Istih karstiani ispovidaju ih se, govoru, opsovao sam Bogha, jer sam rekao viru.“ Svaki je grijeh veliko vrijeđanje Boga: ubojstvo, preljubništvo, krađa, itd., ali svi oni nisu veliki koliko je velik grijeh psovanje Boga.

Daje slikovit primjer o kralju koji je naredio i donio zakone da njegovi podložnici žive u miru. Međutim, oni su se međusobno vrijeđali i grijeshili, te su time uvrijedili i samog kralja koji je donio te zakone. U ovom je slučaju kralj metafora za Boga. Tko svom bližnjem učini grijeh, Bogu je učinio: ne ubij, ne ukradi, ne sagriješi bludno. Taj diže ruku protiv Kralja, protiv svog Stvoritelja, te za njega Sveti neće moliti. Filipović se pita: Zašto to kršćani rade? Zašto psuju Boga? Tko je to kadar učiniti? Što mu je Bog učinio? Odabrao ga je sebi, a mnoge druge je ostavio u nevolji. Po krštenju ga je učinio svojim sinom, posvetivši njegovu dušu, a on ga psuje. Mučno je kada ga tako psuje jedan *Turčin*, kadija ili *neznanbožac*, a pogotovo kršćanin. Za sve one koji pogrđuju Svetu vjeru i govore protiv Boga, fra Filipović kaže da su đavolje sluge. Jezik koji Boga psuje je *ognjem paklenim užgan*.

O đavlu kaže da je duh koji nema jezik pa *psuje samo u pameti*, dok kršćani imaju i pamet i jezik, pa psuju i razmišljaju jezikom, budući da ne mogu psovati jezikom ako prethodno *u pameti prost ne zacmu*. Đavla je Bog stavio u muke paklene i dao mu je vječnu pokoru, te zato on psuje i muku i vrijeme kada je zapao u tu istu muku i zato Bog to ne prima kao veliko uvrijeđenje. S druge strane, kršćani psuju Boga kada im on daje svoje milosti i kada ih miluje.

„Nauchise vashi starii ovu prost od Turakah, vih od gnih, ili od istih Turakah, vashi mlagii od vaas, sinovi od otaczah i materah, slughe od gospodarah ovako Bogha pogargivat primishe, nemare dase izkorene, nehaju dase ova pogarda megiugnih dighne.“

Pokore za grijehe Bog svakodnevno šalje, a to su bolesti, neplodna zemlja i razne druge nevolje. Onaj koji je grijeshio u životu, završit će u *Kraglietstvu od tminah – dai dakle dase lipo prime, i pocasti*.

„Umoriose, dai daga izpokoimo: onda donesosce jedne gradele ognjivice, evo postaglia, neka pocine. Daitemu blagovat, donesosce zmie otrovne, i sve sto Diavao mozhe gardnie mislit.“

„Daimu pit; donesosce sumpor i ostalih nemila, terga napoisce; dai damuse malo popiva, onda vas pakao spravi onnu buku koju mogosce. Ovakose poce onda castit, ovakose stuje sada, i akochiese zovat u vike vikom.“

Fra Filipović potiče roditelje na odgoj djece. Kada čuju da im dijete psuje, *udrite po onnii pakleni ustih, udri s nacinom, i udri dobro*. „Tvojachiese ruka posvetit Boghu.“

Naposljetku postavlja pitanje tko će starije *pokarat* jer je to nepoštenje koje se čini Bogu. Ipak zaključuje i savjetuje da kršćani sami sebi postave pokoru ako opsuju Boga: udari sam sebe po ustima, klekni, poljubi zemlju, izmoli Očenaš ili Zdravo Marijo. Također, da jedni druge podsjetite da brane poštenje Božje na bilo koji mogući način.

Predika I / Na cistu Sridu / Od Smarti

Ova propovijed je također podijeljena na tri dijela: a) *Cini da se ghrisnik povrati od ghtia na pokoru*; b) *Cini dase vecchie na ghrie ne povrachia*; c) *Cini da nasliduie u kripostima velikim*. Nema boljeg načina za pokoru nego razmišljati o smrti kako tvrdi fra Filipović. Latinska rečenica koja se nalazi na početku propovijedi i koja se ponavlja kroz propovijed glasi: *Memento homo, quia pulvis es, et in pulverem reverteris*. Dobra pokora i vraćanje na život je razmišljati o smrti. Smrt fra Filipović uvijek piše velikim početnim slovom.

U ovoj propovijedi definira grijeh: „Grih iest odvratitse od Bogha, i obratit se k stvoregnu ochieaechi. Kada covik sagrishie onda glubi stvoregne, a ne glubi Bogha.“⁴⁰¹ Po pokori se čovjek odvrća od „stvorenja“ i okreće se Bogu. Svi ćemo na kraju završiti u grobnici, pod zemljom, te se treba pokajati dok smo još živi. Fra Filipović zaključuje da se smrt sve manje vidi, pa ili ona nije kao prije ili su grešnici sve više zaslijepljeni. Dakle, ne vide smrt niti o njoj razmišljaju. Ne kaju se, a đavao dobro zna *daie Smart straovita*.

---

⁴⁰¹Zanimljivo je to što ovdje ne koristi termin *Diavao*, već *stvoregne*.

Predika I

Na cistu Sridu.

Od Smarti.

Prdiglegne Predike.

Misa ponglina od Smarti.

- 1. Cini das ghuinix purari od ghria ne porono.
- 2. Cini das uechie na ghne ne pourachia.
- 3. Cini das nasthies u kigostima uelikin.

Memento homo, quia pulvis es, et in pulverem reuertens. U. Kyniga od Poroda
ne porit. 3.

Zato coix nechie das misli onno sovie, zato nechie das villies onno soima
villouat. Kaxos dabo negromisl u pameti soie ima villouat, villouagne musso bu:
de dabo. Kaxos pomet Lasleglena, tako vopla nemose viz upreana das villouat
kako uagla. Za villouat konono, odporibilei suigir milie, desemo onno soie ima
villouat, mo ised onno soimo u naselimo sed tuo. Zato ako izgabifno miso o
nasaga srazu, izgabihimo tako villouagne kote immano villouat. Odpori:
sice onno dabo misli, dabo promislac, das villouat konono. A nepriuega
da misimo soimo u naselimo srazu. Ono promislacfi ponglina, poruehino
vamo tempa, dasmo grab, daschemose u grab obratie. Od vuoquhie srazu das:
chimo mib villouat soie namas das ueliko konit. Zato onu miso dabo
vopla amiku a pamet ios onda udigl karga suoni, i dademu suoni vopla
kora madine ablasie. Onu miso po nohi postl tako coix saghifi. Onu
istu poruega suate godine sulca terqua u pameti suoi sionob, i me:
chicno daso pezo suarhu ghaud, gonorechi. Sponenise Conice, dasi grab
i dachies u grab obratie. Memento homo quia pulvis es, et in pulverem
reuertens. Misio vopla onin neuxom koga dabo Conice, dasimmo upone:
nu od Smarti. Misio sulca terqua. Pater uagla uelie dice tuo usponenado:
mo konis na, daie tuo miso uloma dabo, das tuo misli izode moga
dabo. Ipe inie, i vuoquhuay cinie vedit. Misio ponglina od Smarti, cini
daso ghuinix purari od ghria ne porono; cini das uechie na ghne ne poura:
chies; cini das nasthies u kigostima uelikin. I pocimand.

Dyo.

Predika I / Na cistu Sridu / Od Smarti – originalan rukopis

Sotona stavlja ljudima u glavu misao: „eh iosi mlad, dobrasi zivota, ima od tebe starij dosta koji imadu po razloghu pria umrit buduchiese pria rodili.“ „...ako i imash godina, mores ios mnogo zivit, nechies toliko barzo umrit, zivotasi iakoga, tvoi roditegli, tvoi did, tvoi pradid, svisu umarli od devedeset i visce godine.“ „Mislit cesto dachies umrit, cinite umrit pria vrimena.“ „...ostavi sada to sve na stranu, ter zivi veselo, usivsi ovih svit, a kadse razbolis, cuchies kadachies umrit, tachiese i obratit.“ Dakle, *Sotona* ovim mislima vara čovjeka i miče mu smrt iz glave.

Fra Filipović poučava da ne smijemo slušati što nam govori *Sotona* i naši neprijatelji, već da treba razmišljati o našoj svrsi i stalno bdjeti, jer ne znamo kada će nas Bog pozvati. Misao o smrti je lijek za ozdraviti od grijeha, a i lijek protiv padanja u grijeh.

„Da sada Bogh iednomu od nas ocituie dachie danas umrit, nie moguchie dabi on tio danas saghrishit i uvridit Bogha.“

Na smrt se treba pripremiti čineći dobra djela. Treba biti krepostan, a način za pripremanje na smrt i jesu kreposti.

Predika II / u Cistu Sridu / Od Smarti

U ovoj propovijedi fra Filipović odmah nakon imena propovijedi govori što nam je činiti a to je da *imamo promisglat Smart, cekaiuchiuiu sveger*. I ova propovijed je podijeljena na tri dijela: a) *Zasto ima doisto dochi*; b) *Zasto ima samo iednokrat doch*; c) *Zasto se nezna kadachie doch*. Smrtni smo i imamo samo jednom umrijeti, ali ne znamo kada će taj čas doći. Prije nego umremo slabimo, znajući da ćemo brzo umrijeti. Fra Filipović kaže da će mnogi tek onda misliti o smrti i pripremati se na nju, ali da će tada biti kasno. Oni koji su zaslijepljeni, koji ne žele ostaviti grijeha i činiti dobra djela, misle da su mladi i jaki, te da će o smrti razmišljati kada za to dođe vrijeme.

Kako se ljudi pripremaju za svjetovne stvari, iako ne znaju hoće li se dogoditi, tako se moraju pripremati i za smrt, jer se za nju zna da će doći, ali samo Bog zna kada. Fra Filipović govori da je na nama hoćemo li „umrijeti živi ili mrtvi“, odnosno, hoćemo li biti čisti od grijeha ili ne. Pripremanje na smrt vrši se svetom Pokorom i ostalim Sakramentima. Može se dogoditi smrt od utapanja, puške, mača, ili bilo kakva iznenadna smrt, te se zato treba stalno pripremati i o njoj razmišljati. „Spomenise, spomenise dachies umrit doisto, dachies umrit iednokrat, dachies umrit kadse nenadas.“

Predice
Na Tréchi dan Duhova.

Od mnazich religioznych, i malo bozia krod Saragunus.
 Megiu krostiani sechise osugnie, nego Saragunus
 1. Tazto naliduju sechispuat suget.
 2. Tazto ne sechise od ghris kato uagla.

Amen, amen dico vobis, quia ego sum ostium ovium. I. Iuan na pag. 10.

Maximam karu u saru. Probationum dei prope placet, promissioni s.
 donec seruo vici passio, i. duple sine plecti. Isakare p. v. i. Kochane
 saranie, nocher unich u mudo spasegna vigneja, dopomidice da ego omnino
 putem togasim ukoroa. Uagla de ego so mbino se gao. Subice da unigo na
 inna vraco krostiano ia ne ukoroa; I ego ego duplem putem izpublicheo. Amo
inno dico vobis, quia ego sum ostium ovium. Pro me si quis introibit salua:
stat. edificet ostium, et iugu ovium pascet. Vidimo da vobis dyo sicut
 ne imo ne ego sum pascens, nego sicuti pascimus, pascit i. istoga pasc.
 Vidimo de maghi, p. m. d. ego ne pascimus dico spascit sicut, n. p. m. d. ego
 pascimus de gregua. Ado, redidit sicut de gregui ouarud. Quis
qui ego pascit de izpublega. Ad sicut sicut. Kato iudice, sicut, sicut.
ni, kaluinionis, sicut sicut de sicut sicut sicut, i. sicut sicut, sicut sicut
u sicut sicut sicut sicut. Alto no vobis maghi sicut, i. maghi
plac. ego illi ovo. Da maghi istis krostiani, sicut sicut pascit sicut,
qui sicut p. m. d. sicut sicut sicut, redidit vobis dyo, da p. m. d.
puta de spasegna togasim ukoroa sicut, ne ego. Putem apudile pascit sicut
u izpublega. duo vobis maghi sicut, sicut vobis sicut malo die pascit
de sicut, sicut sicut u ovium sicut malana. Quis vobis de sicut, sicut
sicut i. sicut sicut sicut sicut, i. ne sicut sicut sicut, sicut sicut sicut sicut
pute malno saranie, nichilno das quimo sicut. nego maghi sicut.
motu sicut sicut das sicut. Tuo dany sedabit sicut apudile omnino
pascit togasim ukoroa sicut, sicut sicut sicut, da maghi krostiani, malo
ise saragunus; illi da sicut sicut maghi sicut sicut sicut sicut
nego saragunus. I ovo sicut sicut sicut. Kato sicut ne sicut sicut sicut
ni. Duple, sicut ne sicut sicut, sicut sicut sicut. Quis sicut sicut
sicut sicut sicut sicut sicut sicut sicut. Sicut; i. sicut sicut sicut
sicut. Sicut, i. sicut. Quis sicut.

Dyo

Predika / Na Trechi dan Duhova

Od mnoštva velika osugeni i mala broia koise zaragnuiu megu karstiani vechiese osuguie, nego saragnuie. Ovako nastavlja nakon naslova ove propovijedi koja ima dvije podjele: a) Zasto nasliduiu saghrishivat sveger; b) Zasto ne licese od ghria kako vagla?

Propovijed započinje mišlju da treba slijediti Isusa jer *vidimo da vechi dyo svita ne samo ne ige ovim putem, nego sasvim protivnim, psuiuchi istoga Isusa.*

„Ako Žudie, Turci, Luterani, Calviniani, Garcu koisuse od Svete Zargve odilili, i svi ostali koi ne zivu u krilu Svete Zargve Rimske.“ Ovo nije razlog fra Filipovićeve tuge, već je razlog to što kršćani ne idu Isusovim stopama i putem Svete rimske Crkve, putem spasenja, te ne slijede Božje Zapovijedi, već sagriješuju. Ponovno nabraja grijehe s mišlju da *ima onih koji smrtno sagrišuju: razbojstvo, lopovluk, bludnost, zloglasnost, nenavidost, zakletve, prosti, svetogrđa, oholost.*

„Lasgneie megiu Karstiani nachi iednoga koi ima sve ghrie nego koiie cist od svakoga ghria.“

Krepostan život je život bez zakletvi, bez laži, krađa, oholosti. Život u vjernosti, u strahu, posluhu, čistoći, *uzdraržanju*, neoskvrnjenosti.

„...nebisce na zemgli istine nego lazi, nebisce milossargi, nego nenavidosti. Nebisce poznagna Boziega, nego zaboravlegne.“ Kršćani sve više *rastu u opaćinama*. Pita vjernike: „Molimvas, stobiste rekli, koiese varste gludih naivechie saragnuie, napriliku, ili tezaka ili targovaza, ili zanaciia, ili gospode, ili slugah, ili voinika, ili koie drughe varste?“ Na ovo pitanje odgovora nema, te ono nije ni retoričko, jer na njega ni fra Filipović nema odgovor.

„Govorite. Istinaie dasmo svi ghrisnici, i kadbi bilo po nashi grizih, svibimose osudili. Alise priveliko millosarge Bozie, koienamie naslo likariu od nashih ghria Svetu Izpovid.“ Ovom rečenicom se fra Filipović približava narodu na način da im govori i da je on grešan, i da je on jedan od njih.

„Mih znamo dabro da kadse izpovidimo pravo ondase odrishuiemo od svih ghria.“ Ova rečenica bi se mogla protumačiti da kršćani znaju kako činiti pravilnu pokoru, ali je možda ne žele činiti pravo jer se moguće radi o grijesima kojima je pokora teška. Svakako, ne čine je kako treba i čak vrlo brzo ponavljaju grijehe koje su prethodno ispovijedili.

Fra Filipović ponovno postavlja pitanje: „Mise cesto izpovidamo, zastobimose dakle izgubili ako saghrishuiemo?“ Dakle, koliko se često ispovijedamo, te jesu li te ispovijedi dobro učinjene. Da budu dobro učinjene *potribnoie da ima mnoghe stvari*. „Vagla imat pravo skruscegne, koie ima bit svarha naravno. Treba se ispovijediti s čvrsom odlukom da se više neće griješiti, potrebno je ispovijediti sve grijehe bez prešućivanja, te treba *izpunit sve onno stose naredi od Izpovidnika*. Čine li ovako kršćani *u sadasgna vrimenta*? Fra Filipović zaključuje da ne čine, te se mnogi vraćaju na iste grijehe jako brzo i ponovno ih čine. Puno ih je koji na ispovijedi zataje grijehe i to *vidilose dosta na svitu*. Za grijeh koji su počinili *donose razlogh dasu onno dillo ucinili zasto nisu moghli drugoiaciiie ucinit*. „Drugi ispovidaiuchi povidaiu ili istorie ili tuge ghrie.“ Fra Filipović kaže da za vrijeme ispovijedi *nie suzah, nie ponizenstva, nie bistrine*. Malo je onih što su ispunili *stoimse naredi* za pokoru. Malo je onih koji vrata ukradeno ili onih koji „vrata poštenje“ drugomu koje su taknuli *gniovim otrovnm iezikom*. Malo je onih koji su bolji nakon što su se ispovijedili. Dakle, potrebno je pravilno se izliječiti od grijeha. Lijek je pravilna i prava ispovijed. Međutim, kaže da pokoru čine kako želi đavao, a ne kako želi Bog.

Mnogo kršćana ne učini ni na smrtnoj postelji pravu ispovijed. „Ovoie naivechie utocischie Karstiansko, ali Ia govorim daie ovo naivechia privara.“ Ako veći dio ispovijedi koje čine dok su zdravi nije dobar, tako ne može biti ni veći dio koji čine u bolesti. „Zasto mnoghoie mucnie ucinit dobru Izpovid na cas od Smarti nego kadaie ghrisnik zdrav.“ Za učiniti dobru ispovijed treba bistra pamet, te se *ochie da nie smetena od drughe stvari*. „Pametse smeta kadasu smetena nasha ochiuchiegna.“ Razum mora jasno prikazati volji što treba učiniti jer je napast đavla ovdje najveća (na samrti ili u času bolesti) jer zna da mu ostaje malo vremena za zadržati grešnika sebi.

Fra Filipović daje primjer redovnika koji je kreposno živio cijeli život, ali na času smrti više nije mogao činiti ništa jer mu je *toliko ghlava oslabila*. Vrlo je malo kršćana koji u životu barem jednom nisu sagriješili. Fra Filipović one grešne dijeli u „dvije vrste“: a) oni koji su učinili dobru pokoru; b) oni koji nisu učinili *zadovoglnu pokoru*. Smatra da imamo razloga biti preplašeni i plakati jer su se mnogi kršćani *uputili putem od izgubglena*. Strah postoji jer čovjek nema saznanja o tome je li dobro učinio pokoru, te jesu li mu ispovijedi imale sve ono što je potrebno da budu dobre.

Kada je jedna *Bogoglubna divitza* mnogo vremena molila Blaženu Djevicu Mariju da joj kaže je li se veći broj kršćana *saragnuie ili osugiuiie*, Marija joj se ukazala i rekla da joj

ništa neće govoriti kako je ne bi prestrašila, već samo treba znati da *tko dobro žive, dobro i umirah.*

„Akochies svoje spasegne, nemoi ghleldat sto cine mnoghi, nego sto cine malih.“ Savjetuje vjernike da ne rade što rade mnogi, nego ono što radi mali broj ljudi, jer je malo onih koji čine dobro. U isto vrijeme se poistovjećuje i distancira od vjernika. „ Da Bogh bude ocitovao da megiu svim gludem imase samo iedan osudit. Iabi dillovaio stobi ighda mogao da nebudem onni covik.“

Ponovno govori da treba biti krepostan, odnosno nabraja načine za ući u Kraljevstvo nebesko. „Ponizenstvo cinechise naimagni. Glubav Bozia svarhu svake stvari. Glubav svoga izkargnega kako sebe istoga. Prostit dobrovoglnu uvrigejna. Nastoiat prilikovatse Isusu u svakoi kriposti.“ Fra Filipović izražava žaljenje što je mnogo veći dio kršćana prevaren od strane đavla. „Zasto mnoghi ghrisi iesu obicaini i opchieni zato nesamose ne cuvaiu od grih nego scine daie prosto cinitii, buduchi opchieni, i ios daie nepostegne onnoga koi neslidi onno stoie ocito, onno stoie opchieno.“ Treba ostaviti zakletve i *prosti, rici nepostene, ostavit pianstva, ostavit drughe mnoghe opacine koiesu opchiene.* Ponovno naglašava da treba biti krepostan. Kreposti su rijetke jer ih malo ljudi *slidi*, dok *ghrie mnoghi slide.*

Predika na dan Svetoga Ivana Apostola i evangeliste

U ovoj propovijedi nakon naslova fra Filipović izaziva čuđenje jer *jest veliko cudo, da Karstiani ne glube Isukarsta.* Propovijed je, kao i prethodna, podijeljena na dva dijela: a) *Poznavshiga tkoie u sebi;* b) *Poznavshiga tkoie prema nam.*

Misao kojom započinje propovijed je ta da nas Bog neizmjerljivo ljubi. „Karstiani poznaiu Dobrotu Boziu, vide pokazagne iste dobrote prema gnima, i nistanemagnie ne samo nechie da glube Bogha zarad gnegove dobrote, ne samo nechie da pokazu gniovu havnost u glubavi gniovu Boghu, ma istega pogargiuiu po razlike nacine.“ Ponavlja se misao da kršćani ne ljube Isusa kojeg ispovijedaju, a veliko je čudo da ga ne ljube. Fra Filipović promišlja o Isusu kao Bogu, i prije nego li je postao čovjek: on je Bog *iednako kao otaz i Duh Sveti.*

Nastavlja propovijed spominjući Lucifera, najplemenitije stvorenje Božje, ali se odmetnuo od Boga zbog oholosti kada je vidio da će Sin Božji postati čovjekom. Bog je izgubio mnoge anđele, mnogi su ljudi pali u grijeh i morao je poslati Isusa da ih otkupi.

Spominje da je Isus volio sve djevojke, te bio zaručnik svih djevice. „Naredio“ je da se moraju štovati i udovice. Ljubio je one koji su u svetoj ženidvi, pa je tako htio da je ženidba jedan od Svetih Sakramenata. Prvo je čudo i učinio na vjenčanju. Ljubio je i djecu koja su „zjenica njegovih očiju“.

Kršćani ga uz sve to što je učinio za njih psuju, zaklinju, nenavidni su, krađu, oholi su, te čine mnoge druge stvari kojima *pogargiuiete nashega Isukarsta*. „Ah Karstiani, Karstiani, takolicinite nashemu blagodavnomu Isukarstu!“

Predika od Pokaragniah

Zarad ghria dolaze pedipsagnia zaključuje fra Filipović odmah prije *razdiglegna predike*. Zbog grijeha Bog nam šalje pokore u raznim oblicima. Ova propovijed se dijeli na tri dijela: a) *Zasto ovako ochie dobrota Bozia*; b) *Zasto ovako ochie pravda Bozia*; c) *Zasto ovako ochie riic Bozia*.

„...danas svetkujuchi Svetkovinu Svetoga Stipana parvoga mucenika Isukarstova slishamo ghlase straovite.“

„...danasnam Isus navischiuje pokaragnie.“ „Gdie ghrih onde vaglia daje pokaragnie.“ Bog nam oprašta, ali uz pokoru.

Mnogi su grijesi na ovome svijetu koje fra Filipović i u ovoj propovijedi ponavlja: krađe, ubojstva, pijanstva, prosti, zakletva, kriva *prodavagnia*, bludnosti i *toliki druhii ghrizi koise nemoghu izbroit, i kojeje mucno ovde spomenut*. Ne vide se oni koji *gniove ghrie karaju, kako Mandalina, Jerolim, Francesko i drughi*.

„Videse pokaragnia, sad ne rodi lito, sad obie grad, sad pokrepaju zivotina, onda daje rat, onda pritisne bolest, ondase izgubii targovina, onda odnese sve sta ima onna parnitza.“ Oni koji ove stvari doživljavaju tuže se i okrivljuju vrijeme, suce, opaku družinu, a zapravo su njihovi grijesi razlog tih *pokaragnia*. Čovjek mora izvršiti pokoru. Za grešnike koji se mogu još spasiti postoji *Purgatorio*.⁴⁰² Božja pravda želi da „grijev bude pokaran“. Dobrota Božja nas „kara“ za grijeha kako ne bi završili u ognju paklenom. Po ovome se stvara dojam da fra

---

⁴⁰²Katolička propovijed 17. i 18. stoljeća dramatizira i uveličava čovjekov kraj, a čistilište zadržava u okviru njegovih bolnih aspekata. Dakle, čistilište je više kazna nego spas, to je mjesto patnje i ispaštanja, izvršenja Božjih „presuda“ koji se tu samo „osvećuje“ ljudima. (Delumeau Jean: *GREH I STRAH: Stvaranje osećaja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka*, sv.2., Književna zajednica Novog Sada Dnevnik, Novi Sad, 1986., str.599.)

Filipović kaznu smatra nužnom kako bi se izliječili od grijeha, posebno oni koji pokoru ne čine kako treba ili je ne čine uopće.

Daje primjer iz Biblije kada su braća prodala Josipa, odnosno, ovom pričom pokazuje kako Boga vrijeđamo na razne načine. Stvoritelj je naš brat, a mi smo ga prodali, *miga na mnogo nacinah pogardismo*. Prodajući svoga bližnjega, prodajemo Boga. Fra Filipović smatra da je žalosno što su kršćani svjesni tih grijeha, što znaju da su to grijesi. Ne pita zašto griješimo, zašto vrijeđamo⁴⁰³ Boga, Svetu krv, Njegove Svete zapovijedi. Smatra da smo mogli primiti mnogo veća *pokaragnia*, odnosno onaj koji pod noge stavi Boga svojim *spacinam* i *pogazi onnu karv u kojoj je opran, u kojoj je posvechien na krštenju*. Ponavlja da nas dobrota Božja *kara*, ali *millostivo, buduchi dasmo dostoini pokaragnia mnogo vechiega*. Naši grijesi su *vechie pokaragnie* nego ovo koje podnosimo (rat, suša, bolesti, nerodice). Sada daje primjer kralja Davida koji je žalostan jer je sagriješio. Naša je *slipochia* jer ne slušamo nauk da izvršimo pokoru, ispovijedamo grijeha. Ne plačemo zbog naših grijeha već zbog svjetovnih *pokaragnia*.

„Nemoze bit da pravda Bozia ne pokarah za ghrih.“

Nama kršćanima se ne čini da su to veliki grijesi, ali oni to jesu. Zbog njih je Bog poslao kugu, te *umri sedamdeset igladah gliudi koji biahu otugje*. Fra Filipović govori o gladi, žeđi, bolesti i smrti. Bog je poslao sva ta *straovita pokaragnia*. Stalno se ponavlja.

Mora reći Božju riječ slušateljima bez obzira što je *straovita* da ga Bog ne bi priupitao što im nije rekao. On će poslati prokletstva i *pokaragnia* ako se čovjek ne pokaje. Ponovno spominje koja su to *pokaragnia*: kuga, neplodna zemlja, druge bolesti, nevolje, izgorene kuće, glad, žeđ, *smaknutje zivinah* koje su potrebne za naš život, bolesti, smrti, parnice, nevolje bližnjih. Sve se to događa, *vidismo i vidimo u nasoi Dalmaczii*.

Fra Filipović se i dalje čudi što kršćani nakon svega ne žele se *pokorit i ghrie ostavit*. Da bi se izbjegla *pokaragnia* na drugome svijetu *ochiese ustarp gliagne i Pokora*. Filipović im nudi rješenje da izbjegnu Pakao, a to je Sveta Pokora, molitva, post, te neće onda biti prokleti, već će biti u blagoslovu Božjemu.

---

⁴⁰³Poistovjećuje se s vjernicima.

Predika

od Pokaragniah

Zasad ghuia dolace pedisagnia.

- 1. Zaso avako ochie Dobrota Boia.
- 2. Zaso avako ochie pranda Boia.
- 3. Zaso avako ochie nia Boia.

Ecco relinquitur vobis Domus vestra deserta.

Ivori Matiti na poph. 23.

Incor scijuki Dan Pokaragniah naseja spsiricelie, Nissamo u
 svotom Evangelije ghuia voma radase. Danas Ivorkujuki Svotovi nu
 svoga kispand poroga mucenika spukarcova Nissamo ghuia mo:
 vika. Ivornom trefli navischivatus mih, i veselje; danom spuz
 navischuje pokoragie. Ivornomse ukora vas u ghuia, danom
 nanyi u puzni, gavoruki: Evochie osca voma kuhie vafu puzi.
 Eue relinquitur vobis Domus vestra deserta. Zaso avako promina
 svotom Evangelije? Zaso curpus ovo Evangelije na danogri dan na:
 redi? Nuchie scirims ovo: Imate zati: puzaje Bogu pokoro sv:
 ju ghuia, svija dabota, i svaje milosargie, nistranemagnie nemore pod:
 nle za ghuia na pokora, voma die da ghuia propusti, okome
 radate pedisagnie kadavojno, zaso avako ochie ghuia, dabota,
 ghuia pranda, i ghuia nia. Evochie datle die danaj mojega:
 vorepie. Zasad ghuia dolace pedisagnia, zaso svaki ghuia vafu
 daje pokora, zaso avako ochie Dobrota Boia, avako ochie pranda
 Boia, avako ochie nia Boia. Pocinam.

Dyo parvii

1. Pices ghuia, onde vafu daje pokoragie. Evoz pedisagnia
 ghuia sic remase. Pices Bogu ghuia, ali nenie nista svotom puzi co:
 nora kojuzo za ghuia. Ovo rece uscarplioni Carok u omim. Iaf:
 nimo noma. Vnebar omnia opera; Sicut quod non perdetur de:

Predika od Pokaragniah – originalni rukopis

Govorenje XXVII. Svrhu Oče naš⁴⁰⁴

Propovijed se dijeli na tri dijela, a to su: a) *Da đavao nas napastuje*; b) *Kako đavao nas napastuje*; b) *Kako se od napasti njegove imamo braniti*. U ovoj propovijedi je glavni protagonist đavao koji se nije htio pokloniti Bogu, pa ga je Bog pokarao. Đavao to ne može podnijeti te stavi se zato da ga (čovjeka) učini umrloga, da ono stanje čestito izgubi i da Boga uvridi. Sve od đavla započinje i od trenutka kada je napastovao prvog čovjeka, Adama. Đavao je razlog zašto smrt uniđe u okoliš zemlje. Čovjeku je Bog dao pokoru tako da ipak postoji način da čovjek dosegne život vječni, dok je s druge strane đavla vječno progledao pa on radi sve kako bi čovjek pao u što veći grijeh i kako bi pao u đavlje sužanjstvo, da s njim vječne muke podnosi i trpi. Grijeh je klanjanje lažnom Bogu, te fra Filipović tu ponovno spominje i oholost i bludnost.

Fra Filipović upozorava da đavao ne mari za svoju kaznu jer je moćan i nikog se ne boji. Svu svoju moć i snagu upreže u to da čovjek padne u što veći grijeh. „Sa svim svojim mogućstvom i sa svim znanjem svojim đavao nas napastuje da u grih padnemo. Sve ono što zna i ono što može, čini da nas u zlo obori.“ Potiče nas na blud i prevaru, te na isti način navodi i na sve ostale grijeha, npr. oholost. „...kako čini onomu farizeju komu prid oči stavi očitnika, neka njega gledajući, sebe više pofali i poholiše.“ Ako su vjernici veseli, đavao ih navodi na nepodobno veselje. Uvijek kreće postepeno od manjih ka većim grijesima, kao npr. od sitnih krađa do otimanja svega što netko ima. Neće direktno reći čovjeku da ubije, ukrade ili sagriješi bludno.

Spas od đavla i njegove napasti je vjera i ufanje u Boga, te naoružanje Božjim oružjem, oružjem *vojnika Isukrstovi*, a tu su kreposti kao što su jakost, poniznost i sl.

Đavao vlada grešnicima, grijeh je tmina, a oni u tmuni stoje. „...đavli u ariji i u oblaku pribivaju“. Ova rečenica bi se mogla povezati s praznovjerjem, odnosno da fra Filipović osuđuje praznovjerna vjerovanja u demonska nadnaravna bića jer neki od njih pribivaju o oblacima, a ako ne pribivaju, njima se kreću i u njima lebde. S druge strane, čim ih osuđuje, ne negira ih jer i sam kaže da žive u zraku i oblacima. Dakle, i s ovom rečenicom potvrđuje da je sklon vjerovanju u nadnaravna demonska bića.

---

⁴⁰⁴Zečević Divna: *STRAH BOŽJI: Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, Mala teorijska biblioteka; 43, Osijek, 1993., str.250.-260.

Ponovno nabraja kreposti kao što su poniznost, jakost, dobra djela, te vjera u Boga. Spas od đavolje napasti je zazivanje Boga i djevice Marije, anđela čuvara, promišljanje muke Isusove, zamišljanje raja, pakla i težine grijeha. Treba se protiviti đavoljem napastovanju, te treba biti svjestan grijeha, treba biti svjestan da je grijeh loš da bi se od njega moglo obraniti.

Govorenje XXVIII. Svrhu Oče naš. Peto svrhu šestoga pitanja

Ova je propovijed, za razliku od prethodne, podijeljena na dva dijela: a) *Kako đavao napastuje grešnike*; b) *Kako đavao napastuje pravedne*.

One koji su grešni đavao ne napastuje jer su to *njegovi*, a tako govori sv. Grgur papa. Fra Filipović to tumači na slijedeći način: „...one koji u grihu živu, ne napastuje onako kako pravedne da u grih padu, nego nji napastuje da se u grihu uzdrže.“ Po fra Filipoviću veliki su grešnici bludnici svake vrste, ubojice, kradljivci, i kako kaže „ostali“. Đavao ih napastuje na način da dugo žive, jer *će imat kad pokoru činit*. Navodi ih da žive život sada, jer ima vremena za kajanje.

Ponovno spominje pretjerivanje u jelu i piću. „...đavao ji je naučio da reku: Ovaki je običaj!“ Grešnici malo ispovidaju te grijehe, a i ako se ispovijede jako brzo opet padaju u grijeh na isti način. Nemaju pravo skrušenje.

„...da se u ovakomu žalosnomu stanju utvrde, pusti ji Sotona da se ispovidaju, da Boga mole, da lemozinu i ostala dobra dila čine, ali da nigda ove grihe ne ostave, nego da zaslipljeni scine da će se ovako sahraniti.“

„Čini đavao s ovim kakono pas s' čeljdi domaćom na koje ne laje niti ji kolje.“

„Ona ispovid, ono pričešćenje koje učiniše ne iskorenuvši iz srca one nenavidosti, ne ostavivši ona prijateljstva, ne povrativši tuge, njima se čini da su učinili jedno dilo za koje Bog ima jim davati svoje kraljevstvo, a ne vide tužni da su učinili sebi širji put za poći u pakao i primiti vičnje osuđenje.“

Ako se čovjek odmetne od grijeha, đavao ga pokušava zadržati kod sebe i sve ga više napastuje. Fra Filipović upozorava kršćane da budu oprezni i da se paze ako su se izbacili od grijeha, da ne bi ponovno u njega upali jer ih tada đavao najviše napastuje. Đavlu je najteže napastovati kreposne i za to mu treba vojska.

Na kraju propovijedi nalazi se ponavljanje glavnih dijelova propovijedi u obliku pitanja i odgovora. Svrha ponavljanja je vjerska pouka i učvršćivanje znanja.

Govorenje XXIX. Svrhu Oče naš. Šesto svrhu šestog pitanja

Posljednja propovijed koju sam preuzela od Divne Zečević se dijeli na tri dijela: a) *Po čemu đavao najveće napastuje*; b) *Kada đavao najveće napastuje*; c) *Zašto Bog dopušta da đavao napastuje*.

„Napastuje đavao po bogatstvih, po jiću, po piću, po nauku, po svetinjih, u malo ričih, u svakomu našem poslu zamčice nama zapinje.“ „Ali najbolje oružje đavaosko kojim čovika napastuje i pridobiva, jest žena.“

Fra Filipović kaže da to nije samo preko grešnih, nego i preko svetih i kreposnih žena. Ovdje ističe važnost očuvanja djevičanske čistoće. Đavao djeluje kada žena u muškarcima izaziva nepoštene misli, te ih tako baca u grijeh. Nastavlja „...bolje ti je pribivati s jednim čovikom opakim, nego s jednom ženom koja te miluje, koja ti dobro čini.“ „Ovo sam u mnogim prilikama vidio, ...“, te zatim daje primjer kojeg ću u cijelosti donijeti ovdje. Jedan je misnik, naučan i dobar, ostavio veće gospodstvo i postao *pastir duša*. „Dogodi se jedna divojka koja imadiše šezdeset godina⁴⁰⁵ služuše ovomu misniku perući i čisteći njegova cilicija to jest one veruge gvozdene koje na svomu tilu za pokoru misnik nosaše.⁴⁰⁶ Ovako ova divica njemu služeći i k njemu dohodeći, posli kako toliko ona koliko on za toliko godina bia'u se u njiovu divičanstvu uzdržali, padoše među njima grih puteni.“⁴⁰⁷ Ona je priznala i *toliko plaka da od velika plača brzo i umri*. Fra Filipović piše kako je *žena gorčija nego smrt*.

„Žena navede Iruda da smakne prvog svetoga od ženah rođena, to jest svetoga Ivana Krstitelja.“ Ovdje Heroda naziva Irudom, a od tuda ime dobija nadnaravno biće Irudica.⁴⁰⁸

Na kraju propovijedi slijedi ponavljanje ključnih dijelova. Dakle, đavao nas najviše napastuje po ženama, a žene po ljudima. Čuvati se treba tako da se stoji dalje i bježi od žena bile one svete ili slobodne. Najviše nas napastuje u čas naše smrti, a od toga se branimo tako da cijeli život učimo boriti se sa đavlom. Bog đavlu dopušta napastovanje jer tako hoće slava Božja i naša korist. Đavao napastuje grešnike po njihovoj volji jer se oni ne žele braniti.

⁴⁰⁵Veoma je neobično što fra Filipović ženu od šezdeset godina naziva djevojkom . Također, ona je djevica i možda je htio pokazati tim što ima šezdeset godina koliko je dugo živjela u čistoći, te ju je u starosti đavao ipak uspio zavarati.

⁴⁰⁶Ovdje je očito da se radi o nekom načinu samokažnjavanja.

⁴⁰⁷Grijeh službenika Gospodnjeg, odnosno misnika. Jednako je čovjek kao i bilo koji drugi laik i sklon je grijehu.

⁴⁰⁸Vidi poglavlje: Stanovništvo i narodni običaji Sinjske krajine; Kultovi mitovi i vjerovanja

Predika 13.⁴⁰⁹

Propovijedi koje je transkribirao Pavao Knezović nemaju *razdiglegne predike* već je prva rečenica tema propovijedi i na latinskom je jeziku. *Predika 13.* tako ima slijedeću rečenicu: *Ecce ancila Domini* (Evo službenica Gospodnja)⁴¹⁰. U ovoj propovijedi fra Filipović u komparaciju stavlja Blaženu Djevicu Mariju i grešne žene. Djevica Marija je rođena sa svim krepostima koje se trudila ponijeti sa sobom na nebo. Ponizno je prihvatila Božju odluku da upravo ona bude majka Isusova.

U prvom dijelu propovijedi fra Filipović piše kako je dovoljno posjedovati samo kreposti i ništa drugo, uključujući i ono materijalno. Marija se po svojoj kreposti razlikuje od drugih žena ondašnjeg vremena. Fra Filipović naglašava važnost djevičanske čistoće koju je Blažena Djevica Marija njegovala *zarad njegove slave božanstvene*. Za žene kaže da *sve posiduju jednu nepodnošljivu izpraznost još od Eve*. „Sagriši Eva krađu slavu Bogu s željom imat njegovo božanstvo.“ Fra Filipović tako zaključuje da su svi ženski grijesi potekli od prve žene Eve. Piše da je Eva bila ohola, isprazna, nepodložna, neposlušna i samovoljna, dok je Blažena Djevica Marija ponizna, djevica, skromna i poslušna.

28. Predika od griha smrtnoga u utorak po drugoi nedilji korizme

U ovoj propovijedi fra Filipović komparira kreposne i grešne. Za grešne piše da gube milost Božju, gube kraljevstvo nebesko, gube prijateljstvo Božje i *mnoge druge darove svrhunaravne koi nam pripravljaju put na nebesa*.

„Zloća griha smrtnoga najbolje se može poznat po dobroti Božjoj.“ Bog je izvrstan, svemoguć, mudar, pravedan i dobar. Kršćani čineći grijehe povrijeđuju ovu Božju dobrotu. I u ovoj propovijedi nabraja grijehe kao što su *psovač, bludnik i kamatnik*.

„Najveću pak karstiani s njiovim grihom smrtnim čine Bogu pogrdu kad izvan diavla i isti svoi grih smrtni meću na pristolje Božie da on kraljue.“

U nastavku traži od kršćana da usporede i vide koji je grijeh veći: onaj koji im čine bližnji ili onaj koji oni čine Bogu. On im daje odgovor, a to je da je grijeh koji oni čine Bogu veći od onog koji bližnji čine njima i obratno. Prema Bogu je *zloća neizmerna, a ne pogrđuju*

---

⁴⁰⁹Knezović Pavao: *Izbor iz propovijedi fra Jeronima Filipovića iz sinjskog Kodeksa E*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.

⁴¹⁰Lk 1, 38

samo Boga, već i s njim zajedno i Isusa, koji je došao na zemlju da otkupi naše grijehе svojim životom. U slijedećem dijelu propovijedi uspoređuje kršćane i Židove, te govori i dalje kako je kršćanski grijeh veći.

Propovijed završava s pasusom *Za lemonzinu* u kojem govori da na mnogo mjesta u Svetom pismu zapovijeda da se *ima činit lemonzina*. „Dakle, slišaoci, ako želite s vašim smrtnim grisi ne pogrdit Boga, Isukrsta i vašu vlastitu dušu, ispunite ove zapovidi Božie, učinivši vašim ubogim jednu obilatuu lemonzinu.“ Teško je ovdje zaključiti na koga fra Filipović misli pod ubogi, te se također ne može jasno znati na što misli pod lemonzinu, na materijalno ili duhovno, ali je sasvim jasno da od vjernika traži da *čine lemonzinu*.

22. Kratko govorenje od psosti na svetkovinam seljanskim – rečeno u Otoku na 1787.⁴¹¹

U mom osobnom istraživanju, ovo je jedina propovijed pored koje sam naišla na dataciju iako, po svemu sudeći, ona ne može biti točna⁴¹². Ujedno je i posljednja propovijed koju ću preuzeti od Pavla Knezovića. Započinje rečenicom: *Et praetereuntes blasphemabant eum*. (I proodeći psovahu njega.)⁴¹³ Ponovno se osvrće na to kako kršćani psuju Boga, svoga stvoritelja, kao i što ponovno nabraja grijehе kao što su ubojstvo, preljub, krađa i ostali, koji su *veliko uvriđenje Božie*, ali najveći i najteži grijeh od svih je *psovanje Boga, vire, duše i zakona Božieg*. Fra Filipović se u ovoj propovijedi referira na ta tri grijeha u komparaciji s vrijeđanjem i psovanjem Boga koji je od svih na svijetu odabrao baš kršćane. Posvetio je njihovu dušu i blagoslovio ih, podario im mudrost, učinio ih svojom djecom i braćom Isusovom, a oni ga i dalje psuju i vrijeđaju. Ispovijedaju vjeru i vjeruju u Boga, a svejedno ga psuju. „Pače su karstiani psovači još gori od diavla, zašto, ako diavli virujuć u paklu psuju Boga i ostalo, oni ga se i boje. A karstiani virujuć psuju brez svakoga straha.“ Ponovno spominje kako kršćani psuju Boga i pameću i jezikom, dok ga „đavli“ psuju samo pameću. Psuju ga i dok ih svojom milošću miluje.

Zaključuje da su kršćani, koji svojim jezikom hvale Boga, određeni za kraljevstvo nebesko, dok oni koji ga psuju su određeni za muke paklene.

---

⁴¹¹ Tu godinu navodi Knezović u transkripciji, odnosno, ona stoji u naslovu propovijedi koju je Knezović transkribirao.

⁴¹² Fra Filipović je umro 1765. godine.

⁴¹³S. Mat. na pog. 27.)

Nakon analize svih odabranih propovijedi, donosim kvantitativnu analizu najčešćih i najtežih grijeha, te *kriposti*. Svim grijesima kršćani vrijeđaju Boga, ali ipak, najgore je ono direktno vrijeđanje, odnosno psovanje Boga i vjere koju ispovijedaju.

Tablica 1 – Najteži i najčešći grijesi;

Tablica 2 - kreposti

Najteži i najčešći grijesi:	Kreposti:
psovanje Boga i vjere	vjera i ufanje u Boga
zakletve	jakost
ubojstvo	Poniznost
blud	zazivanje Boga i Djevice Marije, anđela čuvara
krađa	promišljanje muke Isusove
laž	zamišljanje raja, pakla i težine grijeha
kamatarenje	pripremanje na smrt
neumjerenost u jelu i piću	život bez zakletvi, laži, krađe i oholosti
razbojstvo	Vjernost
klanjanje lažnom Bogu i svetogrđa	strah, posluš, čistoća, neoskvrnjenost i uzdržavanje
oholost	Molitva
neposlušnost i samovolja	Post
prevara	dobra ispovijed
nepoštene misli	Pokora

7.3. Homiletska metoda i kulturološke prilagodbe

Homilija je bio glavni tip pripovijedanja i danas pod tom riječju smatramo propovijed koja tumači tekst Svetog pisma. Ona „ide za tim da *habitus* vjere prijeđe u čin vjere“, odnosno nastoji oko održavanja i rasta vjere kod već formiranih vjernika. Iz perspektive jezične forme,

homiletika je kao dio nauke o komuniciranju koordinirana i s retorikom, naukom o govorništvu.⁴¹⁴

Homiletiku kao skup koncepata i načela koji upravljaju učinkovitim pripovijedanjem, što bi bila definicija homiletike u užem smislu, možemo, s obzirom na to bavi li se sadržajem ili oblikom propovjednikova diskursa, podijeliti na materijalnu i formalnu homiletiku. Novija teologija smatra da je nepotrebno pretjerano retoriziranje i naglašavanje formalnog elementa jer to šteti ispunjavanju zadaće propovjedništva. Tridentski sabor također nalaže „da se pod misom tumači Evandjelje *cum brevitae et facilitate sermonis*“.⁴¹⁵ Retorika nije neophodna kako bi propovijed bila dobra. Cilj je da je propovijed razumljiva slušateljstvu. Svakako, poetika određenog razdoblja je utjecala i na propovjedništvo.⁴¹⁶ U skladu s tim imamo dotjerane homilije koje imaju veću književnu nego li pastoralnu vrijednost. Kasnije se tek naglasak premiješta s forme na sadržaj. Homiletika se potpuno integrira u teologiju i podvrgava se postupcima prikladnijima potrebama svijeta i Crkve: dijalozi, iskušavanja novih medijalnih sredstava, kombinacija sadržaja, osoba koje evangeliziraju itd.⁴¹⁷

Tridentskim je saborom bio obilježen cijeli vijek Crkve, pa tako i vrijeme Jeronima Filipovića. Sabor je, kao što je već bilo riječi, predstavljao obnovu potaknutu pojavom i širenjem protestantizma, obnovu koja je bila po svoj prilici više reakcija na prijeteću opasnost negoli stvaran korak unaprijed. Također, sabor je naglašavao ulogu sakramenata.⁴¹⁸

Fra Jeronim pripovijedao je u razdoblju reakcije na barokni pristup propovjedništvu i njegova vraćanja izvornoj svrsi. Međutim, krenuo je i korak dalje, njegujuću racionalistički obilježeno propovjedništvo, koje je nastojalo pred vjernike staviti vjerske istine u logički korektnim formama. Također, fra Filipović nije posegnuo za učenošću i „kompliciranim“ formulama.⁴¹⁹ Nastojao se što više približiti puku.

Iz fra Jeronima Filipovića progovara i njegov morlački mentalitet, što se može i vidjeti u nekim propovijedima prethodno obrađenim. Naime, kada govori o ženama taj mentalitet se jasno vidi. Patrijarhalna perspektiva u pogledu na žene koje trebaju biti podložne muškarcima,

---

⁴¹⁴Demo Šime: *Homiletska metoda Jeronima Filipovića*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., str.63.

⁴¹⁵„Kratkim i lakim govorom“.

⁴¹⁶Ibidem, str.64.

⁴¹⁷Ibidem, str.65.

⁴¹⁸Ibidem

⁴¹⁹Ibidem

te stereotipi kako su one izvor svakog grijeha. U poglavlju o običajima spomenuto je kako su muškarci znali svoje žene tući ako su se puno tužile, što ih odmah stavlja u podređeni položaj. Također, u praznovjernim vjerovanjima, više je demonskih bića ženskog roda, nego li muškog (*vještice, irudice*, i sl.). Žene, osim što su izvor grijeha, one su i sklonije grijehu, pa tako daje primjer Eve, prve žene od koje su svi grijesi i krenuli.

Osim žena, primarno za grijehе okrivljuje đavla. Kada govori o tome kako *đavao napastuje* kršćanina, kao da na neki način brani kršćane, da nisu oni većinski krivi što čine grijehе, već da ih je đavao natjerao na te čine. Traži li zapravo fra Filipović opravdanje svojim suvremenicima, kada govori da je vrag ušao u njih? Kada kaže da to nisu oni? Opravdava li ih ili jednostavno ne može vjerovati da su zaista sposobni tako griješiti, odnosno, ne želi vjerovati u to. S obzirom da je stanovništvo bilo dosta praznovjerno i sklonο vjerovanju u demone i nadnaravna bića, daje li im s ovakvim stajalištem legitimno opravdanje direktno s oltara? Možda čak toliko legitimno da ga mogu koristiti kao opravdanje pred svjetovnim sudom? Na ovo drugo pitanje bi bilo sada teško odgovoriti, s obzirom da ono zasluđuje čak posebno istraživanje, ukoliko svjetovni izvori to dozvoljavaju.

Moguće da ovako, na neki način, i potiče njihova praznovjerja. Ako oni nisu krivi, netko drugi je, te tako potiče vjerovanje u to „drugο“. Kao što je ranije spomenuto, i sam fra Filipović je sklon vjerovanju u vještice i možda još poneka demonska nadnaravna bića. Ako postoji Bog, onda postoji i đavao, ali postoje i njegovi podanici koje fra Filipović ne negira.

7.4. Moralna teologija i konfesionalna kultura u opreci prema „drugom“

Napravila sam i analizu fra Filipovićevih propovijedi koje je transkribirao Pavao Knezović iz sinjskog Kodeksa E, iz historijsko imagološke perspektive. Naime, osim kvaliteta kreposnih u odnosu na grešne i njihove grijehе, cilj je bio analizirati kako se Filipović u propovijedima odnosi prema onom „drugom“, odnosno što je za njega to „drugο“, te kakvog je mišljenja o „drugome“. Dakle, prikaz auto i heteropredodžbi u izabranim propovijedima fra Jeronima Filipovića. Propovijedi koje je transkribirao Pavao Knezović, a koje sam izabrala za ovu analizu iz historijsko imagološke perspektive su:

1. *Predika 13.*
2. *28. Predika od griha smrtnoga u utorak po drugoi nedilji korizme*

3. 32. *Kratko govorenje od psosti na svetkovinam seljanskim – rečeno u Otoku na 1787.*

Također, uključit ću i propovijed *Predika / Na Trechi dan Duhova*, koju sam osobno transkribirala, jer se u njoj javljaju još neke skupine „drugih“.

Fra Jeronim u propovijedi *Predika 13.* krepost. čistoću i vrline iskazuje na komparaciji Blažene Djevice Marije i Eve, odnosno onih žena koje su kao Eva. Eva je bila neposlušna i ohola, nepodložna i samovoljna, dok je Blažena Djevica Marija ponizna, skromna, čista i kreposna. Mariju su krasile sve vrline i nju daje ženama i vjernicima općenito, kao primjer kojeg treba slijediti.⁴²⁰

Kvalitete kreposnih koje mogu izdvojiti su skromnost, molitva, poniznost, vjera, ufanje, ljubav, čistoća i posluš. S druge strane, mogu se primjetiti skupine grešnika koje fra Filipović spominje, i koje ćemo vidjeti u kasnijoj analizi, a to su preljubnici, kradljivci, psovači, samovoljni, oholi, neposlušni i kamatari. Grešni gube milost Božju, gube Kaljevstvo nebesko, gube prijateljstvo Božje, te mnoge druge darove koji nam pripremaju put na nebesa.⁴²¹ U slijedećim retcima naći će se nekoliko primjera kreposnih i grešnih iz samih propovijedi:

Za farizeje kaže: „...stavljahu teške i mučne zakone svrhu ljudi da i(h) nose, a oni i(h) ni tiahu obluživat. Zato i(h) veoma karaše Isukrst i koraše i(h) da navezuju teške i nepodnosna brimena i da i(h) stavljaju na ramena ljudi...“⁴²²

Bog je poznat po svojoj izvrsnosti, svemogućstvu, mudrosti, pravdi i dobroti, a grešni kršćani tu dobrotu uvrijeđuju. Primjer za kršćane: „I koliko veliku pogrdu karstiani čine Bogu mećući na njegovo pristolje koju stvar dobru i njemu dragu, toliko mu veću čine pogrdu, kad meću na njegovo pristolje za svoga boga diavla paklenoga zla i Bogu mrska.“⁴²³

„Ovakvu pogrdu čine svi karstiani koi god smrtno sagrišuju.“

---

⁴²⁰Knezović Pavao: *Izbor iz propovijedi fra Jeronima Filipovića iz sinjskog Kodeksa E*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., *Predika 13.*, str.147.-148.

⁴²¹Knezović Pavao: *Izbor iz propovijedi fra Jeronima Filipovića iz sinjskog Kodeksa E*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., 28. *Pridika od griha smartnoga u utorak po drugoi nedilji korizme*, str.151.

⁴²²Ibidem, str.150.

⁴²³Ibidem, str.152.

„...karstiani pogrđuju: 1. Boga, 2. Isukrsta, 3. svoju dušu.“⁴²⁴

Primjer kreposti: „...karstiani koi svojim jezikom fale i blagosivlju svoga Boga, određeni su za kraljevstvo nebesko...“⁴²⁵

Vjerske grupe koje fra Filipović ističe su kršćani, Židovi, Turci i nebošci. Židovi su definirani više iz perspektive naroda kao takvog, a ne kao vjernika, jer Filipovića njihova vjera ne zanima. Na njih gleda kao na narod koji je razapeo Isusa i smatra da je njihov grijeh manji jer nisu upoznati s kršćanskom vjerom i uskrsnućem Krista, dok kršćani ispovijedaju tu vjeru i psuju Boga, što fra Jeronim smatra ogromnim grijehom, čak i većim od onog što su ga Židovi učinili. Nebošce, tj. neznanbošce, stavlja u istu kategoriju što se tiče težine grijeha. Turke samo usputno spominje. Iz navedenih razloga, fra Filipović u propovijedima Židove i Turke piše velikim slovom, baš zato što ih gleda kao etničku, a ne kao vjersku skupinu.

„...Žudie propeše na križ Isus(a) u vrime njegova života na ovom svitu...“⁴²⁷

„Da li ga sada kristiani za Kralja slave poznaju i sa svim tizim oni ga smrtnim grihom opet propinju i ubijahu...“

„...Žudie propeše na križ Isukrsta, ali ga propeše onda, kad on muku podnit i umrit otiaše.“ „Premda Žudie na križu Isukrstu privelike muke i smrt zadadoše, ništa nemanje oni ga na peče ne isikoše.“ „Dakle se iz ovog događaka vidi da sad veće kristiani svojim grisi smrtni pogrđuju Isukrsta sidećega na nebesi, nego ga pogrđiše Žudie visećega na križu od nji propeta...“⁴²⁸

Psovanje Boga od strane kršćana i Židova nije isto, kao ni svi ostali grijesi, a oni ga ipak psuju.

„A oni pak koi Boga uvriđuju psujuć njega, viru, dušu i zakon njegov, oni naiveće grihe čine, zašto uprav uzdižu protiv Boga svoi jezik opaki da udare i rane poštenje Stvoritelja svoga...“⁴²⁹

---

⁴²⁴Ibidem, str.151.

⁴²⁵U nastavku rečenice navodi da su oni koji ga psuju određeni za muke paklene.

⁴²⁶Ibidem, *Kratko govorenje od psosti na svetkovinam seljanskim – rečeno u Otoku na 1787.*, str.166.

⁴²⁷Knezović Pavao: *Izbor iz propovijedi fra Jeronima Filipovića iz sinjskog Kodeksa E*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005., 28. *Pridika od griha smartnoga u utorak po drugoi nedilji korizme*, str.155.

⁴²⁸Ibidem, str.155.-156.

⁴²⁹Ibidem, *Kratko govorenje od psosti na svetkovinam seljanskim – rečeno u Otoku na 1787.*, str.163.

Što se tiče transkribirane propovijedi, one *na treći dan Duhova*, fra Filipović spominje: „Žudie, Turci, Luterani, Calviniani, Garci koisuse od Svete Zargve odilili, i svi ostali koi ne zivu u krilu Svete Zargve Rimske.“ Ovdje Židove i Turke ubraja u vjersku skupinu, zajedno s luteranima, kalvinistima, pravoslavicima i svima koji ne pripadaju rimokatoličkoj Crkvi, odnosno Svetoj rimskoj Crkvi. Kršćane uspoređuje s njima, njima kao onim „drugima“, koji ne ispovijedaju rimokatoličku vjeru, te svojim pogrdama Boga čine manji grijeh, nego li to čine kršćani, koji istog tog Boga ispovijedaju, a psuju ga.

8. Zaključak

Cilj ovog rada bio je kvalitativno i kvantitativno istražiti pojam grijeha u propovijedima fra Jeronima Filipovića, te iščitati koliko i koji grijeh je prisutan u svakodnevnicima stanovništva Sinjske krajine, odnosno vjernika kojima je fra Filipović propovijedao. Prvo što se da primjetiti je da propovijedi nisu raspoređene po liturgijskoj godini, već da skupine propovijedi prate određenu tematiku, vrijeme ili se pak bave nekom svetom osobom, bio to svetac, crkveni otac, Isus ili Blažena Djevica Marija.

Grijeh je bio veoma prisutan među *slišaocima* fra Jeronima Filipovića, a najteži grijeh ujedno nosi i odliku najčešćeg grijeha. Ove karakteristike se odnose na psovanje vjere i Boga koje su smatrane najgorim i najtežim grijehom, te od njih grešnika nije mogao odriješiti bilo koji svećenik. Fra Filipović je izrazito sklon ponavljanju, ne bi li na taj način uspio doprijeti do misli svojih slušatelja, pa se tako može primjetiti i zaključiti koje grijehe smatra težima od drugih, ali bi se dalo zaključiti i da je prisustvo tih grijeha u svakodnevnicima stanovništva Sinjske krajine puno veće. Navedeno se odnosi na zakletve, ubojstvo, blud i krađu. Posljednja tri fra Filipović izrazito često ponavlja, nastojeći upozoriti kršćane i obratiti ih od tih grijeha, kao i bilo kojih drugih. S obzirom na ta ponavljanja, vidljivo je da su grijesi, a posebno ubojstvo, blud i krađa, svakodnevno prisutni u narodu i da se iznova ponavljaju. Sam fra Filipović kaže kako su, već po odlasku s ispovijedi, vjernici skloni ponovno sagriješiti na isti način i to počinili taj grijeh, ili grijehe, koje su upravo ispovijedili.

U istoj propovijedi uz grijehe fra Filipović stavlja i *likarie*, odnosno nabroja kreposti koje treba živjeti da bi se spasilo, odnosno izliječilo od grijeha. Kreposti po kojima bi se kršćanski živjelo i tako pripremalo za život vječni. One su najbolja obrana protiv grijeha.

Iz propovijedi se da iščitati i fra Filipovićev morlački mentalitet. Kao na primjer možemo uzeti pogled na žene koje, u jednoj od propovijedi, smatra izvorom svih grijeha. Teško je sa sigurnošću govoriti o roditeljskom odgoju, iako se može pretpostaviti vjersko, odnosno duhovno ozračje odgoja na temelju činjenice da je došao s majkom, te ostalim stanovništvom predvođenim franjevcima iz Rame koji su imali utjecaja na ondašnji narod, pa tako vjerojatno i na njegovu majku. Međutim, isto tako se ne može tvrditi da je to razlog njegovog zaredivanja. Naime, majka mu je samohrana, izbjeglice su pred Osmanlijama i došli su u potpuno nepoznat kraj, te su vjerojatno živjeli u neimaštini. Majka je vrlo moguće htjela da joj sin ima dobar život, te da ga obrazuje, pa ga je slala franjevcima na školovanje, što je rezultiralo njegovim zaredivanjem.

U propovijedima se mogu zamijetiti i kulturološke prilagodbe kada primarno za grijeh okrivljuje đavla. Svojim slušateljima daje opravdanje za počinjene grijeh. Je li to opravdanje, s obzirom da dolazi s oltara, legitimno na sudu? Danas imamo slučajeve u kojima se optuženike za razne zločine (npr. ubojstvo koje je grijeh koji fra Filipović jako često ponavlja) oslobađa krivnje nakon sudskog vještačenja i dokazivanja njihove psihičke nestabilnosti i/ili bolesti. Iz ove perspektive, je li takvo opravdanje u ondašnjem mentalitetu i svjetonazoru moglo biti analogno ovome danas? Odgovor na ovo pitanje ostaje istražiti, ukoliko svjetovni dokumenti, odnosno pravni dokumenti Sinjske krajine, te dokumenti crkvenih sudova, to dopuštaju.

Posljednji dio istraživanja, ono o „drugome“ iz historijsko imagološke perspektive donosi zaključak da fra Filipović razlikuje dvije skupine u svojim propovijedima kada govori o grijehu. Naime, radi se o etničkoj skupini i vjerskoj skupini. Pa tako npr. razlikuje „Židove“ i „Turke“ kao etničku skupinu u odnosu na *karstjane* koje u tom kontekstu gleda kao vjersku skupinu, te „Židove“, „Turke“, „Luterane“, i dr. koje gleda kao vjersku skupinu u odnosu na kršćane.

Ovo istraživanje temeljeno je na 12 propovijedi, a njegove propovijedi su vrijedan i nedovoljno istražen izvor na kojima bi se mogla raditi daljnja istraživanja, te time fra Filipoviću dati veći značaj u hrvatskoj historiografiji, jer zasigurno se radi o jednom od najvećih propovjednika 18. stoljeća na prostoru Sinjske krajine, ali i šire.

9. Izvori

Propovijedi fra Jeronima Filipovića, Fasc. III-IV, Arhiv franjevačkog samostana u Sinju

Objavljeni izvori:

Zečević Divna: *STRAH BOŽJI: Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, Mala teorijska biblioteka; 43, Osijek, 1993.

Knezović Pavao: *Izbor iz propovijedi fra Jeronima Filipovića iz sinjskog Kodeksa E*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.

10. Literatura

Aramini Michele: *Introducción a la Teología moral*, Sociedad de San Pablo, Bogotá, Colombia, 2007.

Bandić Dušan: *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko; ogledi o narodnoj religiji*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1990.

Bandić Dušan: *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko; ogledi o narodnoj religiji; drugo, dopunjeno izdanje*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1997.

Bekavac Basić Ivan: *Temeljni pojmovi moralne teologije u „Pripovidagniu nauka Karstjanskoga“ Jeronima Filipovića*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.

Bogović, Mile: *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1982.

Botica Stipe: *Književnost dinarskog etnokulturnog sloja*, Dalmatinska zagora; nepoznata zemlja, ur. Vesna Kusin, Bauer-grupa, Zagreb, 2007.

Cozzi Gaetano, Knapton Michael, Scarabello Giovanni: *Povijest Venecije, sv.2.*, Biblioteka historia, Zagreb, 2007.

Delumeau Jean: *Greh i strah; Stvaranje osećanja krivice na zapadu od XIV. do XVIII. veka*, sv.2., Književna zajednica Novog Sada; Dnevnik, Novi Sad, 1986.

Delumeau Jean: *Katolicizam između Luthera i Voltairea*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad – Izdavački centar „Cetinje“, Cetinje, 1993.

Demo Šime: *Homiletska metoda Jeronima Filipovića*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.

Dragić Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, KULTOVI, MITOVI I VJEROVANJA U ZAGORI: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanoga 14. prosinca 2012. u Unešiću, Veleučilište u Šibeniku, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Kulturni Sabor Zagore, Split, 2013., ur. Kapitanović Vicko

Džaja Miroslav, Draganović Krunoslav: *Sa kupreške visoravni*, Baško polje, Zagreb, 1994.

Džaja Srećko: *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: predemancipacijski period 1463.-1804.*, Biblioteka Izdanci, Svjetlost, Sarajevo, 1992.

Elias Norbert: *O procesu civilizacije; Sociogenetska i psihogenetska istraživanja*, Antibarbarus, Zagreb, 1996.

Enciklopedijski teološki rječnik : Sveto pismo, povijest, duhovnost, fundamentalna teologija, dogmatika, moral, ekumenizam, religije, gl. ur. Aldo Starić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009.

Fortis Alberto: *Put po Dalmaciji*, Globus, Zagreb, 1984.

Gamulin Jelena, Vidović Ilda: *Etnografski prikaz Sinjske krajine*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol.5 i 6, No.1., lipanj 1967., Zagreb

gl.ur. Grbavac Josip: *Franjevačka Provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Zbornik Kačić, Split, 2007.

gl.ur. Grbavac Josip: *Franjevačka Provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, zbornik Kačić, Split, 2007.

Hafizović Fazileta: *Popis sela i zemlje sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine*, Srpsko kulturno društvo Prosvjeta; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Orijentalni institut u Sarajevu, Zagreb-Sarajevo, 2016.

Jurišić Karlo: *O. fra Jeronim Filipović*, iz "Sinjske spomenice 1715.-1965.", Sinj, 1965. (str. 257.-278.); Zbornik o fra Jeronimu Filipoviću, Zagreb, 2005.

Kapetanović Vicko: *Franjevačko pokrajinsko filozofsko učilište i rukopisi u Sinju do austrijske reforme školstva*, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, Vol.33. No. 1-2 (65-66), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, siječanj 2017.

Kapitanović Vicko: *Franjevci: stvaraoci i čuvari kulturne baštine*, Dalmatinska zagora: nepoznata zemlja, ur. Vesna Kusin, Bauer-grupa, Zagreb, 2007.

Karamatić Marko: *Franjevačka provincija Bosna Srebrena (šematizam)*, Franjevački provincijalat, Sarajevo, 1991.

Karlić Ivan: *Hrvati i teologija nakon Tridentskog sabora (1545-1563)*, u: *Tridentska Baština; Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, Zbornik radova, Matica Hrvatska; Katoličko bogoslovni fakultet u Zagrebu; Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 2016.

Knezović Pavao: *Izbor iz propovijedi fra Jeronima Filipovića iz sinjskog Kodeksa E*, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Jeronim Filipović i njegovo djelo“ Šibenik-Skradin-Visovac, 5.-6. studenoga 2004., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.

Knezović Pavao: *Katolička obnova i franjevci Bosne Srebrene*, u: *Tridentska Baština; Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, Zbornik radova, Matica Hrvatska; Katoličko bogoslovni fakultet u Zagrebu; Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 2016.

Kolanović Josip: *Dalmacija prema izvještaju generalnog providura Jakova Boldù 1748.*, ur. Čatipović Milivoj: *Ivan Lovrić i njegovo doba; referati i saopćenja sa znanstvenog skupa*, Zbornik Cetinske Krajine, Knjiga I, Sinj, 1979.

Kosor Karlo: *Fra Jernom Filipović kao kritičar vjere i morala svojih suvremenika*, Zbornik Kačić, god. VI., Split, 1974.

Kovačić Slavko: *Crkvena organizacija od ranokršćanskih vremena do danas*, Dalmatinska zagora; nepoznata zemlja, ur. Vesna Kusin, Bauer-grupa, Zagreb, 2007.

Kovačić Slavko: *Vijesti iz crkvenih arhiva o Cetinskoj krajini pod Turcima*, Zbornik Cetinske Krajine 4, 1989.

Kužić Krešimir: *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug Split, Split, 1997.

Lane, Frederic C.: *Povijest Mletačke Republike*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007

Lovrić Ivan: *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*, Izdavački zavod Jugoslavenske Akademije, Zagreb, 1948.

Marković Mirko: *DALMACIJA: Stanovništvo i naselja*, Znanost u džepu, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.

Markovina, Dragan: *Dalmacija u mletačkim reformskim projektima 18. stoljeća*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, doktorski rad, Zagreb, 2010.

Miličević Josip: *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol.5 i 6 No.1, Lipanj 1967.

Opći religijski leksikon: A-Ž, gl. ur. Adalbert Rebić, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2002.

Peričić Šime: *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Sveučilište u Zagrebu – Centar za povijesne znanosti; Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1980.

Pranjković Ivo: *Franjevačko spisateljstvo na hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008.

Rupnik Matasović Maja: *Svjedočanstva o iskorjenjivanju praznovjerja u Hrvatskoj u 18. stoljeću prema odlukama Tridentskoga sabora (477.-490.)*, u: *Tridentska Baština; Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, Zbornik radova, Matica Hrvatska; Katoličko bogoslovni fakultet u Zagrebu; Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 2016.

Samardžija Marko: *Hrvatski kao povijesni jezik*, vlastito izdanje, Zaprešić, 2006.

Soldo Josip Ante: *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga druga, Ogranak Matice Hrvatske u Sinju, Sinj, 1997.

Spaho, Fehim : *Jedan turski popis Sinja i Vrlike iz 1604.*“ u: Acta Historico-Oeconomica Iugoslaviae. Vol. 12 (1), Zagreb, 1985.

Spaho, Fehim Dž. „Splitsko zaleđe u prvim turskim popisima.“ u: Acta Historico-Oeconomica Iugoslaviae. Vol. 13 (1), Zagreb, 1986.

Stulli Bernard: *Iz povijesti Dalmacije*, Književni krug, Split, 1992.

Stulli Bernard: *Kroz historiju Sinjske krajine*, Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol.5 i 6 No.1 Lipanj 1967., Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 1967.

Tomašević Luka: *Između zemlje i neba – Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću*, Gospa Sinjska, Sinj, 2000.

ur. Hoško Franjo Emanuel, Pejo Čošković, Kapitanović Vicko: *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2010.

Vinjalić Gašpar: *Kratki povijesni i kronološki pregled važnijih zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514.-1769.*, Književni krug, Split, 2010.

Vrandečić Josip; Bertoša Miroslav: *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, Leykam international, Zagreb, 2007.

Zečević Divna: *STRAH BOŽJI: Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, Mala teorijska biblioteka; 43, Osijek, 1993.

Summary

With the end of the Morean war came the aftermath, the Treaty of Karlowitz, signed in January 1699., which confirmed Venetian possession of Kaphalonia, and Morea with the island of Algina. Also, Venice gained some new territories in the heart of Dalmatia. With the territories also came the new population different in religion, customs, traditions, etc. Some of them already lived there and some arrived as the immigrants from Bosnia, who fled from the Turks. Those immigrants were guided by the Franciscans who were the most influential clergyman in Bosnia. One of the immigrants was the young Jeronim Filipović, who later became one of the most important preachers in the area, but also outside the Venetian border. He was a critic of moral and everyday life of Christians who lived in Sinj and its surrounding area. His sermons were widely known and used by a lot of preachers. This research is the analysis of his sermons and the focus of the analysis is sin in everyday life. How sinful and superstitious were Christians of the area in the 18th century and what was Filipović's view and opinion on that situation. Filipović left a lot of sermons in manuscripts which are an excellent source of information for further research.

Key words: sermons, Franciscans, Sinj, moral, sin